

USAID
АМЕРИКАНЫН ЭЛИНЕН

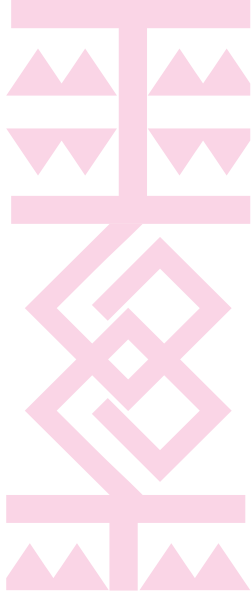

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ

5-модуль

Окуганын түшүнүү

МАЗМУНУ

1. Киришүү	3
2. Окуганын түшүнүү деген эмне?	5
3. Окуганын түшүнүү көндүмдөрүнө үйрөтүүнүн стратегиялары	7
3.1. Текстти окуганга чейин	10
3.2. Текстти окуу учурунда	15
3.3. Текстти окугандан кийин	27
4. Маалыматтык тексттер менен иштөө жолдору	39
5. Окуганын түшүнүү көндүмдөрүн баалоо	43
6. Окуганын түшүнүү көндүмдөрүнө үйрөтүүгө карата мисалдар	55
7. Пайдаланылган адабияттар	115
8. Тиркеме	116

1. КИРИШҮҮ

Тыбыштарды аныктоо жана аларды тамгалар менен байланыштыруу, андан соң муундарды, сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү кошуп окуу көндүмү – бул окууга үйрөтүүнүн «чечмелеп окуу» деп аталган баштапкы баскычы. Чечмелеп окуу баскычынан кийин окууга үйрөтүү процессиндеги маанилүү милдет – окуган текстин түшүнүүгө: сөздөрдүн маанилерин, сүйлөмдөгү же абзацтагы ойду таанууга үйрөтүү болуп саналат. Текст менен иштөөнүн базалык көндүмдөрүнө ээ болуу менен окуучулар тексттен маалымат ала алышат жана аларды окуу процессинде колдоно алышат. Ошентип окуу «окутуунун предметинен» «окутуу чөйрөсүнө» айланат.

Текстти түшүнүүнүн үстүндө натыйжалуу иштөөгө үйрөнгөндөн кийин, окуучулар башталгыч мектептин программасын гана ийгиликтүү өздөштүрбөстөн, алар «өмүр бою» керектүү болгон көндүмдөргө да, китеп окууга карата сүйүү көндүмдөрүнө да ээ болушат. Бул окууга үйрөтүүнүн бардык процессинин жыйынтыктоочу натыйжасы болуп калат.

Заманбап-жазуучу, фантаст Нил Гейман: «**Окуу көндүмү** – бул мектепти же университетти аяктагандан кийин да токтобогон билим алуу. Бул – эс алуу, бул – башпаанек жана маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгү», – деп айткан.

Окулуп жаткан тексттин же китептин мазмунун түшүнүү көндүмүн өнүктүрүү максатында биринчи кезекте балдарды китеп деген эмне экендиги, кандай жанрлар болору, маалыматты кантип алуу, талдоо жана түшүнүү керектиги менен тааныштыруу керек. Окуучулар китептер төмөндөгүлөр аркылуу бири-биринен айырмаланарын билүүсү керек:

- **түзүлүшү жана формасы боюнча:** сүрөт-китептер, энциклопедиялар, панорамалык китептер, бир чыгармалуу китеп, бир нече чыгармалар же китептердин сериясы кирген жыйнактар ж. б.;
- **маалымат берүү тибине жараша:** кагаз китептер, аудио-китептер, он-лайн китептер ж. б.;
- **жанры боюнча:** элдик жомоктор, илимий фантастика, аңгемелер, поэзия, тарыхый чыгармалар, илимий текст, энциклопедиялар, фантастикалык чыгармалар, өмүр баян, көркөм искусство тууралуу (музыка, чыгармачылык, бийлер) ж. б. китептер.

Азыркы учурда балдар адабияты мазмуну жана формасы боюнча ар түрдүү. Китептин ар бир тиби окууда ар башка мамилени талап кылат. Мисалы, иллюстрацияланган китептерде көңүлдүн борборунда визуалдык образдар болушу керек. Маалыматтык тексттерди окууда карталарды, графиктерди, таблицаларды түшүнө билүү керек. Көркөм чыгармада жанрларды жана аларды ажырата билүү чыгарманы терең түшүнүүгө жардам берет.

Окуучулар окуп жатканын түшүнүүсү үчүн окуунун максатын аныктап алуусу зарыл. Т. а. биз эмне үчүн окуйбуз, чыгарманы окуу менен эмнени билебиз, окуганын жеке тажрыйбасы жана буга чейинки билими менен байланыштыра алуу керек. Бул окуучулардын текстти же китепти окууга болгон кызыгуусун жогорулатууга жана текст/китеп менен өз ара кызматташууга мүмкүнчүлүк берет. Окуй турган китепти же чыгарманы талдоо менен, ар бир окурман ал эмне же ким тууралуу экенин, биз үчүн анын темасы же жанры кызыктуу болобу, бул чөйрөдө билимди байытуу керекпи же бул китепти ырахат алуу үчүн окуйбузбу деген сыяктуу нерселерди божомолдоого аракет кылат. Китеп окуу

тажрыйбасынын болушу чоң мааниге ээ: авторун же темасын билүү, иллюстрацияларынын, китептин мукабасы жана формасынын, шрифтинин жагышы, бул китептин сериясындагы чыгарманы окугандыгы ж. б. Мугалим чыгарманы же китепти тандоого өзгөчө маани бериши керек. Китептер балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык келүүсү жана алар үчүн кызыктуу болуусу зарыл.

Бул модулда окуганын түшүнүү көндүмүн өнүктүрүү боюнча стратегиялар, методдор жана ыкмалар окуу баскычтарына ылайык үч бөлүккө бөлүнгөн (1-таблицаны караңыз).

1-таблица. Окуганга чейин – окуу учурунда – окугандай кийин

Окуганга чейин 	Окуучулар китептин же чыгарманын сюжети кандай өнүгөрү жөнүндө божомолдоолорду, жоромолдоолорду түзө билүүсү керек. Алар текстти окуп бүткөндөн кийин ырасталабы же жокпу? Бул текстти түшүнүү процессин көзөмөлдөөгө мүмкүнчүлүк берет – текстти окуп жатып, бала окуганга чейин коюлган суроолорго жооп табууга аракет кылат. Мындай аракеттер текстти терең түшүнүп окууга шарт түзөт.
Окуу учурунда 	Окуу учурунда процесс окуунун төмөнкү формалары боюнча уюштурулат: үлгүлүү окуу, биргелешип, башкарып жана өз алдынча окуу (окуу формасы боюнча толугураак 1-модулдан караңыз).
Окугандан кийин 	Окуучуларды башкы маалыматты (чыгарманын каарманы, кандай окуялар болду жана алардын ырааттуулугу, окуянын орду жана мезгили) таба билүүгө, тексттен алынган маалыматты жалпылай алууга, аларды салыштыра жана карама-каршы коё билүүгө, талдай алууга, өз оюн айта алууга жана окуганына өзүнүн мамилесин билдире алууга, өзүнүн окуп түшүнүүсүн баалай билүүгө үйрөтүү керек.

«Окуганын түшүнүү» модулу менен таанышуу аркылуу, катышуучулар төмөнкүлөргө жетишишет:

- «окуганын түшүнүү» түшүнүгүн такташат;
- окуганын түшүнүү көндүмүнө үйрөтүү ыкмаларын колдонушат;
- окуганын түшүнүү көндүмүнө натыйжалуу үйрөтүү боюнча сунуштар менен таанышышат жана аларды өз практикаларында колдонушат;
- окуганын түшүнүү көндүмүн баалоо куралдарын практикада колдонушат.

2. ОКУГАНЫН ТҮШҮНҮҮ ДЕГЕН ЭМНЕ?

Китеп – билим булагы, билим – өмүр чырагы.

Балдар тамгаларды таанышат, сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү окуй алышат, ал эми окуганын түшүнө алышабы? Окуганын канчалык деңгээлде түшүнө алышат? Аларды окуганын түшүнүүгө кантип үйрөтүү керек? Заманбап балдар жазуучусу Даниэль Пеннак «Роман сыяктуу» деген педагогикалык эссесинде текстти чечмелеп окуй алуудан окуганын түшүнүүгө өтүүнүн зарылдыгын төмөндөгүдөй белгилейт: «Текст табышмактуу болуудан калып, таңдануунун жаратканда, анын маанисин түшүнүүгө болгон биздин аракетин биз ырахат тартуулайт; «түшүнбөй калуу» коркунучун жеңгенде, аракеттенүү жана ырахаттануу бири-бирине иштей баштайт: окуу аракети чоң ырахатты камсыздайт, ал эми ырахаттануу түшүнүүгө шыктандырат...».

Окуганын түшүнүү – окуган текстинин маанисин түшүнүү жөндөмдүүлүгү, аны интерпретациялоо жана окуган текстине карата өз пикирин/мамилесин калыптандыруу көндүмү. Бул башталгыч мектептен тартып окуучуларды үйрөтүү зарыл болгон маанилүү көндүм болуп саналат.

Окуганын түшүнүү деңгээлдеринин түрдүү классификациялары бар. Алардын бири 2-таблицада берилген.

2-таблица. Окуганын түшүнүү деңгээлдери

Сөзмө-сөз түшүнүү	Түшүнүүнүн биринчи деңгээли – текстти кайталоо же түзүү жөндөмдүүлүгү, негизги маалыматты бөлүп алуу, башкы каармандарды, идеяны, окуянын болуп өткөн ордун, мезгилин, хронологиясын, сюжетин, кыймыл-аракетин аныктоо.
Ой жүгүртүп, талдап түшүнүү	Түшүнүүнүн экинчи деңгээли – автор тарабынан берилген ойду таба билүү, себеп-натыйжалык байланыштарын түшүнүү, интерпретациялоо жана талдоо, тааныш жана жаңы маалыматты салыштыруу көндүмдөрү.
Сынчыл баа берүү менен түшүнүү	Түшүнүүнүн үчүнчү деңгээли – бул текстке карата өзүнүн мамилесин, оюн калыптандыруу жана айта билүү көндүмү. Ошону менен бирге, өзүнүн окуп түшүнгөнүн баалоо.

Окуганын түшүнүү көптөгөн факторлорго байланыштуу:

- туура окуй алуусунан (эгерде бала сөздү туура эмес окуса, анда ал бүтүндөй сүйлөмдүн маанисин түшүнбөй калат);
- сөздүн маанисин түшүнүүсүнөн;
- шар окуй алуусунан (эгерде бала муундап окуса, анда ага окуганынын маанисин эстеп калуу кыйынга турат);
- окуучунун турмуштук тажрыйбасынан жана билиминен;
- окуп жаткан учурда окуучунун эстутумунан, ой жүгүртө жана элестете билүүсүнөн.

3. ОКУГАНЫН ТҮШҮНҮҮГӨ ҮЙРӨТҮҮНҮН СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Окуганын түшүнүүгө үйрөтүүнүн стратегиялары текст менен иштөөнүн баскычтары боюнча бөлүнгөн: текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин (3-таблицаны караңыз).

3-таблица. Текст менен иштөөнүн стратегиялары

ОКУГАНГА ЧЕЙИН	
Текстти окуганга чейин колдонууга сунушталган стратегиялар окуучулардын буга чейинки билгендери менен окуу процессинде ээ болгон жаңы маалыматтарынын ортосундагы байланышты түзүү аркылуу алардын текстти/китепти окууга болгон кызыгуусун арттырууга багытталган. Буга теманы, аталышты же тема боюнча окуучунун болгон тажрыйбасы менен буга чейинки билимдерин активдүү талкуулоо аркылуу шарт түзүлөт. Бул баскычта жаңы, бейтааныш сөздөрдүн маанилеринин үстүндө иштөө, тексттин түзүлүшүн аныктоо, чыгарманын контексти менен алдын ала иштөө (автор тууралуу окуучулар эмнени билишет, китеп качан жазылган, иллюстрацияларда билдирүүлөр барбы ж. б.) маанилүү орунду ээлейт.	
Стратегиялар	Стратегиялардын баяндалышы
 КИТЕП МЕНЕН ТААНЫШТЫРУУ	Китеп менен таанышуу чыгарманын аталышын, темасын, авторун, иллюстрацияларын үйрөнүү, форматын жана жанрын аныктоо менен башталат. Мунун баары окуучуларга чыгарманын маанисин терең түшүнүү үчүн колдонулган стратегияларды жана окуунун максатын аныктап алууга мүмкүнчүлүк берет.
 БУГА ЧЕЙИНКИ ТАЖРЫЙБАЛАРЫН ЖАНА БИЛИМДЕРИН АКТИВДЕШТИРҮҮ	Окуучулардын жеке тажрыйбасы менен чыгармада чагылдырылган тажрыйбанын байланышын ачып көрсөтүү. Китептин темасы/идеясы боюнча окуучулардын буга чейинки билимдерин аныктоо алардын чыгарманын маанисин терең түшүнүүсүнө шарт түзөт.
 Болжолдоо	Бул чыгармада кандай маалымат же окуя баяндалгандыгын болжолдоп айтууну түшүндүрөт. Окуу учурунда же окугандан кийин окуучулар өз болжолдоолорун тактап, кайра карап же текшерип алышса болот. Болжолдоо окуучунун буга чейинки билимдерин текстти окуу учурунда алган жаңы билимдери менен байланыштырат.

ОКУУ УЧУРУНДА

Окуу учурунда окуунун түрдүү формаларын (үлгүлүү окуу, биргелешип, башкарып жана өз алдынча окуу) колдонуу менен окуучулар чыгарманын мааниси же идеясы алар үчүн канчалык деңгээлде түшүнүктүү экендигин, ийгиликтүү өздөштүрүүлөрүн байкашат. Муну тексттеги негизги маалыматка жана аны ачып көрсөтүүчү бөлүктөргө көңүл буруу, болжолдой алуу (б. а. көмүскөдө маанини түшүнүү үчүн буга чейинки билимин жана тажрыйбасын колдонуу), окуганга чейин түзгөн болжолдоолорун текшерүү жана тактоо, тексттеги идеялар менен окуялардын ортосундагы байланышты табуу, суроо коюу, визуалдаштыруу ж. б. шарттайт.

Стратегиялар	Стратегиялардын баяндалышы
БАШКЫ ИДЕЯ ЖАНА АНЫ АЧЫП БЕРҮҮЧҮ БӨЛҮКТӨР	Окуучулар чыгарманын башкы идеясын аныктоону билиши керек жана аны түшүнүүнү шарттаган бөлүктөрүн таба алышы керек. Бул үчүн окуу учурунда сөздүн, сүйлөмдүн, абзацтын, бөлүмдүн, чыгарманын маанисин толугу менен түшүнүү маанилүү.
ВИЗУАЛДАШТЫРУУ	Визуалдаштыруу – бул окуучунун окуган чыгармадагы образды кыялында жаратуусу. Ал эми окуу учурунда – жазуучу жараткан образдарды кайрадан жаратуу. Визуалдаштыруунун милдети – окуп жаткан чыгарманын картинасын элестетип көрүү, өз кыялында ошол жерде, ошол мезгилде, ошол доордо болуп, башкы идеяны, окуянын өнүгүшүн жана каармандардын иш-аракеттерин жакшы түшүнүү үчүн элестүү, каймана түрүндө айтып берүү. Болуп жаткан нерсени менталдык карта, сүрөт тартуу, драмалаштыруу ж. б. аркылуу визуалдаштырууга же көрүүгө болот.
ЖОРОМОЛДОО	Жоромолдоо – бул текстти окуу учурунда же окугандан кийин окуучулардын жасаган корутундусу. Окуучу корутундуну автордун тексттин бөлүктөрүндө, мүнөздөмө, тике жана кыйыр баа берүүлөрүндө жазгандарынын негизинде чыгарат.
СУРОО КОЮУ	Суроо коюу окуучуларга текст жана аны түзгөн автор менен өз ара тыгыз байланышта болууга мүмкүнчүлүк берет. Демек, суроолор аркылуу окуучулар эмнени окуп жаткандыгын аныктап, түшүнүп алышат. Окуучулардын окуу процессинде суроо берүүсү – бул алардын өздөрүнүн окуп түшүнүүсүнө жүргүзгөн мониторинги десек болот.
ҮН ЧЫГАРЫП ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ	Үн чыгарып ой жүгүртүү – бул окуп түшүнгөнү боюнча үн чыгарып ойлоону. Анын жардамы аркылуу окуучулар окуган текстинин маанисин түшүнүшөт. Бул стратегияны колдонуунун максаты – окуучуларга окуп жаткан текстти түшүнүү кантип калыптанарын көрсөтүү.

ОКУГАНДАН КИЙИН

Китепти окугандан кийин жалпылап, талдап жана окуганын сынчыл түшүнүүсүн аныктоо максатында түрдүү стратегиялар жана көнүгүүлөр колдонулат. Окуганын түшүнүүнү талкуудан, жазуу иштеринен, драмалаштыруудан, графикалык уюштургучтарды пайдалануудан ж. б. билүүгө болот. Тексттен алынган маалымат окуучунун реалдуу жашоосунда, турмуштук түрдүү кырдаалдарда кандай колдонуларын аныктап алуу маанилүү. Андан ары текстти окууну талкуулоо, демек, билимдерин кеңейтүү жыйынтыктоочу баскыч болуп саналат.

Стратегиялар	Стратегиялардын баяндалышы
 ТҮШҮНГӨНҮН АЙТЫП БЕРҮҮ	Айтып берүү – бул окуган текстти сөзмө-сөз же жалпы маанисин түшүнгөнүн аныктоого мүмкүнчүлүк берген оозеки кайра жаратуу же түзүү. Кайра айтып берүүнүн төрт түрү бар: толук, тандоо менен, кыскача жана чыгармачылык менен.
 ЖАЛПЫЛОО	Жалпылоо – бул окуган чыгармасын, тексттен же китептен алынган маалыматтарды бириктирүү үчүн анын негизги маанисин, окуясын же бөлүгүн (каарманын, ордун, мезгилин) өз сөзү менен кыскача билдирүү. Ой жүгүртүү ыкмасынын негизинде объектилердин сыпаттары жана жалпы касиеттери аныкталат.
 БАЙЛАНЫШ ТҮЗҮҮ	Текстке/китепке карата өзүнүн мамилесин аныктоо максатында окурман курчап турган чөйрө жана окуган башка китептеринин ортосундагы өз ара байланышты табуу керек. Байланыштарды аныктоо китеп окуучунун болгон тажрыйбаларына канчалык жакын экендигин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет, анын билимин байытат, баалуу, пайдалуу болгон же тескерисинче ойго салган негизги маалыматтарды берет; бул китеп окуучунун андан ары өнүгүүсүнө өз таасирин тийгизет.
 ОКУГАН ЧЫГАРМАСЫН ТАЛДОО	Окуган текстин/чыгармасын талдоо – бул окуганын терең түшүнүү максатында ой жүгүртүп, анын идеясын, стилин түшүнүү, көйгөйлөрдү чечүү же тексттеги фактыларды жана маалыматтарды салыштыруу. Башталгыч мектепте талдоо үч багытта болот: сюжеттик-образдык, проблемалык, стилистикалык, салыштыруу.
 ОКУГАНЫН ТҮШҮНГӨНҮН БААЛОО	Бул тексттин мазмунуна же формасына карата рефлексия жана ага коюлган баа, текстте берилген идеяларга, каармандарга карата өз оюн билдирүү жана окуганынын негизинде буга чейинки билимдери менен тажрыйбаларын кайра түшүнүү.

3.1. ОКУГАНГА ЧЕЙИН

КИТЕП МЕНЕН ТААНЫШТЫРУУ

Окуганын түшүнүүнүн үстүндө иштөөдөн мурда окуучуларды китеп эмнеден турагандыгы, кандай китептер болору (китептердин багыттары, жанрлары, типтери боюнча ж. б.), тексттин автору, китептин иллюстратору ким экендиги менен тааныштыруу зарыл.

 «Билим, китеп деген эмне жана аны кантип барактап, кантип колдоно билүү – адамды сабаттуу кылуу көндүмдөрүнүн бир бөлүгү»¹.

Мугалим окуучуга китеп эмнелерден турарын түшүндүрүү менен бирге, анын титулдук баракчасы, ички жана тышкы форматы, китептин автору, аталышы тууралуу айтып берүүчү «сүйлөөчү мукабасы» жана мукабадагы сүрөт бул китеп эмне тууралуу болорун божомолдоого мүмкүнчүлүк берерин айтып бере алат.

Китеп менен тааныштырууну баштоодо төмөнкүлөргө көңүл бөлүү маанилүү:

- **Мукабасы:** анда эмненин сүрөтү тартылган, китептин аталышы, автордун фамилиясы, сүрөтчү-иллюстратор, басма-

кана; иллюстрациядан, китептин аталышы жана автору тууралуу алган билими менен баланын окурмандык тажрыйбасын салыштырабыз.

- **Аталышы же мазмуну:** окурманды бул китеп ырааты менен эмнелер тууралуу айтып берерин беттери көрсөтүлгөн бөлүмдөр менен тааныштырат. Айрым учурларда китептин башталышында төмөнкүлөр да болушу мүмкүн:
 - ыраазычылык билдирүү – мында автор китепти жазууда же басмадан чыгарууда колдоо көрсөткөндөргө ыраазычылык бирдирет;
 - арноо – бул чыгарма кимге даректелгендиги, бүтүндөй адамдардын тобуна, мекемеге же кимдир бирөөнүн жаркын элесине, абстракттуу түшүнүктөргө (мисалы, эркиндикке) арналгандыгы тууралуу жазылат;
 - кириш сөз: адабий жана илимий чыгарманын негизги текстке чейинки бөлүгү. Киришүүдө автордун, редактордун, басып чыгаруучунун же чыгармага тиешеси бар тараптын түшүндүрмөсү жана эскертүүлөрү баяндалат.
- **Бөлүмдөр:** китеп ырааттуулукта же хронологиялык негизде курулган бир нече бөлүктөргө бөлүнгөн.
- **Иллюстрациялар:** балдар китеби – текст менен иллюстрациялардын өз ара байланышы, андыктан иллюстрация тууралуу унутуп калууга болбойт. Окуу менен иллюстрацияларды жарыш кароо окуганын терең түшүнүүгө жардам берет.
- **Китептин аягында:** көпчүлүк учурда глоссарийлер же сөздүктөр, индекс – терминдердин түшүндүрмөсү (мисалы: эгер ал балдар энциклопедиясы болсо) берилет.

¹ Joseph Nhan-O'Reilly. Enjoying books together: a guide for teachers on the use of books in the classroom. – Международный фонд «Спасите детей».

КИТЕПТИН БАШЫНДАГЫ МАЗМУНУ

Мазмуну	
Баш сөз.....	2
Дунган маданиятында конокто.....	20
Орус маданиятында конокто.....	30
Тажик маданиятында конокто.....	44
Украин маданиятында конокто.....	54
Татар маданиятында конокто.....	63
Ингуш маданиятында конокто.....	73
Өзбек маданиятында конокто.....	82
Азербайжан маданиятында конокто.....	93
Уйгур маданиятында конокто.....	104
Корей маданиятында конокто.....	115
Немис маданиятында конокто.....	127
Мексиктин түрк маданиятында конокто.....	137
Кыргыз маданиятында конокто.....	148

1-схема. Китептин курамдык бөлүктөрү

Китеп менен тааныштыруу максатында төмөнкү көнүгүүлөр колдонулушу мүмкүн: «Китепке кош келиңиз!», «Ачкыч сөздөр», «Китептин бөлүктөрү», «Китепке саякат», «Сүрөттүү китеп менен иштөө» («Окуганын түшүнүүгө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөрдү» караңыз).

Окуган материалдын татаалдык деңгээлин аныктоо үчүн колдонулган китептердин классификациясы боюнча кошумча маалымат 2-схемада берилет.

БАЛДАР АДАБИЯТЫ

Автору жана кимге арналгандыгы боюнча

- чоңдор балдарга арнап жазган;
- балдар жазган;
- чоңдор жазган, бирок балдар кызыккан

Балдардын курагы (окуган жылдары) боюнча

- 1-класс (6–7 жаш)
- 2-класс (7–8 жаш)
- 3-класс (8–9 жаш)
- 4-класс (9–10 жаш)

Түзүлүшү боюнча

- монобасылма (бир чыгарманын басылышы);
- жыйнак;
- китептер сериясы;
- дил баяндар жыйнагы

Жасалгасы боюнча

- китеп;
- журналдар, газеталар;
- оюнчук-китептер (жасалма-китеп, гармошка, фигура, сууга түшүү үчүн китеп, боёмо-китеп, конструктор-китеп ж. б.)

Түрү боюнча

- кагазга басылган китеп;
- электрондук (аудио-, видео-, теле-, он-лайн китептер, мобилдик тиркемелер)

Иллюстрацияланган балдар китеби

- чоң китеп;
- виммельбух-китеп;
- изобасылма (текстке караганда сүрөттөр үстөмдүк кылган китептер);
- комикстер, мангалар;
- кырдаалдык карталар;
- театр-китеп (панорамалык китеп)

Маалыматтын мүнөзү боюнча

- адабий-көркөм: жомок, ыр;
- аңгеме, повесть, роман, юмористтик проза;
- детектив, фантастика/фэнтези, поэма (баллада), коркунучтуу окуялар;
- билим берүүчү: окуу китептери, сөздүктөр, энциклопедиялар, маалымдамалар, атластар

2-схема. Балдарга арналган китептердин классификациясы

БУГА ЧЕЙИНКИ ЖЕКЕ ТАЖРЫЙБАЛАРЫН ЖАНА БИЛИМДЕРИН АКТИВДЕШТИРҮҮ

Буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүү – окуучунун жеке тажрыйбасы менен окуган чыгармасынан алган тажрыйбасынын байланышын жана китептин темасы/идеясы боюнча болгон билимдерин аныктоо. Бул окуучуларга чыгарманын маанисин терең түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Когнитивдик (таанып-билүүчү) психологдор (Р. Андерсен, Д. Пирсен, Д. Румельхат) жана Ж. Пиаже инсандын когнитивдик өнүгүүсүнүн теориясын иштеп чыгуу менен, баланын жаңы билимдеринин, көндүмдөрүнүн жана тажрыйбаларынын калыптануу процессин буга чейинки билиминен тышкары караштырышат. Жаңы маалыматты кабыл алуу менен билимин калыптандырууда адам өзүнүн бүтүндөй менталдык (психологиялык) түзүлүшүнө ылайык (Пиаже аны «схема» деп атаган) алынган материалды ыңгайлаштырат, кайра түзөт жана өзгөртөт. Башкача айтканда, окуу процессинде маалымат же билим алуу менен, окуучулар аны өздөштүрүшөт же учурдагы билимине ыңгайлаштырат. Окуучулардын буга чейинки билимдери менен жаңы билимдеринин ортосунда байланыштар түзүлгөн учурда гана окутуу ишке ашкан болот. Когнитивдик психология тексттеги ойлор менен идеялардын окуучунун буга чейинки алган билимдери жана маданий тажрыйбаларынын ортосунда байланыш түзүлгөндө гана текст окурманга түшүнүктүү болорун билдирет.

Китепти/текстти окуганга чейин алган билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө багытталган ыкмалар жана көнүгүүлөр төмөнкүлөргө шарт түзөт:

- китеп окууга болгон кызыгууну жана мотивацияны жогорулатуу;
- жаңы сөздөрдүн маанилеринин үстүндө натыйжалуу иштөө;
- тексттин темасы боюнча буга чейинки билимдеринин жана тажрыйбаларынын негизинде маанисин түшүнүү боюнча иштөө;
- окуучулар боло турган окуяны алдын ала баамдоого, кырдаалдан же көйгөйдөн чыгууга жардам берген билим менен тажрыйбанын запасына ээ болгондуктан божомолдоо боюнча иштөө;
- китепте берилген жаңы билимдерди жана тажрыйбаны өздөштүрүү.

Буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө багытталган ыкмаларды жана көнүгүүлөрдү «Окуганын түшүнүүгө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүнөн караңыз:

Б/Б/Б		
БББ таблицасы		
Б – билем	Б – билгим келет	Б – билдим

ИНСЕРТ (шарттуу белгилер)	
✓ белгилүү маалымат	– билген маалыматыма карама-каршы
+	?
жаңы маалымат	түшүнүксүз, кошумча маалымат керек

Болжолдоо – бул тексттин мазмунунун негизинде гипотеза түзүү, алдын ала баамдоо, болжолдоо жөндөмдүүлүгү. Болжолдоону чыгарманын аталышы, жанры, иллюстрациялары, ачкыч сөздөр, сөз айкаштары же сүйлөмдөр боюнча ишке ашырууга болот. Окуучулардын болжолдоолорунун максаты аркылуу алар эмнелерди билет, кандай тажрыйбага ээ экендиги жана алар эмне жөнүндө окуй тургандыгынын жоромолунун ортосунда байланыш түзүлө баштайт (жекече, турмуштук же башка китептерди окуганынан, түрдүү предметтерди үйрөнгөнүнөн). Болжолдоо окуучулардын текстти жакшы түшүнүүсүнө, окуганын өзүнүн тажрыйбасы менен салыштыруусуна шарт түзөт.

 «Болжолдоолор окуучулардын өздөрү үчүн окуп жаткан текстти кандай түшүнүп жатышкандыгын байкоого жол ачкан көпүрө даярдайт»¹.

Дуг Лемов бул ыкма балдардын кызыгуусуна жол ачып, текстти улантып окууда анын болжолдоолору тастыкталарын билүү үчүн кунт коюуга мажбурларын белгилейт. Эгерде баары туура уюштурулса, анда болжолдоолору туура келерин же келбесин байкоо менен балдар өздөрүнүн текстти туура түшүнгөндүгүн көзөмөлдөй алышат. Бул ыкма натыйжалуу болуш үчүн окуучунун болжолдоосу туура келдиби жана эмне үчүн экендигин талкуулоону мугалим ар дайым жана максаттуу түрдө адатка айландыруусу зарыл².

Болжолдоо боюнча көнүгүүлөр менен ыкмаларды текст менен иштөөгө чейин да, иштөө учурунда да төмөнкү мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу менен колдонсо болот:

- болжолдоо чыгарманын аталышынын, китептин мукабасындагы иллюстрациялардын негизинде калыптанышы мүмкүн;
- окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүү натыйжалуу болжолдоону шартташы мүмкүн;
- окуучуларга башкы каармандар эмне болорун, дагы кандай окуялар өтөрүн, көйгөй же карама-каршылык кандайча чечилерин аныктоо сунушталат. Бул алардын окуу процессине кошулуусуна, текст/китеп менен өз ара аракеттешүүсүнө мүмкүнчүлүк берет;
- Окуу учурундагы болжолдоолор башкы идеяны ачып көрсөтүү, окуганынан белгилүү болуп калган нерселер, ошондой эле болуп өткөн окуялар жана андан кийин эмне болору тууралуу жоромолдоолордун негизинде түзүлүшү мүмкүн ;
- текст менен иштөө аяктаганда окуучуларга түзүлгөн божомолуна кайрылуу жана өздөрүнүн алгачкы болжолдоолорун ырастоо же жокко чыгаруу сунушталат.

«Окуганын түшүнүү көндүмүнө үйрөтүү боюнча болжолдоо көнүгүүлөр» бөлүмүндө болжолдоо көндүмүн калыптандыруучу бир катар көнүгүүлөр берилген. Алар: «Алдын ала баамдап айтуу», «Тыным жасап окуу», «Бул китеп эмне тууралуу экендигин элестетип көрчү», «Анык жана анык эмес ырастоолор».

¹ Boyles N. Constructing Meaning Through Kid-Friendly Comprehension Strategy Instruction.

² Лемов Д. Мастерство учителя. Проверенные методики выдающихся преподавателей. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2016.

3.2. ОКУУ УЧУРУНДА

ЧЫГАРМАДАГЫ НЕГИЗГИ ОЙ ЖАНА АНЫ АЧЫП КӨРСӨТҮҮЧҮ БӨЛҮКТӨР

Окуганын түшүнүүнүн негизинде **чыгармадагы негизги ойду жана майда бөлүктөрдү** аныктоо жатат. Алар: башкы каарманды (же бир нече каарман), иш-аракеттин ордун жана мезгилин, окуялар жана алардын ырааттуулугун, башкы көйгөй жана анын чечилишин түшүнүүнү шарттайт.

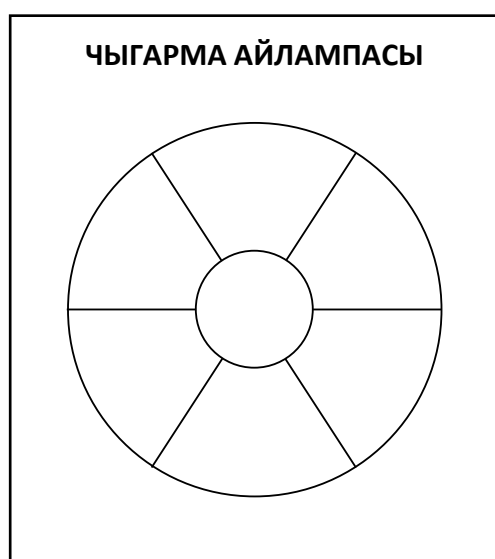
Чыгарманын темасын жана идеясын ажырата билүү керек.

- Чыгармада эмне тууралуу айтылса, ошол тема болот.
- Идея – бул чыгармадагы негизги ой. Тема тууралуу эмне айтылса, бул ой болот. Анда жазуучунун темага карата эмоциялык баа берүүсү берилет.

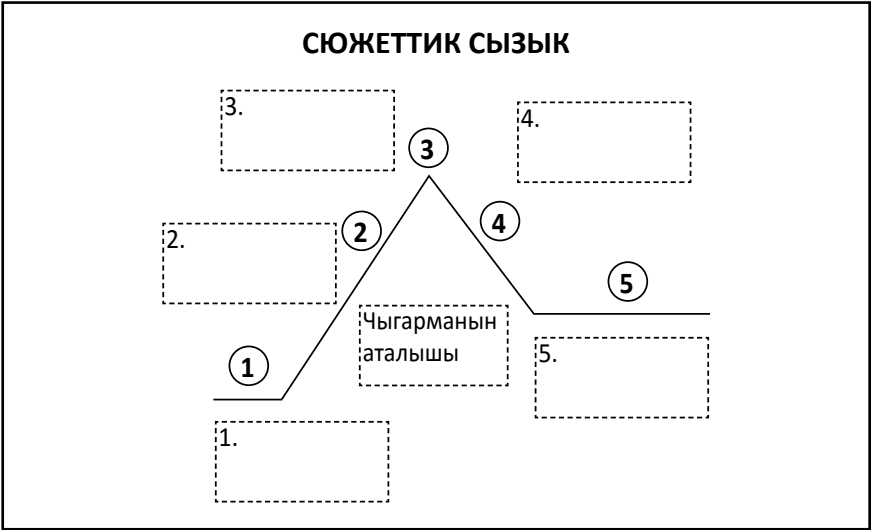
«Окуучулар маалыматтарды биринчи ирет үйрөнүп жатышат, анын баары аларды бирдей деңгээлде өзүнө тартат. Балдардын чоң адамдардай майда-барат нерселерден арылып, негизги идеяга ой токтотуп, ошого гана басым жасаганга тажрыйбасы жетишпейт. Биз алардын кызыгууларын жана таң калууларын басып койгубуз келбейт, бирок булардын баарын балдар акылдарында бирдей кармоого аракет кылышса, анда алар натыйжалуу окуй алышпайт. Ошондуктан, биздин милдет – балдарды негизги идеяларды таанууга үйрөтүү жана ой жүгүртүүсүн анын тегерегинде уюштуруу, ошол эле учурда мурдагыдай эле алардын кубанычтарын жана чыгармачылыгын колдоп туруу»¹.

Башкы идеяны жана бөлүктөрдү бөлүп алууга, аларды көрсөтүүгө багытталган көнүгүүлөр жана көндүмдөр төмөнкүлөрдү камтыйт:

Графикалык уюштургучтар менен иштөө

¹ Determining Importance in Nonfiction Text: Finding the Main Idea. URL: <https://readingrecovery.clemson.edu/introduction-to-determining-importance/>. 9.03.2017.

КОЛ (БЕШ МАНЖА)

Окуянын убакты/жери

Чыгарманын аталышы _____ _____	Көйгөй _____ _____ _____ _____	Окуялар: Башында _____ Ортосунда _____ Аягында _____
Окуялар болгон жер _____ _____ _____ _____		Көйгөйдүн чечими _____ _____ _____ _____
Башкы каармандар _____ _____ _____ _____		

Сүрөт тартуу

КОМИКС ТУЗУУ	СТИКЕР-АҢГЕМЕ	ПАЗЛ
1 2 3 4 5 6		

Жазуу жүзүндөгү тапшырмалар: эссе, дил баян, баяндама, өз окуясын (аңгемесин) түзүү үчүн башкы идеяны пайдалануу.

Карточкалар менен иштөө: предметтик, кырдаалдык же ассоциациялык карточкалар.

Ачкыч сөздөр менен иштөө: сөз айкаштары, сүйлөмдөр, абзацтар, бөлүмдөр.

Чыгармачыл тапшырмалар: театрлаштыруу, драмалаштыруу, пантомима, түрдүү предметтерди пайдалануу ж. б.

«Окуганын түшүнүүгө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүндө тексттеги негизги ойду табууда мугалимдерге жардам берүүчү көнүгүүлөр берилген. Алар: «Чыгарма айлампасы», «Чыгарманын картасы», «Сюжеттик сызык», «Кол (беш манжа)», «Чыгарманын дарагы», «Көрүү айлампасы», «Комикс түзүү», «Стикер-аңгеме» ж. б.

МЕНИН КОМИКСИМ

Окуганын түшүнүү үчүн окуучунун окуганын элестетүүсү эң бир натыйжалуу ыкма болуп саналат. **Элестетүү** аркылуу окуучу көркөм чыгарманын мазмунун, автор тарабынан коюлган башкы идеясын түшүнөт.

Элестетүү окуучунун окуганын түшүнүүсүнө, негизги бөлүктөрдү бөлө алуусуна, бул чыгарманын окуясын кандайча «көргөнүн», аны түшүнгөнүн, окуу тажрыйбасын айтып берүүсүнө жардам берет.

Визуалдык уюштургучтар

Визуалдык уюштургучтарга сүрөттөрдү, видеолорду, карталарды жана диаграммаларды, таблицаларды, схемаларды ж.б. ичине камтыган графикалык уюштургучтар кирет.

Сүрөттөр, видеолор, карталар окурманга окуя болгон жерди, каармандарды элестетип аныктоосуна жана тексттен/китептен алынган маалыматты баяндап берүүсүнө жардам берет.

Балдар сүрөтү

Слайдшоу, диафильмдер

Драмалаштыруу

Окуганы боюнча иллюстрация түзүүдөн тышкары, окуган чыгарманы драмалаштырып элестетүүнү колдонсо болот. Драмалаштыруу – бул чыгармачыл тапшырма. Ал окуучунун окуган чыгармасын толук кандуу кабыл алуусун калыптандырууну шарттайт, таанып-билүү процессин (жараянын) жандандырат, текстти терең түшүнүүсүн активдештирет. Драмалаштыруу окуучулардын чыгармачылык дараметин көрсөтө алуу деңгээлине жана текстке терең сүңгүп кирип, анын мазмунун түшүнгөнүнө жараша түрдүүчө уюштурулушу мүмкүн:

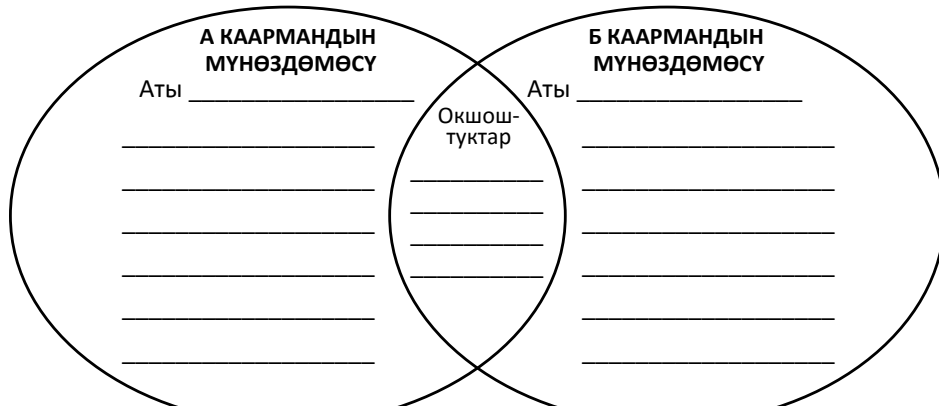
- сөздүн жардамы менен гана, б. а. ролдор боюнча окуу жана жамааттык декламацияларды айтуу формасында;
- жалаң кыймылдар аркылуу, б. а. пантомима түрүндө;
- сөз менен кыймылды бириктирүү аркылуу, б. а. класста көрүнүштү аткаруу формасында;
- балдарга укмуштуу жомоктук кырдаал сунушталат, мында алар жомоктун каарманын элестетип, алардын мүнөздөрүн жана маанайларын баскан-турганы, жесттер, үн аркылуу көрсөтүп берүүсү керек;
- манжа театры;
- куурчак театры;
- белгилүү чыгарма боюнча костюмдар менен аткарылган көрүнүш;
- музыкалык инсценировкалар;
- өздүк сценарийлер боюнча спектаклдер.

Графикалык уюштургучтар

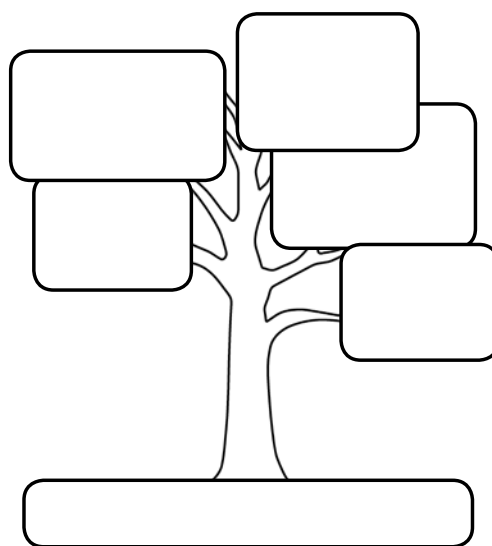
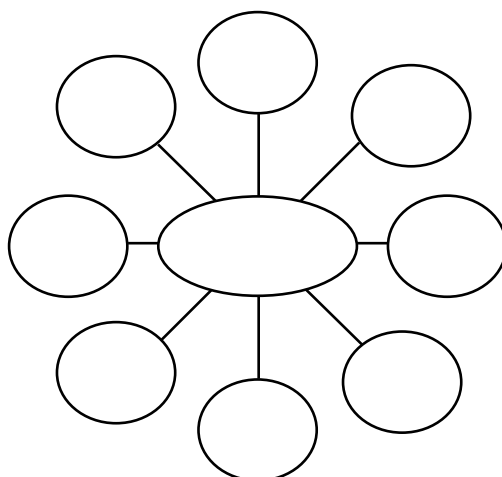
Маалыматтын графикалык уюштургучтары – бул түрдүү ой жүгүртүү процесстеринин элестүү чагылдырылышы. Булар: схемалар, таблицалар, ой жүгүртүү карталары. Геометриялык фигуралардын жардамы менен же таблица түрүндө түзүлгөн графикалык уюштургучтар тексттин маалыматтарынын бөлүктөрүнүн ортосундагы байланышты көрүүгө же көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Графикалык уюштургучтар окуучуга текстти түзүүгө, элестетип түшүнүүгө жана окуганы боюнча оюн топтоого, идеялардын ортосундагы байланышты табууга, каармандарды жана алардын иш-аракеттерин талдоого, сюжетти, тексттеги маалыматты эстеп калууга, негизгини жана кошумчаны бөлүп алууга, идеяларды, каармандарды классификациялоого, текстти/китепти түшүнүүнү коштогон негизги сөздөрдү бөлүп алууга жардам берет. Төмөндө окуган текстти/китепти түшүнүүнүн үстүндө иштөөгө карата графикалык уюштургучтардын формаларынан бир нече мисалдар берилди (4-таблицаны караңыз).

4-таблица. Графикалык уюштургучтар

Уюштургучтар	Мисалдар
Диаграммалар	Чыгарманын каармандарын салыштыруу

Кластерлер

Таблицалар

БББ таблицасы

Б – билем	Б – билгим келет	Б – билдим

Жоромолдоо – бул көмүскөдө берилген ойду баамдай билүү көндүмү, башкача айтканда, өзүнүн тажрыйбасы жана билими менен окуган текстинин маанисин түшүнүү үчүн же автор окурманга сунуштаган маалымат аркылуу эмнени айткысы келгендигин болжолдоп айтуу же табуу. Ал текстти көңүл коюп окуунун жана окуучунун өздүк тажрыйбасынын негизинде болжолдуу аныкталат. Кандай маалымат болжолдонуп жаткандыгын же ачык-айкын берилбегендигин ажырата билүү көндүмү окуучулардын корутунду чыгара алуу көндүмдөрүн жакшыртууга мүмкүнчүлүк берет.

Окуучулар болжолдой алуусу үчүн алар төмөнкүлөрдү аткара билүүсү керек:

- коюлган суроолорго туура жооп берүү үчүн тексттен жардамчы сөздөрдү таба билүү;
- тексттен тапкан жардамчы сөздөр менен буга чейин өзү билген сөздөрдү байланыштыруу;
- берилген бир суроонун бир нече жообу болорун эсте тутуу керек, жоромолдорду, божомолдорду тексттеги же башка булактардан алынган маалыматтар аркылуу ырас-тоо зарыл.

Төмөндө жоромолдоо көндүмүн өнүктүрүүгө карата иштөө алгоритми берилген:

Тексте ... тууралуу айтылат.

Бул баскыч тексттен маалыматты табууга жана өзүнүн жеке билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Мен ... болсо керек деп божомолдойм.

Бул баскыч текстте бардык маалыматтар камтылгандыгын/ камтылбагандыгын аныктоого жардам берет. А мен билимим жана тажрыйбаларымдын негизинде ... айткым келет.

Жыйынтык ... болуп саналат.

Жыйынтыгында окуучулар божомолу ырасталгандыгы/ырасталбагандыгы тууралуу коруту чыгарышат же окуучу өзүнүн пикирин алмаштырат.

Бул стратегияны пайдалануу окуучулардын окуганын түшүнүү боюнча метатаанып-билүүнү (метапознание)¹ колдонуу аркылуу өз алдынча ийгиликтүү иштөөсүнө мүмкүнчүлүк берет. Окуучулар жоромолдоо стратегиясын колдонуу менен текстти жакшы түшүнө алышат.

«Окуганын түшүнүүгө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүндө жоромолдоого карата «Текст – Мен – Корутунду», «Сыйкыр баштык».

¹ Метатаанып-билүү – бул адамдын өзүнүн өздүк ой жүгүртүү жана эс-тутум процесстерине, билимдерине, максаттары менен иш-аракеттерине байкоо жүргүзүүсү; биздин ой жүгүртүү операцияларыбыз кандай жүрөрүн түшүнүү жана алардын акыркы натыйжаларын баалоону иштеп чыгуу – биз чыгарган жыйынтык, биз тараптан туура деп эсептелген корутунду, биз чыгарган чечимдер.

Суроо түзүү – бул текстти түшүнүүнүн үстүндө иштөө стратегиясы, анын натыйжасында окуу процессинде окуучулардын билими тереңдейт. Ал буга чейинки билимдеринин болушун, андагы толук эместикти же так эместикти окуучу сезип, анын натыйжасында суроо түзүү жана аларга жооп издөө муктаждыгы пайда болорун түшүндүрөт.

Суроо түзүү көндүмү окуганын түшүнүүгө, тактап айтканда, окуган тексттен алынган маалыматты окуучуга буга чейин белгилүү болгон маалымат менен байланыштырууга, чыгармада көтөрүлгөн негизги идеяны же ойду аныктоого, окуянын маанисин жана иш-аракеттерди терең түшүнүүгө, жаңы маалыматты табууга, түшүнүксүз болгон нерселерди аныктоого/тактоого, көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет. Окуганга чейин суроо түзүү окуучуга окуунун максатын так аныктоого жана текстти окуу процессинде эмнени билгиси келерин аныктоого жардам берет.

Суроо түзүү төмөнкүлөрдү шарттайт:

- **окуганга чейин:** окуучуларга максаттарды жана текстти окуу процессинде эмнени билгиси келгендигин так аныктап алууга жардам берет. Бул стратегия божомолдоо, буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүү максатында колдонулат. Ошондой эле окуучулардын окууга болгон кызыгууларын жана мотивациясын арттырат, өздүк билимдери, тажрыйбалары менен тексттен алынган жаңы маалыматтын ортосундагы байланышты түзөт.
- **окуу учурунда:** тексттин үзүндүлөрүн терең түшүнүүгө жардам берет, бул болсо чыгарманын маанисин толугу менен түшүнүүнү шарттайт. Суроолор текстти өздөрүнүн жеке кабылдоосу, окулуп жаткан чыгарманы анын автору менен же башка чыгармалар менен байланыштыруу үчүн коюлуусу мүмкүн.
- **окугандан кийин:** суроолор текстти изилдөөдө жана андан ары маалымат издөөдө же окуп-үйрөнүп жаткан тема (көйгөй) боюнча тажрыйба алууда керектөөлөрдү жаратат.

Окуунун биринчи баскычында (1–2-классы) окуучулардын жабык жана ачык суроолорду түзүү түшүнүктөрү өнүгөт (5-таблицаны караңыз). Ал эми кийинки баскычта (3–4-класстар) окуучулар ар түрдүү суроолорду бергенди үйрөнүшөт. Мындай суроолорду түзүү жана аларга жооп издөө текстти терең түшүнүүгө таасирин тийгизет, окуучунун чыгарманын маанисин толук түшүнүүсүнө жол ачат.

5-таблица. Ачык жана жабык суроолор

Формасы боюнча суроолордун типтери	Аныктама	Мисалдар
Жабык суроолор	Бул тактоочу суроолор. Аларга «Ооба» же «Жок» деп жооп берүүгө болот. Мындай суроолор ырастоого же жокко чыгарууга багытталган, кеңири жоопту талап кылбайт. Аларга жоопторду тексттен табууга болот.	– Сен каармандын бул аракетине макулсуңбу? – Балдар издегендерин табыштыбы? – Окуя жазында болду беле? – Баланын велосипеди бузулуп калдыбы? ж. б.

Ачык суроолор

Бул толук жоопторду талап кылган суроолор. Бул суроолор жаңы билимдерди аныктоо максатында берилет жана суроонун ичинде «Качан?», «Каерде?», «Ким?», «Кантип?», «Эмне үчүн?» ж. б. суроолуу сөздөр да коюлат. Бул суроолорго тексттеги маалыматтар менен чектелбестен, өздүк билим жана тажрыйбаларына да таянуу менен жооп берүүгө туура келет.

- Эмне үчүн чоң эне кыздан бул тууралуу сурады?
- Таап алган оюнчукту балдар эмне кылышты?
- Бул чыгарма силерге эмнеси менен жакты?

Азыркы учурда педагогдор сабактын максатын коюуда Б. Блумдун таксономиясын колдонууну билишет. Окуу максаттарынын таксономиясы (классификациясы) түрдүү тексттерди окууда коюлган максаттарга жетүүгө байланышкан суроолорду бөлүштүрүп ыңгайлаштыруунун негизи болуп калды.

Эгерде бала окуган чыгармасын али аягына чейин түшүнө элек болсо, анда суроо берүү аркылуу бул тосмону жоюуга болот. Анткени окуучулар текстти бир нече жолу көңүл коюп окуу аркылуу берилген суроолорго жоопторду туура табууга аракет кылышат

6-таблица. Суроолордун типтери (Б. Блумдун таксономиясы боюнча)¹

Суроолордун типтери	Мүнөздөмө
Жөнөкөй суроолор	Бул суроолорго жооп берүү менен окуучулар кандайдыр бир фактыларды аташат, кайсы бир маалыматты эстешет, айтышат.
Тактоочу суроолор	«Башкача айтканда, сен мындай деп айтып жатасың да ...?», «Эгер мен туура түшүнгөн болсом, анда ...?» деген сөздөр менен башталат. Бул аңгемелешкен адамдын жаңы гана айтканына карата кайтарым байланышты жаратат.
Түшүндүрүүчү суроолор	Себебин аныктоого, иликтөөгө, талдоого багытталган «Эмне үчүн?» деген суроо менен башталат.
Чыгармачыл суроолор	«Эгерде ... эмне өзгөрүлмөк?», «Мындан ары окуя кандай уланат деп ойлойсуң?» деген фразалар менен башталат.
Баалоочу суроолор	«Эмне жакшы, эмне жаман?», «Бул каарман тигил каармандан эмнеси менен айырмаланат?» Бул суроолор тигил же бул окуяны, көрүнүштү, фактыны баалоо критерийин аныктоого багытталган.
Практикалык суроолор	«Бул каармандын ордунда болсоң эмне кылмаксың?» Бул суроолор каарман менен баланын практикасынын ортосундагы өз ара мамилени орнотууга багытталган.

Суроо түзүү төмөнкүлөргө багытталышы мүмкүн:

- сөздүн, сөз айкашынын, фразеологизмдин, сүйлөмдүн, абзацтын, бөлүмдүн, жалпы чыгарманын маанисин ачуу;

¹ Пронина Т. О вопросах. <http://www.uchportal.ru/publ/23-1-0-4808>. 3.03.2017.

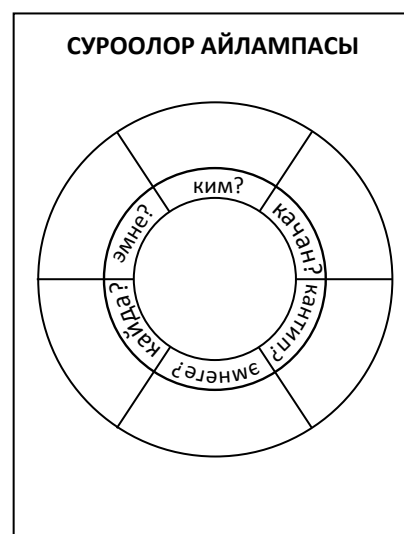
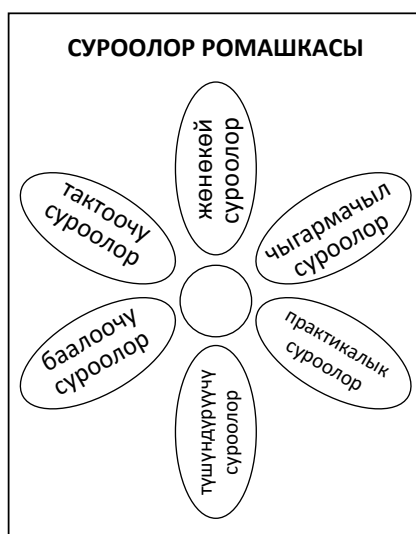
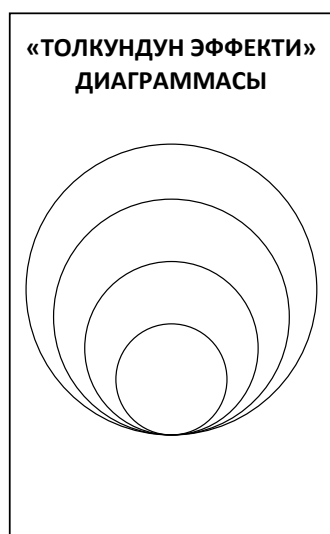
- башкы идеяны жана чыгарманын бөлүктөрүнүн (башкы каарман, окуянын орду, мезгили, сюжеттик сызык, окуя, карама-каршылык жана анын чечилиши) идеясын аныктоо;
- текст/китеп эмне тууралуу болорун божомолдоону, жоромолдоону түзүү;
- автордук стилди, чыгарманын жанрын, композициясын аныктоо;
- тексттеги конкреттүү маалыматты табуу;
- риторикалык суроолорду түзүү (жоопту талап кылбаган суроолор, алар кептин көркөмдүүлүгүн арттыруу, кандайдыр бир нерсеге көңүл бурдуруу максатында берилет);
- окуганын түшүнүүсүнө өздүк көзөмөл.

«Окуганын түшүнүүгө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүндө суроо берүү стратегиясын колдонуу менен бир нече көнүгүүлөр сунушталган. Алар: «Ачык жана жабык суроолор», «Толкундун эффекти», «Суроолор ромашкасы», «Суроолор айлампасы», «Ысык отургуч», «Топ».

Жакшы суроолор бир нече сапаттар менен мүнөздөлөт¹.

Жакшы суроолор төмөндөгүдөй болушу керек:

- ойлонууга мажбурлаган;
- бир нече жоопко ээ болгон;
- жооп табуу үчүн текстти кайра окуп чыгууга жана андан жооп табууга багытталган;
- түрдүү формада берилиши мүмкүн болгон;
- буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүчү;
- жоопту тексттен гана эмес, башка булактардан табууга өбөлгө түзүүчү;
- өзүнүн жеке тажрыйбасы жөнүндө ойлонууга мажбурлаган;
- андан ары окууга өбөлгө түзүүчү;
- «Акылыбызга акыл кошуучу».

¹ Пронина Т. О вопросах. <http://www.uchportal.ru/publ/23-1-0-4808>. 3.03.2017

Үн чыгарып ойлоуу – бул окуганын түшүнгөнү боюнча үн чыгарып талкуулоо, ал аркылуу окуучу тексттин маанисин түшүнөт. Бул стратегияны колдонуунун максаты текстти окуп, түшүнгөнүнүн моделин түзүү болуп саналат, б. а. окуганын түшүнүү процесси кандайча жүргөндүгүн көрсөтүү. Үн чыгарып ойлоуу окуучуларга окуу процессинде өзүнүн түшүнгөнүн көзөмөлдөөгө жардам берет жана текстти терең түшүнүүсүн жогорулатат. Бул стратегия окуучуларга текстти кайра окууга үйрөтөт, анын маанисин ачып түшүнүүгө, автордун айтайын деген оюн аныктоого/божомолдоого же жардамчы сөздү табууга жардам берет. Үн чыгарып ойлоуу окуу процессин жайлатат, бирок, бул окуучуларга окуганын түшүнгөнүнө өздөрү байкоо жүргүзө алуусу үчүн маанилүү.

Үн чыгарып ойлоуунун баскычтар боюнча технологиясы

Окуганга чейин жаңы сөздөрдүн, түшүнүксүз сүйлөмдөрдүн маанилеринин үстүндө «Сөз байлыгы» модулунда берилген көнүгүүлөр менен ыкмаларды колдонуу аркылуу иштөө керек.

Кийинки баскыч – окуучуларды жаңыдан окуй турган текст же китеп менен тааныштыруу. Анда төмөнкү суроолорду колдонуу сунушталат:

- Бул тема боюнча мен эмнени билем?
- Бул китепти/текстти окугандан кийин, мен жаңы эмнелерди билем?
- Азыр окуп чыккандан мен эмнени түшүндүм?
- Окуп чыккандан кийин менде элестетүү, визуалдык образ калдыбы?
- Менде кандай жоромолдор бар?
- Текстти/китепти жакшы түшүнүү үчүн мен дагы эмне кылсам болот?
- Чыгармадагы негизги ой кайсы жана бул ойду түшүнүүгө кайсы бөлүктөр жардам берет?
- Жаңы кандай маалымат алдым?
- Алган билимимди кандайча колдоно алам?

Окуп бүткөндөн кийин үн чыгарып ойлоуу аркылуу окуучулар менен бул стратегияны колдонуп тексттин маанисин түшүнүү процесси кандай өттү: стратегия түшүнүүнү жакшыртууга кандай жардам берди, окуучулар өзүнүн түшүнгөнүн кантип көзөмөлдөй алышат, текстти/китепти жакшы түшүнүү үчүн дагы эмне кылуу керектигин талкуулоо керек.

3.3. ОКУГАНДАН КИЙИН

КАЙРА АЙТЫП БЕРҮҮ

Башталгыч мектептеги окуу сабагынын эң маанилүү тапшырмаларынын бири окуучулардын окуган текстин **кайра айтып берүү** көндүмү болуп саналат. Окуганын кайра айтып берүү баланын туура сүйлөөсүн, кеп маданиятын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт; эстутумун бекемдейт, сөздөрүн пассивдүүлүктөн активдүү сөз байлыгына которуусун шарттайт.

Кайра айтып берүү деп окуган текстинин мазмунун байланыштуу жана ирети менен оозеки жеткирүүнү айтабыз.

Кайра айтып берүүгө киришүүдөн мурда окуучуларды кайра айтып берүүнүн планын түзүүгө үйрөтүү зарыл. План түзүү – маанилүү стратегиялардын бири. Ал окуганы боюнча өз оюн так, кыска түзүп алууга үйрөтөт; окуганы эстутумунда сакталат, окуганы боюнча түшүнүгү системалаштырылат жана тексти кайта айтып берүүсү үчүн жардам берет.

План чыгарманын сюжетин ырааттуулукка салууга жардам бере турган суроо иретинде (*ким? эмне? качан? кандай? эмне үчүн?* ж. б.), чыгармадагы цитаталардан же схема түрүндө түзүлүүсү мүмкүн. Ошондой эле, ар кандай пландардын айкалышуусунан болушу мүмкүн. Көпчүлүк учурда окуучуларга планды сүрөт аркылуу түзүү сунушталат.

Пландын ар бир пунктунда тексттеги негизги ойду чагылдыруу маанилүү, тактап айтканда, чыгарманын ар бир бөлүмүндө ким же эмне жөнүндө, эмне тууралуу айтылганы белгилүү болуп туруусу керек. Пландын пункту кыска, так жана маанилери бири-бири менен байланышып туруусу зарыл.

 План түзүүнүн үстүндө иштөөнүн алгоритми:

- Текстти окуп чыгуу.
- Идеяны, б. а. негизги ойду аныктоо жана аны туюндуруу.
- Текстти бөлүктөргө ажыратуу.
- Ар бир бөлүктүн аталышын аныктоо.
- Текстти кайрадан окуп чыгуу жана пландын пункттарын туюндурууну дагы бир ирет ойлонуу.

Кайра айтып берүүнүн түрлөрү

Кайра айтып берүүнүн бир нече түрү 6-таблицада берилди.

6-таблица. Кайра айтып берүүнүн түрлөрү

Классы	Кайра айтып берүүнүн түрлөрү	Аныктамасы
1-класс	Толук (кеңири) айтып берүү	Текстке жакындатып айтып берүү.
2-класс	Тандоо боюнча айтып берүү	Тексттин бир үзүмүн же белгилүү бир элементине (орду, каармандар, окуя, көйгөй, хронология) тиешелүү жерин айтып берүү.
3-класс	Кыскача айтып берүү	Чыгарманын эң негизги идеясын, өзөктүү мазмунун кыскартылган түрдө айтып берүү.
4-класс	Чыгармачылык менен айтып берүү	Жалпылоону, баалоону, рефлексияны жана өз оюн билдирүүнүн түрдүү каражаттарын камтып айтып берүү.

Толук кайра айтып берүү – бул текстке жакындатып айтып берүү. Кайра айтып берүүнүн бул түрүнүн максаты – балдарды даяр текстке таянуу менен сүйлөм түзүүгө жана алардан өз ара байланышкан аңгеме түзүүгө үйрөтүү.

Кайра айтып берүүнүн бул түрү сабаттуулукка үйрөтүү мезгилинде киргизилет жана андан ары окутуунун бардык учурунда колдонулат. Ал баланын логикалык ой жүгүртүүсүнө жардам берет, кебин өстүрөт, эстутумун бекемдейт, чыгармадагы фактыларга карата көңүлүн топтоого үйрөтөт. Ал окуучулардын же мугалимдин түзгөн планы боюнча ишке ашырылуусу мүмкүн. Лирикалык прозанын же көркөм сүрөттөөнүн үстүндө иштөөдө пайдаланылат. Кайра айтып берүүнүн бул түрүнө үйрөтүү менен балдардын кебине тексттеги сөздөрдү жана түрмөктөрдү, чыгармада өз орду бар бирикмелерди колдоно алуусуна жетишүү керек (мисалы, *ошого карабастан, ошол эле учурда, ошондуктан, ошол себептен, тилекке каршы* ж. б.).

Толук кайра айтып берүүнүн түрлөрү:

- «чынжырча» түрүндө кайра айтып берүү;
- таяныч материалдар боюнча кайра айтып берүү (иллюстрациялар, негизги окуялардын доскага жазылышы ж. б.);
- кошумча тилдик тапшырмалар менен кайра айтып берүү: этиштик синонимдерди колдонуусун, зат атооч сөздөрдү жактама ат атоочтор менен алмаштыра алуусун ж. б. байкоо.

Толук кайра айтып берүүнүн үстүндө иштөөнүн методикасы:

- Аңгеменин текстин толук окуп чыккыла.
- Текстти маанилик бөлүктөргө ажыраткыла.
- Маанилик бөлүктөрдүн аталышы же суроо түрүндө аңгеменин планын жазгыла.
- Автордун оюн билдире алган сөздүн жана сүйлөмдүн астын сызгыла (жазып алса да болот).
- Өзүңөр бөлүп алган сөз жана сүйлөмдү колдонуу аркылуу тексттин ар бир бөлүгүн түзүлгөн пландын пункттары же суроолору боюнча айтып бергиле.

Мисалы: Толук кайра айтып берүү үчүн жардамчы каражаттар катары сүрөттөр (картинкалар), иллюстрациялар, карточкалар ж. б. кызмат кылат (төмөндө берилген мисалдарды караңыз).

«Кол чатыр-уя»

Тандап кайра айтып берүү – бул тексттин берилген суроого ылайык келген тигил же бул бөлүгүн тандап алуу (каарманга мүнөздөмө, бир эпизодду айтып берүү, мисал келтирүү, кульминация) жана аны кайра айтып берүү. Кайра айтып берүүнүн аталган түрүнүн максаты – балдардын көңүлүн чыгарманын же тексттин айрым бир маанилүү бөлүгүнө топтоо, суроого ылайык бөлүктөрдү, баяндоолорду эстеп калууга жана айтып берүүгө үйрөтүү.

Каарманга мүнөздөмө берүү (тандап кайра айтып берүү)

- Берилген каарманга же окуяга байланыштуу болгон текстти «чым-чыкча» (же кандайдыр бир белги коюу менен) белгисин коюу менен чыгарманы кайрадан ичиңерден окуп чыккыла.
- Ар бир үзүндүдө эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгын аныктагыла.
- Үзүндүлөрдү тексттеги окуялардын ырааттуулугу боюнча ирети менен жайгаштыргыла. Аларды кантип бириктирүү тууралуу ойлонгула.
- Белгиленген үзүндүнү дагы бир жолу окуп чыгуу менен, өзүңөрдүн аңгемеңердин иретин кайра ойлонгула.
- Бул каарманга карата силердин мамилеңер кандай? Өзүңөр үчүн, жуп менен иштөөдө – досуңар үчүн аңгеме түзгүлө;
- Эң зарыл болгон нерсени унутуп калган жоксуңарбы, өзүңөрдү текшергиле.

«Башкы каарман» тууралуу айтып берүү үчүн графикалык уюштургучтардын айрым мисалдары «Окуганын түшүнүү көндүмүнө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүндө берилген: «Баары чыгарманын каарманы тууралуу», «Башкы каармандын мүнөздөмөсү».

Кыскача/кыскартып кайра айтып берүү – башталгыч класстардын өздөштүрүүсү үчүн кайра айтып берүүнүн бир топ татаал түрү, анткени аны даярдоодо тексттен эң олуттуу бөлүктөрдү аныктап алуу жана аны өз сөзү менен айтып берүү талап кылынат. Текстти кыскартуунун эки варианты бар:

- тексттин ар бир бөлүгүнөн негизгини аныктап алуу менен текстти логикалык жактан кайра иштеп чыгып, натыйжасында «кыскартылган текстти» түзүү;
- түзүлгөн планды «чакан тексттин» көлөмүнө чейин кеңейтүү.

Окуучулар кыскача кайра айтып берүүнүн үстүндө иштөөнүн натыйжасында:

- тексттеги маанилүү бөлүктөрдү табышат;
- тексттин маңызын ачып, кайра айтып беришет.

Кыскача кайра айтып берүүнүн үстүндө иштөөнүн методикасы:

- Кайра айтып берүүнүн планын түзүү.
- Окуучулар пландын ар бир пунктуна тексттин мазмунун бере турган бир нече сүйлөмдөрдү жазышат. Ар бир сүйлөм иштелип (такталып) чыгып, доскага жазылат.
- Окуу китебиндеги текст менен салыштырабыз жана кыскача айтып берүү – мазмундун негизги бөлүгү экен деген жыйынтыкка келебиз.

- Мугалим өзү кыскача айтып берүүнүн үлгүсүн берет. Андан соң мугалимдин жетекчилиги менен балдар тексттин ар бир бөлүгүнүн мазмунун канча сүйлөм менен берүүнү аныктапалышып, ал сүйлөмдөрдү түзүшөт. Окутуунун бул баскычында тексттин үстүнө коюу үчүн пленка же кальканы колдонсо болот.

Кыскача айтып берүү боюнча иштөө стратегияларынын бири – синквейн.

Синквейн (француз тилинен *cinquains*, англ. *cinquain*) — бул уйкаштыгы жок 5 саптан турган ырдын кыскача формасы.

Синквейн – бул жөнөкөй гана ыр эмес, ал төмөнкү эрежелер боюнча жазылат:

1-сап – бир зат атооч (сөз айкашы) синквейндин башкы темасы.

2-сап – эки сын атооч, негизги ойду билдирет.

3-сап – үч этиш, теманын алкагындагы кыймыл-аракетти баяндайт.

4-сап – фраза, белгилүү бир ойду билдирген сүйлөм.

5-сап – зат атооч формасындагы жыйынтыктоо (биринчи сөз менен байланышкан же маанилеш).

Синквейн түзүү аркылуу окуучунун образдуу жана логикалык ой жүгүртүүсү өнүгөт, алынган маалыматты системага салат.

Чыгармачылык менен кайра айтып берүү – мазмунду кандайдыр бир өзгөрүүлөр менен кайра айтып берүүнү сунуштайт: баяндоо мезгилин, башталышын (аягын) өзгөртүү менен, же жактарын өзгөртүү менен, ойлоо элементтери менен ж. б. Мындай кайра айтып берүү тексттин негизги маанисин түшүнүүгө багытталган. Мында бул же тигил ойду билдирүү, анын каражаттары өз алдынча тандалат.

Максаты – балдарды тексттеги башкы ойду түшүнүүгө жана мазмунду айрым өзгөртүүлөр менен айтып берүүгө үйрөтөт.

Текстти кайра түзүү тапшырмасы окуучулардын үйрөнүп жаткан текстке, темага болгон кызыгуусун арттырат, сабактагы атмосфераны жандуу жана кызыктуу кылат. Окуучуларда текстке карата эмоционалдык маанай пайда болот, башкы идеяны, каармандардын иштерин, болуп жаткан окуяны терең түшүнүшөт, окуган чыгармасына карата өзүнүн мамилесин, көз карашын билдирүүгө мүмкүнчүлүк берилет.

Чыгармачыл кайра айтып берүү төмөнкүлөрдү камтыйт:

- текстти кайра куруу (формасын жана мазмунун).
- тексттин кайсы бир бөлүгүн гана өзгөртүү (мисалы, башталышын же аягын).
- окуучу тараптан (1-жактан) тексттин бөлүктөрүн толуктоо.
- тексттеги окуялардын ырааттуулугун өзгөртүү.
- тексттин мазмунун баяндоочу айтуучунун жагын өзгөртүү.
- драмалаштыруу, инсценировкалоо, пантомимо.
- мазмунду берүүнүн өзгөчө формасын колдонуу (манга (япон комикси), комикс, иллюстрациялоо, ийлеп чаптоо, аппликация, коллаж.

Жалпылоо – окуучунун чыгармадан эң маанилүүсүн/негизгисин бөлүп алып талдап, өз сөзү менен кайра айтып берүүсү анын окуганын түшүнүү көндүмдөрүн өздөштүргөндүгүн далилдейт.

Окуп чыкканын жалпылоонун үстүндө иштөө автордун айтайын деген оюн түшүнүү жана жалпылоо үчүн чыгарманын негизги мазмунун жана идеясын бөлүп алууну түшүндүрөт. Жалпылоо окуучуларга чыгарманын негизги маанисин түшүнүүгө гана эмес, чыгарманы/текстти окуганга чейинки окуучулардын алдын ала айткан божомолдорун тастыктоого же четке кагууга жардам берет (7-таблицаны караңыз).

7-таблица. Текст боюнча жалпылоонун мазмуну

Жалпылоого кирет	Жалпылоого кирбейт
Чыгарманын башкы идеясы.	Бөлүк боюнча кайра айтып берүү.
Бөлүктөргө көңүл бөлүү.	Өзүнүн жеке ой-пикири
Түйүндүү сөздөрдү жана фразаларды колдонуу.	Каармандардын сөздөрү, цитаталар.
Негизги идеяларды бөлүп алуу.	Окурмандын ою боюнча автор эмне тууралуу айткысы келген.
Негизги маанини берген ойду гана көрсөтүү.	Текстке тиешеси жок башка идеялар.
Чыгарманын маанисин ачып берүүчү кыскача маалымат.	Тексттен сүйлөмдөрдү сөзмө-сөз көчүрүү.
	Тексттин/чыгарманын маанисин түзүү үчүн маалыматтын өтө аздыгы.

Жалпылоо боюнча мугалимдин ишине окуучулар үчүн төмөнкү суроолор, сунуштар жардам берүүсү мүмкүн:

- Чыгарманын башкы идеясы кандай?
- Чыгарманын башкы каарманы ким?
- Чыгарманын сюжетин бир нече сүйлөм менен баяндагыла.
- Чыгарманын негизги корутундулары кайсылар? Сенин мындай жыйынтыкка келүүңө эмне жардам берет?
- Тигил окуяга чейин эмне болду эле?
- Чыгарманын түйүндүү сөзү же фразасы кайсы?
- Эгер сен чыгарманы ата-энеңе же досторуна айтып бермекчи болсоң, анда кантип баяндамак элең?
- Кайсы бөлүктөр эң маанилүү, ал эми кайсылары – толуктоочу болот?
- Бул окуяны баяндоого сага кайсы сөздөр жардам берет?

«Окуганын түшүнүүгө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүндө жалпылоого карата төмөнкү көнүгүүлөр сунушталган: «Табышмактуу үй», «Чыгарма айлампасы», «Окуялардын галереясы», «Чыгарманын картасы», «Кластер».

БАЙЛАНЫШТАРДЫ АНЫКТОО

Текстке/китепке карата өзүнүн мамилесин аныктоо максатында окурмандын өзү менен (анын тажрыйбасы) окулган тексттин, курчап турган чөйрөсүнүн жана башка китептерди окуу тажрыйбасынын ортосундагы байланышты табуу керек. Бул байланыштар төмөндөгүдөй белгиленет:

- китеп жана менин тажрыйбам;
- китеп жана башка китептер;
- китеп жана курчап турган дүйнө (8-таблицаны караңыз).

8-таблица. Байланыштарды аныктоо¹

Китеп жана менин тажрыйбам	Китеп жана башка китептер	Китеп жана курчап турган чөйрө
Бул китепте айтылгандар мени менен, менин турмушум менен кандай байланышат?	Бул китептин темасына же жанрына окшош китептер же чыгармалар барбы?	Чыныгы жашоо тууралуу бул китепте эмне айтылат/эске салат?
Менин жашоомдогу окуяларды бул чыгармадагы эмнелер эске салат?	Окуп жаткан чыгармадан эмнелер мага башка чыгарма тууралуу эске салды?	Окуган чыгарма бизди курчаган чөйрө, коом менен кандайча байланышат?
Окуган китебим менен менин жашоомдо эмне окшоштуктар бар?	Башка чыгармаларда ушуга окшош кырдаалдар, окуялар же каармандар барбы?	Чыгармада баяндалгандардын чыныгы жашоо менен окшоштугу жана айырмачылыгы эмнеде?
Бул чыгармада айтылган нерселер менин турмушумда болду беле?	Бул китеп башка чыгармалардан эмнеси менен айырмаланат?	

Байланыштарды аныктоо стратегиясы окуучунун жашоосунда ээ болгон тажрыйбасы менен китеп же текст канчалык байланыштуу экендигин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк түзөт, анын билими кеңеет, негизги нерселерден: эмнелер баалуу, пайдалуу экендигинен маалымат берет же тескерисинче, боор ооруну сезимин (жан тартууну) ойготот; бул китеп окуучунун мындан ары өнүгүшүнө кандай таасирин тийгизет. «Байланыш» стратегиясы аркылуу окуучулар чыгармадагы башкы каарман өзүн кандай сезерин, анын ишаракетинин себебин түшүнө алышат. Бул стратегия болуп жаткан окуянын картинасын көрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Текст менен байланышты түзүү окуу процессин кызыктуу кылат, эң маанилүүсү, окуган чыгармасындагы негизги маалыматты окуучулар көбүрөөк эстеп калышат.

¹ Keene & Zimmerman (2007), Harvey & Goudvis (2007) from the book “Creating Strategic Readers: Techniques for Developing Competency in Phonemic Awareness, Phonics, Fluency, Vocabulary, and Comprehension”. Valerie Ellery, International Reading Association, 2009.

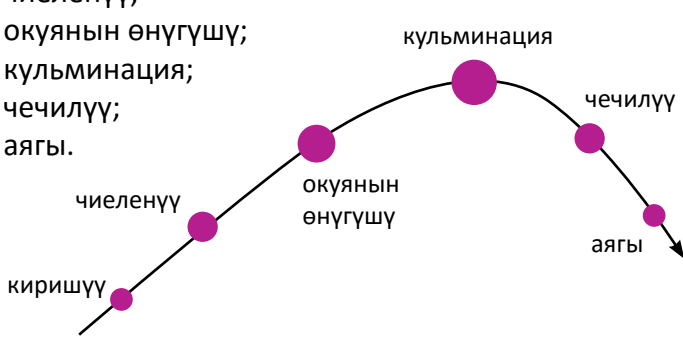

ОКУГАН ТЕКСТИН ЖЕ КИТЕБИН ТАЛДОО

Окуган текстин терең түшүнүү үчүн окуучу сөзмө-сөз же чыгарманы жалпы түшүнүүнүн чегинен чыгуусу керек. Чыгарманы талдоону ушул максатта үйрөнүү зарыл. Чыгарманы талдоо тексттеги негизги ойду, тексттин жанрын жана темасын, башкы каармандар жана алардын иш-аракеттерин, сюжет жана анын элементтерин, композициясын, көркөм кепти аныктоодо турат.

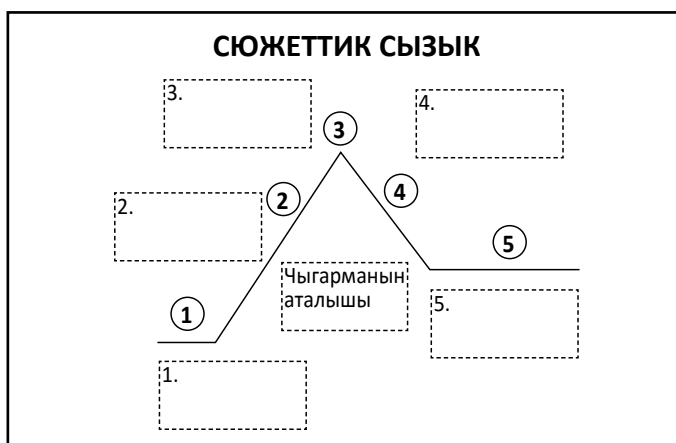
Окуган чыгармасын талдоодо көбүнчө төмөнкү стратегиялар колдонулат (9-таблицаны караңыз).

9-таблица. Тексти/чыгарманы талдоонун түрлөрү

Түрү	Аныктама	Эмнелер кирет
Сюжеттик-образдык талдоо	Чыгарманын түзүлүшүн талдоо, окуянын ырааттуулугу	Сюжет төмөнкүлөр аркылуу каралат: • киришүү; • чиеленүү; • окуянын өнүгүшү; • кульминация; • чечилүү; • аягы.
	Чыгарманын башкы каармандарын талдоо	Башкы каармандар төмөнкүлөр аркылуу каралат: • ой пикири; • мүнөздөмөсү • мотивдер жана жасаган иштери; • каармандын/персонаждын мүнөзү жана иш-аракети; • чыгарманын башкы каармандары менен өз ара байланышы.

Түрү	Аныктама	Эмнелер кирет	
Проблема-лык (көйгөйлүк) талдоо	Проблемалык (көйгөйлүк) суроолорго жооп издөө	Көйгөйлөрдү туюндургуу жана түрдүү пикирлердин болушу Себеби Көйгөй Чечими	
Стилистика-лык талдоо	Чыгарманын стилин, жанрын жана көркөм сөз каражаттарын аныктоо	Автордун стилин, жанрын, тибин, чыгарманын түзүлүшүн, баяндоо формасын, маалыматтын мүнөзүн ж. б. аныктоо кирет. Эпикалык жанрлар Лириканын жанры	Ыр –ыр түрүндөгү чакан поэтикалык чыгарма. Ыр – ырдоо үчүн арналган ыр.

Түрү	Аныктама	Эмнелер кирет
Салыштыруу	Бир автордун, бир жанрдагы, бир темадагы ж. б. чыгармаларды талдоо	Салыштыруу үчүн бир автордун, бир сериядагы, жанрдагы же тематикалары окшош чыгармалар ж. б. алынышы мүмкүн. Темасындагы, сезимдериндеги, ойлорундагы окшоштуктарды гана эмес, айырмачылыктарды да табуу зарыл. Башкы максат салыштырылып жаткан чыгармадагы окшоштуктар менен айырмачылыктарды талдоонун негизинде изилдөө жүргүзүү болуп саналат.

БАШКЫ КААРМАН

Аты _____

Сүрөт

Мүнөзү:

Сүрөттөмө:

«Окуганын түшүнүүгө үйрөтүү боюнча болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүндө чыгарманы талдоо көндүмүн өнүктүрүүгө багытталган бир катар көнүгүүлөр берилген. Алар: «Сюжет», «Башкы каарман», «Салыштыр жана карама-каршы кой», «Мен – сен – биз» ж. б.

Окуганына карата мамиле жана баа берүү

Окуучулар тексттин мазмунуна багыт алуу көндүмдөрүнө ээ болгондон кийин, анын толук маанисин түшүнүп, текстти/китепти өз сөзү менен түшүндүргөндөн (интерпретация) кийинки окуганын түшүнүүнүн үстүндө иштөөнүн маанилүү баскычы болуп тексттин мазмунуна же формасына, ага баа берүүгө карата рефлексия саналат. Бул – окуучулардын билимин өнүктүрүүнү, билим берүүнү жогорулатууну шарттаган сабаттуу окуунун бир бөлүгү.

«Окуучуларды окуган текстинин/чыгармасынын маанисин толук түшүнө алууга үйрөтүү – мугалим тарабынан көрсөтүлүүчү чоң эмгек же колдоо. Эгерде сиздин окуучуларыңыз окуганды билишсе, анда ар кандай тапшырмаларды аткарууга алардын мүмкүнчүлүгү жетет. Ошого жараша балдар сиз үйрөткөндөрдүн баарын кабыл алууга даярдыгы жакшы болот жана алган маалыматтарынын баарын натыйжалуу талдай алышат. Башкача айтканда, алар бир топ ийгиликтүү окурман боло алышат»¹.

Окуган текстине карата өзүнүн жекече мамилесин жана баа берүүсүн калыптандыруу текстти түшүнүүнү өнүктүрүүнүн соңку баскычы болуп саналат. Башталгыч мектептин окуучуларынын окуган чыгармасына карата өздүк мамилесин билдире алуу көндүмү чыгарманы толук кабыл алуу менен өз алдынча окууну калыптандыруу процессиндеги маанилүү маселе болуп саналат.

Текстти түшүнгөнүн жана ага карата мамилесин айтып берүү татаал тапшырма. Анткени бул курактагы балдардын өз алдынча окуу тажрыйбасы жок, алар окуганына карата пикирин айтууга жаңыдан гана үйрөнүп жатышкан болот. Бул деңгээл өзгөчө 1-класстарга тиешелүү болот. Көпчүлүк нерселер өз көз карашын билдирүүгө карата түзүлгөн шарттардын чөйрөсүнөн көз каранды болот: балдар өздөрүнүн сезимдерин, эмоцияларын, кызыгууларын түрдүүчө беришет («Тыбышты кабыл алуу» бөлүмүндөгү «Окуучулардын муктаждыктарынын ар түрдүүлүгү» бөлүгүн караңыз) жана алардын кабыл алуу деңгээлдери да (10-таблицаны караңыз) түрдүү болот.

10-таблица. Текстти кабыл алуу деңгээлдери

Сөзмө-сөз түшүнүү	Аналитикалык түшүнүү	Сынчыл түшүнүү
- Текстти эмоционалдык деңгээлде түшүнүү - Толук кабыл алуу	- Текстти түшүнүү - Каармандарды адекваттуу кабыл алуу, каармандарга мүнөздүү сапаттарын, иш-аракеттерин аныктоо - Башкы ойду аныктоо (концептуалдуу маалымат)	- Талдоонун жыйынтыгын чыгаруу, башкы ойду табуу - Толук кабыл алуу, ошону менен бирге түшүнүүнүн негизинде өз сөзү менен интерпретациялоо - Окуганына карата мамилесин билдирүү - Окуганын баалоо

¹ Лемов Д. Мастерство учителя. Проверенные методики выдающихся преподавателей. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 321-б.

Эгерде алгачкы баскычта тексттеги эмоциялуулукту түшүнүү маанилүү болсо (каарман менен бирге кейип-кепчүү, маанайын сезүү, сезимдерди байкоо), анда чыгарманы толугу менен окууда сөз эмне тууралуу жүрүп жаткандыгын, чыгарманын мааниси эмнеде экендигин түшүнүү, экинчи орунда негизги маалыматты табуу (чыгарманын каарманы ким, иш-аракет/окуя кайда жана кайсы мезгилде болуп жатат), автор тарабынан колдонулуп жаткан көркөм каражаттардын берилиш формасы маанилүү болуп, бул иштин бүткүл натыйжасы окурмандын окуган чыгармасына карата өзүнүн мамилесин жана баасын иштеп чыгуу болууга тийиш. Окуганына карата мамиле жана баалоо төмөнкү жөндөмдүүлүктөрдөн көрүнөт:

- окуган тексти тууралуу өз оюн билдирүү жана баалап өз чечимин айтуу;
- тексттин мазмунун, тилдик өзгөчөлүктөрүн жана түзүлүшүн баалоо;
- тексттеги иллюстрациялардын ордун жана ролун аныктоо;
- буга чейинки билиминин жана турмуштук тажрыйбасынын негизинде окуганынын ишенимдүүлүгүнөн шек саноону четке кагуу, алынган маалыматтагы анык эместикти, жетишпеген маалыматтарды издөөнүн жолун табуу жана аларды толуктоо;
- окуган же уккан текстин талкуулоодо окуу диалогуна катышуу;
- түрдүү көз караштарды салыштыруу;
- автордун позициясы менен жеке көз карашынын катышы.

Окурман үчүн – кенже класстардын окуучуларынын (ошону менен катар, чоң адамдар үчүн да) текстке/китепке болгон мамилесин аныктоо үчүн окурман тарабынан окулган тексттин/китептин, аны курчаган чөйрөнүн жана башка китептерди окуган тажрыйбасынын ортосундагы байланышты табуу керек (8-таблицаны караңыз).

Англиялык адабият таануучу Майкл Бентон окуу – бул автор же авторлор тобу түзгөн текст гана эмес, ал окурман андан кабыл алган маалымат экендигин ырастайт. Окурман автордун чыгармасын кабыл алат да, өзүнүн элестетүүсүн жаратат. Окуп чыгуу – бул окурмандык жана автордук ишмердүүлүктүн айкалышы. Окурман «текстте берилген программанын негизинде кыялында экинчи дүйнөнү жаратат»¹.

Ар бир окурман окуган текстин өз түшүнүгүндө кабыл алат, анткени окуу – бул чыгармачыл процесс, анда окурман жазуучу менен диалогго чыгат, ошондуктан чыгарманы окурмандык кабылдоо үчүн «автордун образы» өзгөчө мааниге ээ.

Окуганына карата өз мамилесин билдирүүнү аныктоого карата көнүгүүлөр ар түрдүү болушу мүмкүн (11-таблицаны караңыз).

11-таблица. Окуганына карата өз мамилесин билдирүүнү аныктоого карата көнүгүүлөр

Жазуу тапшырмалары

- презентация;
- окшош окуяны ойлоп табуу;
- окуянын уландысын ойлоп табуу;
- чыгарманын аягын башкача ойлоп бүтүрүү;
- башкы каармандын же башка персонаждардын монологу;
- автордун монологу;
- драмалаштыруу.

¹ Рахманалиев Р. Философия и социология книги и чтения. – М.: Прогресс; Бишкек: Туркестан, 2011. – 62-б.

**Оозеки
тапшырмалар**

- дил баян: баяндоо, ой толгоо, сүрөттөө, аралаш тип (сүрөттөө же ой толгоо элементи менен баяндоо);
- эссе;
- окуган чыгармасы боюнча пикир;
- аннотация.

**Чыгармачыл
тапшырма**

- сүрөт тартуу, моделдөө (ийлеп чаптоо), аппликация;
- китеп түзүү;
- чыгармага жарнама түзүү;
- жана башка тапшырмалар.

«Окуганын түшүнүүгө үйрөтүүгө карата болжолдуу көнүгүүлөр» бөлүмүндө окуганын түшүнүүгө карата чыгармачыл мамилени өнүктүрүү көнүгүүлөрү берилген: «Кроссворд түзүү», «Викторина», «Сюжет жана каармандар галереясы», «Комикс түзүү», «Стикер-аңгеме».

МЕНИН КОМИКСИМ	
1	2
3	4
5	6

СТИКЕР-АҢГЕМЕМ

4. ИЛИМИЙ-ПОПУЛЯРДУУ ТЕКСТТЕР МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Маалыматтык текст башталгыч мектептин окутуу процессинде мекен таануу, турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери, математика, адеп, музыка, көркөм өнөр окуу китептеринде кездешет. Бул тексттердин бардык түрү илимий, маалыматтык же энциклопедиялык маалыматтарды камтып, көркөм адабиятка кирбейт.

Маалыматтык тексттер:

- фактылар тууралуу маалыматты (мисалы, жаныбарлар, өсүмдүктөр, адамдын жашоосу тууралуу фактылар) камтыйт;
- түшүнүү боюнча кандайдыр бир концепцияны билдирет (мисалы, табигый кубулуштар деген эмне, элдердин маданияты, жыл мезгилдери ж. б.).

Мындай тексттер төмөнкүлөрдү ичине камтыйт:

- карталар, графиктер, диаграммалар;
- сүрөттөр, фотографиялар, картинкалар.

Маалыматтык тексттерди окууда берилген текстти окуунун милдеттерин аныктап алуу маанилүү. Мисалы, математикалык маселелерди туура иштөөнүн зарыл шарты маселенин шартын түшүнүү болуп эсептелет. Өз элиндин үрп-адатын, маданиятын жана тарыхын түшүнүү үчүн тарыхый эстеликтер же элдик баатырлар тууралуу тексттерди окуу керек. Окуунун максатын түзүп алуу окуучуларга төмөнкүлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк берет:

- эмнеге көңүл бөлүү керек (фактылар, бөлүктөр ж. б.);
- эмнелерди жазып коюш керек;
- эмнелерди эстеп калуу жана жаттоо керек?

Көркөм чыгармаларды окууда да окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдеширүү маанилүү: алар учурда эмнени билишет, кайсы маалымат жаңы жана алар буга чейинки билимдери менен кандайча байланышат. Бул текстти терең түшүнүүгө жана буга чейинки билимдери менен жаңы билимдеринин ортосундагы байланышты түзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Текст менен таанышканга чейин окуучулар текстти коштогон картинкалар, графиктер, карталар, белгиленген сөздөр же башка визуалдык образдар менен тааныша алышат.

Визуалдаштыруу стратегиясы текстти толугураак кабыл алууну шарттайт.

Маалыматтык текстти түшүнүүнүн үстүндө иштөө үчүн төмөнкү стратегиялар колдонулат (12-таблицаны караңыз).

12-таблица. Маалыматтык тексттин үстүндө иштөө стратегиялары

Стратегия	Баяндоо
Суроо түзүү жана аларга жооп табуу	Мугалим текстти түшүнүүгө карата суроолорду өзү түзөт, бирок окуучулардын өздөрүн суроо түзүүгө жана аларга тексттен жоопторду табууга үйрөтүү зарыл. Мугалим тексттин үзүндүсүн окуйт да, тыным жасап, балдардын түшүнүүсүнө карата суроо берет. Мисалы: – Силер кандай ойлойсуңар, автор бул абзацта бизге эмне жөнүндө айтат? – Бул абзацтын башкы идеясы кандай? – Мен ... түшүндүм, бул туурабы?

Стратегия	Баяндоо																																																
	Окуучулардын көңүлүн маанилүү фактыларга жана бөлүктөргө бургула. Бул стратегияны колдонууда ар бир окуучунун колунда текст болууга тийиш (окуу китеби же текст).																																																
Үн чыгарып ойлонуу	Мугалим үн чыгарып окуйт, суроо коюу менен окуучуларга эмне түшүнүктүү же түшүнүксүз болгондугун тактоо үчүн токтойт. Үн чыгарып ойлонууну колдонууда контекст менен иштөөнү (маанисин баамдап түшүнүү), окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө болот. Бул стратегияны колдонууда ар бир окуучуда текст болууга тийиш.																																																
Графикалык уюштургучтарды колдонуу	Текст менен иштөөдө мугалим окуучуларга тексттин идеясын системалаштыруу үчүн графикалык уюштургучтарды колдонууну сунуштайт. Мисалы, БББ-таблицасы, кластер, Венндин диаграммасы ж. б.																																																
Текстти талдоо	Текст менен иштөөдө мугалим окуучулардан алынган материалдын негизинде төмөнкү таблицаны толтуруусун өтүнөт. 1-вариант <table><tr><th>Тексттер</th><th>Ким? Эмне?</th><th>Кайда?</th><th>Качан?</th><th>Эмне үчүн?</th><th>Кандай? Кантип?</th></tr><tr><td>1-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>2-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>3-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>4-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>5-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Жалпы корутунду</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table> 2-вариант Окуучулар текстти окугандан кийин бул таблицага белгилегендерин жазып, иллюстрацияларды, диаграммаларды же башка графикалык уюштуруучуларды тартышат. Булар окуганын аңдап түшүнүүгө, текстке карата мамилесин же ой-пикирин билдирүүгө жардам берет. Таблицаны толтургандан кийин окуучулар сүрөттөрүн же жазгандарын чакан топтордо же жуптарда талкуулай алышат. <table><tr><th>Тема</th><th>Кыска жазуулар</th><th>Сүрөттөр</th></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Тексттер	Ким? Эмне?	Кайда?	Качан?	Эмне үчүн?	Кандай? Кантип?	1-текст						2-текст						3-текст						4-текст						5-текст						Жалпы корутунду						Тема	Кыска жазуулар	Сүрөттөр			
Тексттер	Ким? Эмне?	Кайда?	Качан?	Эмне үчүн?	Кандай? Кантип?																																												
1-текст																																																	
2-текст																																																	
3-текст																																																	
4-текст																																																	
5-текст																																																	
Жалпы корутунду																																																	
Тема	Кыска жазуулар	Сүрөттөр																																															
Жоромолдоо	Текст менен иштөөдө жаңы маалыматты тереңирээк өздөштүрүүсү үчүн мугалим окуучулардан төмөнкү таблицаны толтуруу менен өздүк билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүсүн өтүнөт: <table><tr><th>Мен эмнени билем?</th><th>Текстен мен эмнени билдим?</th><th>Дагы эмне тууралуу билгим келет?</th></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Мен эмнени билем?	Текстен мен эмнени билдим?	Дагы эмне тууралуу билгим келет?																																													
Мен эмнени билем?	Текстен мен эмнени билдим?	Дагы эмне тууралуу билгим келет?																																															

Стратегия	Баяндоо
Сөз байлыгын өстүрүү	– Мугалим жаңы жана ачкыч сөздөрдүн маанилерин түшүндүрөт, аларды колдонууга карата мисалдарды келтирет. – Мугалим окуучуларга тексттен өздөрү тарабынан белгиленген жаңы сөздөрдүн маанилерин түшүнгөнүн түрдүү стратегияларды колдонуу менен көрсөтүүнү сунуштайт. – Мугалим жаңы сөздөрдүн маанилерин түшүнүүгө карата окуучулардан сүрөт тартуусун, графикалык уюштургучтарды түзүүсүн өтүнөт. – Мугалим окуучулар менен бирге тексттен тапкан жаңы сөздөрдүн маанилерин талкуулашат. – Оюн процессинде окуучулар текстте кездешкен жаңы сөздөрдүн маанилерин үйрөнүшөт («Сөз байлыгы» модулун караңыз).
3–2–1-стратегиясы	Текстти окуп чыккандан кийин окуучулар төмөнкүлөрдү аныкташат: • текстти окуу учурунда билгендери боюнча 3 факт; • текстти окуганга чейин билгендери боюнча 2 факт; • бул тууралуу дагы билгиси келгендиги боюнча 1 факт.
Логикалык чынжырча	Бул стратегия илимий-популярдуу тексттерде берилген көрүнүштөрдүн жана окуялардын мыйзам ченемдүүлүгүн аныктоого багытталган. Бул стратегияны колдонуу эстутумга жана логикалык ой жүгүртүү көндүмүнө таасир этүү менен көлөмдүү маалыматты эстеп калууга жана түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул стратегияны бардык предметтерди окутууда колдонсо болот. Анын мааниси фактылардын, даталардын, сүйлөмдөрдүн, сөздөрдүн, цитаталардын хронологиялык же логикалык ырааттуулугун түзүү болуп саналат. Бул логикалык чынжырча сабакта мугалим менен биргеликте, топтордо же жуптарда иштөөдө түзүлөт. Ошондой эле ал жекече жумуш же үй тапшырмасы катары сунушталышы мүмкүн.
Чаташкан логикалык чынжырчалар	Бул стратегия окуялардын уланмалуулугун аргументтүү түзүү менен элестетүүнү өнүктүрүүгө багытталган. Мугалим логикалык ырааттуулугу бузулган бир катар түшүнүктөрдү, терминдерди, окуяларды берет. Окуучулардын милдети – катарларды табуу жана өз тандоолорун аргументтер менен далилдеп, оңдоп чыгуу. Окуучуларга бир-эки сүйлөмдөн бир нече үзүндүлөргө бөлүнгөн текст берилет. Үзүндүлөрдүн саны окуучулардын классына жараша түзүлөт: 2-класс – 4–6 үзүндү, 3-класс – 6–7 үзүндү, 4-класс – 6–8 үзүндү. Үзүндүнүн текстинде айрым жардамчы сөздөр болот, мисалы, <i>күнү</i>, <i>«эртең менен, түштө, кечинде»</i> же <i>«бала кезде, мектепте, жумуш мезгилинде»</i> ж. б. жардамчы сөздөр. Чакан топтордо окуучулар өздөрүнүн текстин түзүшөт жана аны жалпы класс алдында презентациялашат. Андан соң мугалим тексттин түп нускасын берет жана негизги текстти окуп, аны өздөрүнүн божомолдору менен салыштыруу тапшырмасын сунуштайт. Мугалим класста салыштыруу иштеринин натыйжаларын талкуулоону жүргүзөт.

Бул ыкманын оозеки вариантынын оюн формасында өткөрсө да болот. Мисалы, окуучуларга чынжырчанын 1-звеносу сунушталат. Ал «...үчүн» сөзү менен башталат:

– өрүк жеш үчүн аны шагынан үзүп алуу керек.

Окуучулардын милдети «өткөн мезгилге саякат» жасоо менен ушул сыяктуу улантып кетиши керек:

– өрүктү шагынан үзүп алуу үчүн анын көчөтүн өстүрүү керек.

– көчөттү өстүрүү үчүн аны жакшы топуракка отургузуу керек.

– өрүктүн көчөтүн отургузуу үчүн анын данегин өндүрүү керек ж. б.

**Сүрөттөгү,
схемадагы
маалыматтарды
тажрыйба
жолдору аркылуу
окуу жана ачуу**

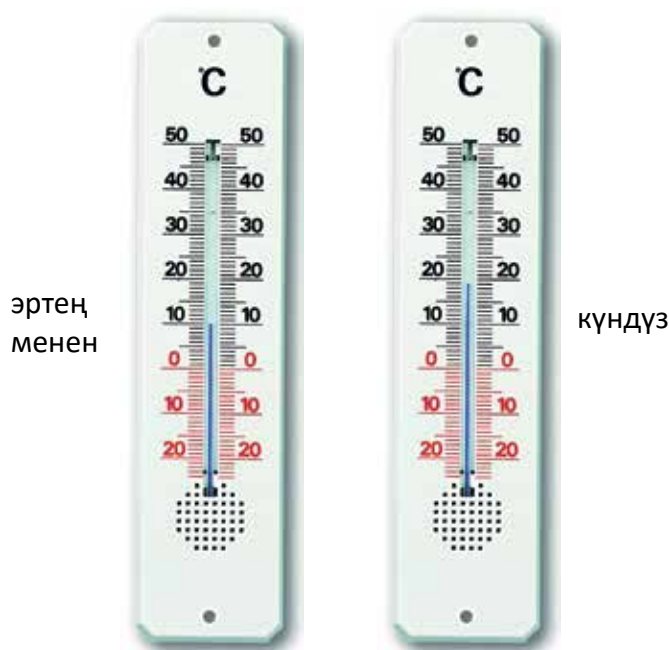
Окуганын түшүнүүнүн үстүндө иштөө жөнөкөй тажрыйба (өлчөө, ченөө) каражаттары, башкача айтканда, тажрыйба жолу аркылуу ишке ашышы мүмкүн.

Мисалы, окуучуларга суу менен абанын айрым касиеттерин аныктоо тапшырмасы берилет.

«...Сүрөттө 20-сентябрдагы эртең мененки жана күндүзгү атмосфералык абанын температурасын өлчөгөн термометрдин көрсөткүчү берилген. 20-сентябрда бир күндүн ичинде абанын температурасы кандайча өзгөрдү?»

Бул тексттин үстүндө иштөөнүн мисалы катары окуучуларга градусник менен тажрыйба өткөрүү сунушталат. Градусникти картондон жасаса да болот. Анын борборунан жарымы – ак, экинчи жарымы – кызыл болгон тасма жылып турат. Тасманы жылдыруу менен окуучулар градусниктеги сымаптын өзгөрүүсүн/кыймылын байкашат. Бул окуучулардын коюлган максатка жетүүсүнө жана суроого туура жооп берүүсүнө мүмкүнчүлүк берет.

АБА ЫРАЙЫНЫН ШАРТТАРЫ

¹ Н-35 Национальное оценивание образовательных достижений учащихся (НООДУ) 2014 г.// Отчёт Центра оценки в образовании и методов обучения (ЦООМО). – Б.: 2014.

5. ОКУГАНЫН ТҮШҮНҮҮНҮ БААЛОО

Окуганын түшүнүү – окууга үйрөтүүнүн негизги максаты; бул окуунун окутуунун максатынан окутуу каражатына айланган баскычы. Мындан ары окутуунун максаты окуучунун текстти окуп, анын маанисин жана мазмунун түшүнө алуусу болот. Түшүнүүнүн бардык көндүмдөрүнө ээ болгон окуучулар окуу китебиндеги маалыматтарды окуунун ылайыктуу стратегиясын колдонуу менен оңой өздөштүрө алышат. Ошол эле учурда, бул көндүмдөргө ээ боло албаган окуучулар маалыматты жөнөкөй кабыл алууда да кыйынчылыктарга дуушар болушат, ошондуктан аны талдоого мүмкүнчүлүктөрү жетпей калышы мүмкүн.

Мугалим үчүн түшүнүү көндүмдөрүн баалоонун максаты – окуучулар маалыматты натыйжалуу кабыл алып, аны ойлонуп иштетүүнү билер же билбесин аныктап, кошумча жардам керек болгон окуучуларды тактап, андан кийинки окутууну пландаштыруу.

Окуганын түшүнүүнү баалоодо ар башка окуучунун түшүнүүдөгү кыйынчылыктарынын түрдүү себептери болушу мүмкүндүгүн эске алуу керек. Баланын жетишерлик окуй албоосу же алфавитти билбеши – бул мугалим үчүн ачык-айкын себептер. Ошондой эле айрым окуучулар сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү толугу менен жетишерлик тез окуп, бирок анын маанисин түшүнө албагандары да болот. Төмөнкү таблицада текстти түшүнүүдө кыйынчылыктарды жараткан эң көп кездешүүчү себептер көрсөтүлгөн (текст баланын курактык деңгээлине ылайык келген учурда). Анда түшүнүү үчүн зарыл болгон кайсы көндүмдөр окуучуга кыйынчылыктандууларын текшерүүгө боло турган болжолдуу суроолор берилет.

13-таблица. Окуганын түшүнүүдө кездешүүчү кыйынчылыктар

Кыйынчылыктар	Текшерүүчү суроолор
Берилген тема боюнча окуучунун буга чейинки билиминин жетишсиздиги	Берилген тема боюнча окуучуларга бир нече суроо бергилет: «... тууралуу эмне билесиң?», «А сен бири-бири менен эмнеси менен айырмаланарын билесиңби?» ж. б.
Сөз байлыгынын чектелүү болуусу	Силердин оюңар боюнча окуучу кайсы сөздүн маанисин билбейт, аны белгилегиле жана сурагыла: «Бул сөз кандай маанини түшүндүрөрүн билесиңби?» Эгерде мындай сөздөр текстте көп болсо, анда окуучулардан аларды жазып алуусун өтүнгүлө жана бул сөздөр менен сөздүк ишин жүргүзгүлө.
Сүйлөмдүн синтаксисин түшүнбөө	Түзүлүшү боюнча татаал болгон сүйлөмдү тексттен тандап алгыла жана аны маанилик бөлүктөргө бөлгөн бир нече суроолорду бергиле: «Сөз эмне тууралуу болуп жатат?», «.... ким келди?» ж. б.
Берилген темага карата буга чейинки билимдерин артыкбаш колдонуу	Окуучуларга тексттеги маалыматтарды издөөгө түрткү берген суроолорду бергиле: «Тексттеги кайсы сөздөр сени тууралуу ойлонууга мажбурлады?»
Текстти түшүнүү жана аны өз сөзү менен кайра айтып берүүгө жөндөмсүздүгү	Ой жүгүртүү аркылуу тексттин маанисин түшүнүү үчүн окуучуну кайрадан окуп чыгууга шыктандыргыла: «Кел текстти кайрадан окуп чыгып, бул суроого жооп тапканга аракет кылалы».

Тексттин бөлүктөрүнүн ортосундагы логикалык байланыштарды таба алууга жөндөмсүздүгү

Тексттин негизинде божомолдоо, алдын ала баамдап айта алуу жана корутундулоого жөндөмсүздүгү

Болжолдуу суроолор: «Эмнеден улам мындай болду?», «Андан ары эмне болду? «Бул кандай таасир этти?» «Сен жоопту тексттен таба аласыңбы?» ж. б.

Болжолдуу суроолор: «Бул каарман эмне үчүн бул ишке барды, сен кандай деп ойлойсуң?», «Эмне үчүн аны бул жерге биринчи ирет келип жатат деп ойлойсуң? «Ал мындан ары эмне кылат деп ойлойсуңар?», «Бул каармандын ордунда сен болсоң эмне кылмаксың? Эмне үчүн?» ж. б.

Окуганын түшүнүүдөгү кыйынчылыктарынын себебин аныктап алгандан кийин, түшүнүүсү жакшыргандыгын көрүү үчүн мугалим окуучу менен тиешелүү көндүм боюнча иштей алат жана текстти кайрадан окутат.

Түшүнүүнү баалоонун формасы жана суроолордун типтери

Түшүнүүнү баалоо оозеки жана жазуу түрүндө жүргүзүлүшү мүмкүн.

Оозеки баалоого:

- талкуулоо;
- кайра айтып берүү (кыскача, толук);
- текст боюнча суроолорго жооп берүү;
- кичи топтордо, жуптарда талкууларды байкоо кирет.

Жазуу түрүндөгү баалоого:

- текст боюнча суроолорго жооп берүү;
- жазуу жүзүндө кайра айтып берүү (кыскача баяндоо);
- графикалык уюштургучтардын жардамы менен маалыматты чагылдыруу (таблицаалар, чыгарманын картасы, БББ стратегиясы ж. б.);
- текстке аннотация кирет.

Оозеки баалоо ачык типтеги суроолорду колдонууну билдирет. Жазуу түрүндөгү баалоодо жабык суроолорду колдонуу менен бирге ачык суроолорду ылайыктуу учурга жараша азыраак пайызда берүү менен чектелсе болот. Себеби башталгыч мектептин деңгээлинде жазуу көндүмдөрү тексттин жыйынтыктарын баалоодо негизги фактор болуп саналат. Ачык суроолордон толугу менен баш тартууга болбойт. Бирок мугалим өздүк тажрыйбасына таянуу менен алардын кайсы бири натыйжага залакасын тийгизбей жабык суроолордун ордун алмаштыра аларын эч бир кыйынчылыксыз аныктай алууга тийиш.

Баалоону баштоодон мурда мугалим окуучулардын ачык жана жабык суроолорго кантип жооп берүүнү түшүнгөнүнө (бул окуучулардын жоопторуна таасирин тийгизе турган кошумча фактор болбосун үчүн) ынануусу керек.

Суроолордун деңгээлдери

Баалоодо түшүнүү көндүмдөрү окуучулардан түрдүү деңгээлдеги мээ ишин талап кыларын эстен чыгарбоо зарыл. Азыркы учурда педагогикада америкалык психолог жана педагог Бенжамин Блумдун окутуу максаттарынын таксономиясы (классификациясы) кеңири колдонулууда (3-схеманы караңыз). Схема окутуу максаттарынын пирамидасы жана аларды аткаруу боюнча тиешелүү тапшырмалар түрүндө берилет. Окутуу максаттары (билим, түшүнүү, колдонуу, талдоо, синтез, баалоо) аткаруу татаалдыгы боюнча ылдыйдан ойдо карай өсүү иретинде, ал эми бул максаттарга жетишүү үчүн иш-чаралар

каршысында жайгаштырылган. Окутуунун бул максаттарын окууга карата колдонсо болот.

Ушундан улам, окуганын түшүнүүнү баалоодо билим окуучунун текстке таянып, (каармандардын, окуялардын) *тизмесин түзүү*, айтылып жаткан тексттин бөлүгүн *бөлүп көрсөтүү*, тексттин мазмунун *кайра айтып берүү*, белгилүү сөз же сүйлөмдү тексттен *табуу*, текстке байланыштуу суроолорго *жооп берүү* жөндөмдөрүн чагылдырат. Максаттар татаалдаган сайын окуучу жөнөкөй иштен ой жүгүртүүнү, талдоону, өз чыгармасын түзүүнү жана ой-пикирин далилдөөнү, мамилесин аныктоону талап кылган татаалырак ишке өтөт.

3-схема. Окутуу максаттарынын жана аларга жетишүү үчүн тапшырмалардын таксономиясы (Б. Блумдун таксономиясы боюнча)

Окуганын түшүнүүдө окуучулардын кандайдыр бир максатка жетишүүсүн камсыздоо үчүн мугалим суроолордун түрдүү типтерин колдонот. Окуунун максатын көп учурда тексттин мазмуну жана текстке, окуучулардын окурмандык жана жашоо-турмуштук тажрыйбаларына байланыштуу суроолор белгилейт.

Окуганын түшүнүү көндүмдөрүн баалоо үчүн жалпы сунуштар

• «Туура» тексттерди колдонуу

Баалоо жүргүзүү үчүн пландаштырылган текстти тандоодо мугалим анын татаалдык деңгээлине, мазмунуна көңүл буруусу керек. Текст жана ага коюлган суроолор негиздүү болушу керек, б. а. ар бир суроо түшүнүүнүн белгилүү бир аспектисин гана өлчөй тургандай болуусу керек (тексттен түздөн-түз маалыматты таба билүү көндүмү, текстти өз сөзү менен кайра айтып берүү көндүмү, тексттин негизинде жыйынтык чыгара билүү көндүмү, тексттеги маалыматты турмуштук кырдаалдар менен байланыштыра билүү көндүмү ж. б.).

- **Мүмкүнчүлүккө жараша баалоонун бир нече түрүн колдонуу**

Баалоонун түрлөрүнүн орточо көрсөткүчү окуучулардын окуганын түшүнүү деңгээлин дээрлик толук баалоого мүмкүнчүлүк берет. Ошону менен бирге баалоонун ар кайсы түрүндө баланын түрдүү көрсөткүчтөрүн эске алууга жана анын себептерин аныктоого аракет кылуу керек. Мисалы, окуучулардын көрсөткүчтөрү көркөм текст менен иштөөдө жакшы, ал эми маалыматтык тексттер менен иштөөдө начар болуп калышы мүмкүн.

- **Окуганын түшүнүү көндүмүн баалоонун натыйжаларын талдоодо калган негизги көндүмдөрдү баалоонун натыйжаларына таянуу**

Окууда негизги көндүмдөргө (1) контекстен тышкары айрым сөздөрдү окуу, (2) оюнан чыгарган сөздөрдү окуй алуу, (3) сөз байлыгы, (4) окуу ылдамдыгы жана (5) окуганын, укканын түшүнүү кирет. Жазуу түрүндөгү баалоодо жазуу көндүмдөрүн да (каллиграфия, орфография) эске алуу зарыл.

- **Окуу сабагында окуучулардын күндөлүк иштерин эске алуу**

Окуучулардын класста, кичи топтордо, жуптарда жана жекече иштөөсүнө байкоо жүргүзүү менен мугалим алардын түшүнүү деңгээли, окурман катары күчтүү жана алсыз жактары тууралуу баалуу маалыматтарды ала алат. Мисалы, айрым окуучулардын кайсы бир темага байланышкан күчтүү кызыгуусу же жакшы билими болушу мүмкүн, бул аларга ушул темага байланыштуу бир топ татаал текстти окуусуна мүмкүнчүлүк берет.

Текстти тандоо жана ага карата суроо түзүү менен окуганын түшүнүү көндүмүн баалоодо биз окуучунун тарбиясын, ишенимдерин жана моралдык көз карашын эмес, ой жүгүртүү, корутунду чыгара алуу, логикалык байланыштарды түзө алуу көндүмдөрүн карай тургандыгыбызды эске алуу зарыл. Кээде чыгарманы окуп чыккандан кийин окуучунун чыгарган корутундусу жалпы кабыл алынган корутунду же мугалимдин пикири менен дал келбей, ал эми тексттин ички логикасына туура келип калышы мүмкүн. Суроолорду түзүүдө окуучуларды өтө эле башаламан фразалар менен чаташтырбоо керек; окуучулар жоопту кандайча туюндуруу керектигин жакшы түшүнүүсү үчүн суроолор так жана түшүнүктүү болууга тийиш.

Төмөндө окуганын түшүнүүнү баалоонун бир нече куралдары берилген. Бирок, окуучулардын окурмандык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн толук картинасын алуу үчүн бул куралдар менен гана чектелүүгө болбойт. Түшүнүүнү баалоо класста окууга үйрөтүү менен катар ар дайым жүргүзүлөт. Колдонмонун бул бөлүмүндө жазылган окутуунун ар бир стратегиясы ошол эле учурда баалоонун куралы катары да кызмат кыла алат, аны тажрыйбалуу мугалимдер күн сайын ийгиликтүү колдонушат. Ар бир окуучунун класстагы күндөлүк ишин оозеки жана жазуу түрүндөгү баалоонун жыйынтыктары менен окуу жылынын ичиндеги илгерилөөсүн (прогрессин) белгилөө жана салыштыруу менен портфолио түзүү абдан ыңгайлуу болот.

Окуганын түшүнгөнүн текшерүү төмөнкү шарттарды сунуштайт:

- окуганын түшүнүүнү баалоо үчүн мугалим окуучулар үчүн бейтааныш текстти тандап алат;
- окуучу берилген текстти толугу менен окуйт;
- мугалим окуучунун текстти окуусу үчүн убакытты чектебейт;
- мугалим текстти окуу убактысын белгилебейт;
- окуганын түшүнүү оозеки жана жазуу түрүндө жүргүзүлөт;
- окуганын түшүнүүнү текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча мугалим окуучуларга баяндалган, конструктивдүү (иштиктүү) кайтарым байланышты сунуштайт;
- окуганын түшүнүүнү текшерүү процесси мугалимден убакытты пландаштырууну талап кылат.

Баалоо 1. Кайра айтып берүү

Бул баалоонун оозеки түрү болуп саналат. Текстти толугу менен же айрым бөлүктөрүн жазуу түрүндө кайра айтып берүү (баяндама) класстагы бардык окуучуга бир убакытта берилгендигине байланыштуу тез аралыкта өткөрүлөт. Бирок, ошол эле учурда мугалим үчүн абдан чоң -түйшүк- болот, анткени мугалимге сабактан кийин бул жазуу түрүндөгү кайра айтып берүүнүн (баяндаманын) баарын окуп чыгууга туура келет. Мында түрдүү көндүмдөрдүн «аралашып» кетүүсүнөн улам (эгерде окуучу суроого жооп бере албаган болсо, демек, ал текстти түшүнгөн эмес же кантип жазууну билбейт) баалоо да кыйынчылык туудурат.

Кайра айтып берүү окуучу тексттин кайсы бөлүгүндөгү маалыматты эстей аларын жана аны айтып берерин, ошондой эле маалымат уюштуруудагы окуучунун колдонгон ыкмаларын баалоого жардам берет. Мисалы: айрым окуучулар тексттин эсинде калган бөлүктөрүн бири-бири менен байланыштырбастан жөнгө санап бере алышат. Айрымдары, тескерисинче, тексттин логикалык байланыштарын түзөт жана идеясын түшүнөт, бирок айрым маалыматтарды эстей алышпайт. Ошондуктан окуучуларга кайра айтып берүүдө текстти карап турууга уруксат берүү керек. Эгерде окуучу суроого жооп берүүдө кыйналса, бирок текстти карап жана керектүү маалыматты таап, туура жооп берсе, анда ал окуучу үчүн түшүнүү эмес, эстеп калуу кыйынчылык жаратат деген жыйынтыкка келсе болот.

Кайра айтып берүү төмөнкү негизги чен-өлчөмдөрү боюнча бааланат:

1. Кайра айтып берүү тексттин түзүлүшүн чагылдырып бере алабы? Көркөм текст менен иштөөдө кайра айтып берүү өз ичине кыймыл-аракеттин ордун жана мезгилин, каармандарды, иш-аракеттердин байланыштарын, негизги окуяларды, кыймыл-аракеттердин чечилишин, жыйынтыгын сүрөттөөнү камтыйт. Маалыматтык тексттер менен иштөөдө кайра айтып берүү тексттин негизги идеясын жана анын бир нече бөлүктөрүн өз ичине камтыйт.
2. Тексттин негизинде окуучулар корутундулай же божомолдой алышабы?
3. Тексттин элементтеринин ортосундагы логикалык байланышты жүргүзө алабы? Эгерде жүргүзө алса, анда бул байланыштар чыгарманын контекстинде канчалык маанилүү?
4. Окуучулар окуган текстин баалай алышабы?

Баалоо 2. Табышмактуу каарман

Баалоонун бул түрүн 2-класстарда же андан жогорку класстарда маалыматтык тексттерди окутуп-үйрөтүүдө жекече же топтордо өткөрүүгө болот. Анда бир нерсени (каарманды, окуяны) сүрөттөгөн кыскача маалымат берилет. Маалымат окуучу божомолдоп, алдын ала айта алуусу жана аларды улам алынган маалымат боюнча алмаштыруусу үчүн өлчөм менен берилет. Окуучулар маалыматтын бир сегментин (бөлүгүн) окушат жана анын негизинде эмне же ким тууралуу сөз болуп жаткандыгын божомолдошот. Баалоонун бул түрү окуучулардын маалыматты иштетүүдө кандай когнитивдик процесстерди жана стратегияларды колдонгондугун көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Баалоону кантип жүргүзүү керек?

Баалоону жүргүзүү үчүн мугалим алты карточкадан турган (алты карточканын баарын тең А4 өлчөмүндөгү баракка жайгаштырса болот) комплектини даярдап, кагазга чыгарып алса болот (жекече же топтордо иштөө үчүн).

Мугалим окуучуларга тесттин биринчи карточкаларын таратат жана иштөөнүн максаты менен жолун түшүндүрөт:

«Бул көнүгүү «Табышмактуу каарман» деп аталат. Алгач мен силерге бул каарман тууралуу бир аз маалымат жазылган карточкаларды таратам. Силер аны окуп чыгып, бул каарман ким экендигин табууга аракет кылууңар керек. Өзүңөрдүн баамдооңорду карточкага жазасыңар. Андан кийин мен силерге экинчи карточканы берем, анда бул каарман тууралуу дагы бир аз маалымат берилет. Бул карточкага да силер өзүңөрдүн баамдооңорду жазасыңар, дагы ушул сыяктуу болуп иш уланат. Баары болуп 5 карточка (карточкалар мындан көп болушу мүмкүн, бирок 8ден ашпашы керек) берилет, биз эң акыркы карточкага жеткенде, бул табышмактуу каарман ким экендигин жана аны силер таба алган/албаганыңарды билебиз».

Иштин аягында мугалим окуучулардан карточкалардын биринин артына өз атын жазып коюусун өтүнөт жана бардык карточкаларды комплекси менен чогултуп алат.

Эскертүү: Эгерде баалоо оозеки түрүндө жүргүзүлсө, анда карточкаларды кагазга чыгаруунун зарылдыгы жок болот; анын ордуна мугалим окуучуларга ар бир карточкадагы маалыматты окуп берет жана окуучулардын берген жоопторун угуп (зарылдыгына жараша жазып алып), ой жүгүртүүлөрүнө жараша баалайт.

Окуучулардын жоопторун талдап, мугалим төмөнкү суроолорго жооп издейт:

- Алынган маалыматтын негизинде өзүнүн жоромолун окуучу канчалык деңгээлде жакшы түзө алат?
- Өзүнүн жоромолун коргоодо окуучу аргументтерди келтире алабы (тексттен маалыматты көрсөтүү, корутунду жасоо, божомолдоону пайдалануу менен ж. б.)?
- Канчанчы карточкада окуучу табышмактуу каарманды туура таба алды?
- Өздүк ишинде окуучулар тексттен кайсы маалыматтарды колдонушкан?
- Окуучу ар башка карточкадагы маалыматтарды өз ара байланыштыра алдыбы? Мурунку карточкадагы маалыматка жаңы карточкадагы маалыматты кошуунун негизинде окуучу өзүнүн баамдоосун түзө алдыбы?
- Окуучунун корутундусу, божомолу жана алдын ала баамдап айтуулары логикалуубу?
- Аргументтеринде тема боюнча буга чейинки билимдерин колдоно алдыбы?
- Окуучу тексттен негизги маалыматты канчалык деңгээлде таба алат?
- Окуучу түшүнүүнүн стратегияларынан кайсынысын колдонду?
- Тексттен бейтааныш сөздөр же татаал сүйлөмдөргө кез келгенде окуучулар эмне кылышат?

«Табышмактуу каарман» көнүгүүсүн колдонуп баалоо үчүн карточкалардын үлгүсү, ошондой эле мугалимдин өзүнүн жеке куралын түзүү үчүн колдоно турган бош үлгү кийинки бетте берилген.

Окуучунун аты-жөнү: _____

ТАБЫШМАКТУУ КААРМАН

Бул сары же көгүш түстөгү, үрпөйгөн куйругу бар жаныбар.

Мен аны _____ деп ойлойм, анткени

Алар көп жерлерде кездешет жана алардын териси абдан баалуу болуп эсептелет.

Мен муну _____ деп ойлойм, анткени

Анын өзгөчөлүктөрүнүн бири: кыш мезгилине жаңгактарды өзү камдап алат.

Мен муну _____ деп ойлойм, анткени

Кээде алар зыянкечтер деп эсептелет, себеби алар бардык нерселерди кемирип салышат.

Мен муну _____ деп ойлойм, анткени

Тыйын чычкандар акылдуу жаныбарлар болуп саналат, эл жашаган жерлерде алар канаттуулардын жеми менен азыктанууга да жөндөмдүү келишет.

Табышмактуу каарман жөнүндө эмнелерди жаңыдан билдиң?

Окуучунун аты-жөнү: _____

ТАБЫШМАКТУУ КААРМАН

Мен аны _____ деп ойлойм, себеби

Мен аны _____ деп ойлойм, анткени

Мен аны _____ деп ойлойм, анткени

Мен аны _____ деп ойлойм, анткени

Табышмактуу каарман жөнүндө эмнелерди жаңыдан билдиң?

Баалоо 3. Тексттер боюнча суроолор

Баалоонун бул түрүн оозеки жана жазуу түрүндө жекече жана жуптарда жүргүзүүгө болот. Ал жогоруда баяндалгандай, мугалим тарабынан тандалып алынган тексттин материалында түшүнүүнүн бардык деңгээлдерин өлчөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Баалоонун бул куралын түзүүдө төмөнкүлөрдү эске алуу зарыл:

- окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык келген текстти тандоо;
- тексттин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен суроо түзүү: ар түрдүү көндүмдөрдү өлчөгөндүктөн, көркөм текстке берилген суроолор маалыматтык тексттерге берилген суроолордон айырмаланат;
- ачык жана жабык суроолорду пайдалануу;
- так эмес, татаал түзүлгөн суроолордон качуу керек: окуучулар өзүнүн ой жүгүртүү мүмкүнчүлүктөрүнүн көпчүлүк бөлүгүн суроонун маанисин түшүнүү үчүн сарптабашы керек. (см. Таблицу 14)

Төмөнкү таблицада ачык жана жабык суроолордун негизги типтери берилген.

14-таблица. Ачык жана жабык суроолордун негизги типтери

Жабык суроолор		
Суроолордун жообу: «Ооба» – «Жок» («Туура» – «Туура эмес»)	Күчүктүн шык-жөндөмүн ата-энеси билбейт?	
	Ооба	Жок
Сунушталган бир нече варианттардын ичинен бир туура жоопту тандоону талап кылган суроолор	Баласынын бир кесипти тандап, окуу жайдан билим алам дегенин үкканда ата-энеси кандай абалда болушту? А. Шек санашты Б. Кубанышты В. Кайгырышты Г. Каршы болушту	
Сунушталган жооптордун ичинен бир нече ылайыктуу жоопту тандоону талап кылган суроолор	Кайсы сүйлөмдөргө макул болсоң, тегеректеп кой. 1. Адегенде, күчүк музыкалык окуу жайга тапшырды. 2. Музыкант мугалим күчүктүн роялда ойногонуна таң калды. 3. Сүрөт окуу жайына барып, күчүк экзамен тапшырды. 4. Атасы күчүктүн күчүн тоокканага киргизип коюп сынады. 5. Күчүк Кызыл корозду жеңип, баатыр атка конду.	

Ачык суроолор

Кошумча айтып берүү	Күчүктүн атасы: «Талант менен шык сатылбайт», – деп айтты. Себеби
Кыскача жоопту талап кылган суроолор	Күчүк эмне тууралуу гана ойлонгон? Күчүктүн мүнөзүн сүрөттөгөн үч сөздү жазгыла.
Толук жооп берүүнү талап кылган суроолор	Сен кандай деп ойлойсуң, эмне үчүн күчүк эч бир окуу жайга өтпөй калды?

Суроолорду түзүүдө түшүнүү көндүмдөрүн баалоодо зарыл болгон тексттен түздөн-түз шилтеме табууга мүмкүнчүлүк берген суроолорду окуучулардын ой жүгүртүүсүн, аргументтештирүүсүн, талдоосун, салыштыруу менен баалоосун талап кылган суроолор менен аралаштыруу керектигин эске алуу керек. Эгерде суроолор туура түзүлгөн болсо, анда окуучулардын жоопторун талдоо аркылуу мугалим алардын кошумча дагы кандай көндүмдөрүн өнүктүрүү керектигин аныктай алат.

Кийинки беттерде Казат Акматовдун «Мансапкор күчүк» аттуу аңгемеси жана ал текстке карата суроолордун үлгүлөрү берилген. Бул тексттин татаалдык деңгээли 3-класска туура келет.

МАНСАПКОР КҮЧҮК

Короочу деген бир күчүк атак-даңк жөнүндө көп ойлончу болду. Өзү аябагандай уй-кучу. Керээли кечке уктайт. Анан ойгонсо эле атак жөнүндө ойлоно кетет. Бир күнү ал атасына келип «музыкант болом» деген тилегин айтты. Атасы менен энеси ошого аябай сүйүнүшүп, Короочуну дароо эле музыкалык мектепке жетелеп барышты. Ал жерде келгендердин жөндөмүн текшерүүчү мугалим болот экен.

– Кана, күчүгүм, роялдын баскычтарын мен баскандай басып, до-ре-ми-фа-соль-ля-си деген үндү чыгарчы, – деди мугалим.

Күчүк дароо макул болуп роялдын баскычтарын басса эле «ав-ав, ав-ав» деген деген добуш чыгат. Эки-үч саатча убара болду мугалим. Бирок күчүктөн ав-авдан башка эч нерсе чыкпай койдү.

– Кечирип коюңуздар, музыкага шыгы жок турбайбы балаңардын, – деди мугалим ата-энесине.

Ошентип, Короочу музыкалык мектепке өтпөй калды да, бир топ күн өткөндөн кийин ата-энесине «сүрөтчү» болом деп ыйлап кирди.

Ата-энеси ага да сүйүндү. Себеби, «уулубуз эптеп эле бир нерсеге жараса экен» деп тилек кылышчу да алар. Көркөм сүрөт окуу жайга жетелеп жөнөштү күчүктү. Ал жерде да келгендердин шыгын текшерип көрөт экен, Короочу мында да өтпөй калса болобу. Себеби колуна калем берип, ар нерсенин сүрөтүн тарт десе, күчүк таптакыр тарта албай койдү.

– Шыгы жок экен балаңардын, – деди мында да мугалим. Ошону менен үчөө ээрчишип үйлөрүнө маанайлары пас кайтышты.

Жолдо келе жатып күчүк ыйлайт. «Шык-талант сатып бергиле мага», – дейт ата-энесине.

– Шык-талант деген сатылбайт, балам. Аны деген кудай берет.

– Анда кудайдан мага сурап бергиле, – дейт күчүк өжөрлөнүп.

Ошондо дөбөт жини келип кетип, баласын бир тиштеди:

– Бас жаагыңды. Кудайдан сурап албайт шыкты. Аны Алла таала өзү берет ар кимге! Короо кайтаргын!

Ошентип мансапкор күчүк таяк жеди. Бирок мансапты унута албай жүрүп, бир күнү телевизордон баатырлар жөнүндө көрсөтүүнү көрдү да, ата-энесине кайра чуркап барды.

– Анда эмесе, мен баатыр болом! Баатырларды окутуучу мектепке алпаргыла, – деди ал.

Ата-энеси күчүктү таңданып карап калышты.

– Көрдүңбү, балам, – деди Дөбөт күчүгүн эптеп Короздон куткарып алган соң апаптап жатып: «Баатыр болуш үчүн жүрөк керек...»

Текст: К. Акматов. «Мансапкор күчүк»

Күнү _____

Окуучунун аты-жөнү _____

1. Күчүк тандаган кесиптерди тегеректеп кой.

музыкант куруучу баатыр спортчу сүрөтчү врач

2. Мугалимдер күчүктүн ата-энесине балаңарда эмнеси жок экен деп айтышты?

а) эмгеги б) шык-таланты в) жүрөгү г) акылы

3. Жолдо келе жатып күчүк эмне үчүн ыйлады?

4. Ар бир сүйлөмдүн тушуна «Ооба» же «Жок» жообун тегеректе:

Бир күнү күчүк атасына келип «музыкант болом» деген тилегин айтты.	Ооба	Жок
Короочу күчүк музыкалык мектепке өтүп кетти.	Ооба	Жок
Күчүктүн колуна калем берип, ар нерсенин сүрөтүн тарт десе, таптакыр тарта албай койду.	Ооба	Жок
Кызыл короздон корккон Күчүк тоок уядан качып чыгып, көрүнгөн бурчка жан соогалап жашынат.	Ооба	Жок

5. Эмне үчүн күчүктү эч кайсы окуу жайына албай коюшту? Сен кандай деп ойлойсуң?

А. Ал өзү жалкоолонуп, эч бир окуу жайга барбай койду.

Б. Ата-энеси окуткучу келбей, окууга да жибербей коюшту.

В. Анын эч кандай таланты, шыгы жок болгондуктан, албай коюшту.

Г. Ал бир гана баатыр болууну каалагандыктан, спорт менен өз алдынча машыккысы келген.

6. Сенин оюң боюнча кайсы сөздөрдүн жубу күчүктү сүрөттөп берет? Аны тегеректеп кой.

уялчаак,
тамашакөй

боорукер,
кыялкеч

мансапкор,
мактанчаак

6. ОКУГАНЫН ТҮШҮНҮҮ КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА БОЛЖОЛДУУ КӨНҮГҮҮЛӨР

Аталышы	КИТЕП ДҮЙНӨСҮНӨ КОШ КЕЛИҢИЗ!
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • китеп жөнүндө айтып беришет; • тексттин мазмунун божомолдошот; • буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • китепке/чыгармага, кыялындагы каарманды түзүүгө кызыгуусун арттырышат; • жараткан элестетүүлөрүн колдонушат.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	1–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына (классына) жана коюлган милдеттерге ылайык тандалган китептер Эки түстөгү стикерлер (мисалы, сары жана кызгылт), калемсап
Окутууну уюштуруу формалары	Жалпы класс менен иштөө, чакан топтордо, жекече
Аткаруу тартиби	1-кадам. Окуганга чейин мугалим класска окуу үчүн тандалып алынган китепти көрсөтөт. Окуучулар китепти барактап, анын иллюстрацияларынмазмунун жана түзүлүшүн карап чыгууга мүмкүнчүлүк алуусу керек. 2-кадам. Окуучулар китепти көңүл коюп карап чыккандан кийин, мугалим аларга сары стикер таратып берип, төмөнкү суроого бир-эки сөз менен жооп жазуусун өтүнөт: «Бул китеп эмне тууралуу деп ойлойсуңар?» Сары стикерлер доскага чапталат. 3-кадам. Андан соң мугалим кызгылт стикерди таратып берет жана бул суроого жооп жазуу тапшырмасын берет: «Бул китепти/чыгарманы окуп чыгып, ... жөнүндө билгим келет». Толтурулган стикерлер доскага чапталат. 4-кадам. Мугалим ар түрдүү стратегияларды (үлгүлүү окуу же биргелешип окуу, башкарып окуу же өз алдынча окуу болушу да мүмкүн) колдонуу аркылуу тандалып алынган китепти балдар менен бирге окуйт. 5-кадам. Доскадагы стикерлерге мугалим кайрылып, балдар чыгарманын мазмунун туура божомолдошконбу (сары стикерлер) жана коюлган суроолорго күтүлгөн жоопторду ала алыштыбы (кызгылт стикерлер), үшүнүн тегерегинде талкуу жүргүзөт.

Рефлексия үчүн окуучуларга суроолор:

Суроолор	Болжолдуу жооптор
Китептин мазмуну боюнча өз божомолуңарды түзүүгө эмне жардам берди?	Аталышы, сүрөттөр, авторду жана анын башка чыгармаларын билүү, чыгарманын жанрын аныктай алуу ж. б. у. с.
Божомолдоону түзүүгө эмнелер жардам берди?	Ачкыч сөздөр, белгилүү каарман, тааныш тема ж. б.
Силер кандай деп ойлойсуңар, эмне үчүн өзүңөр койгон суроого жооп ала алдыңар/ала албадыңар?	Белгилүү жанрдагы китеп, күтүлбөгөн сюжет, бейтааныш тема ж. б.
Бул көнүгүүнүн жардамы аркылуу кандай көндүмдөр өнүгөт?	Окуганын түшүнүү Божомолдоо

Үлгү

Аталышы	АЧКЫЧ СӨЗДӨР
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • китеп жөнүндө айтып беришет; • сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот; • буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • китепке/чыгармага болгон кызыгууларын арттырышат; • окуганын түшүнүү үчүн өздөрү жараткан элестетүүлөрүн колдонушат; • жаңы сөздөрдүн маанилерин табуу стратегияларын колдонушат.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	1–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык китептер
Окутууну уюштуруу формалары	Жалпы класс менен иштөө, чакан топтордо, жекече
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим доскага окуу үчүн тандалып алынган чыгармада же китепте кездешүүчү сөздөр жазылган карточкаларды жайгаштырат же сөздөрдү жазат. Окуучулардан алардын маанилерин чечмелөөнү өтүнөт (сөздөрдү тандоодо төмөнкү чен-өлчөмдөрдү эске алуу зарыл: сөздөр окуучулар үчүн жаңы, бейтааныш же тексттин маанисине негизделген ачкыч сөздөр болушу мүмкүн). Окуучулардын жоопторун колдоо үчүн китепти, иллюстрацияларды, мазмунду көрсөтсө болот. Сөздөрдүн окуучулар айткан болжолдуу маанилерин мугалим өзү же окуучулар өздөрү чыгып, доскага жазып турса болот. 2-кадам. Түрдүү стратегияларды пайдаланып окуу менен окуучулар текст менен таанышышат (үлгүлүү, биргелешкен, башкарып же өз алдынча окуу). 3-кадам. Текстти окуп чыккандан кийин мугалим окуучуларды доскада жазылган/жайгаштырылган жана текстти окуганга чейин талкууланган сөздөрдүн маанилерин талдоого кайра алып келет. Балдардын божомолдору аныкталдыбы? Текстте сөздөрдүн маанилерин түшүнүүгө эмне жардам берди: контекст, иллюстрациялар же текстте бул сөздөрдүн маанилеринин аныктамалары айтылдыбы? ж. б. 4-кадам. Жаңы сөздөр «Сөздөр дубалына» жайгаштырылат («Сөз байлыгы» 3-модулду караңыз). Мугалим бул көнүгүүнү аткаруунун максатын окуучулар менен талкуулайт: • Жаңы же ачкыч сөздөр менен иштөө аркылуу кайсы көндүмдөр өнүгөт? • Сөздүн маанисин аныктоодо эмне жардам берет? • Текстти толук түшүнүү үчүн тексттин ачкыч сөздөрүнүн маанилерин билүү канчалык маанилүү?

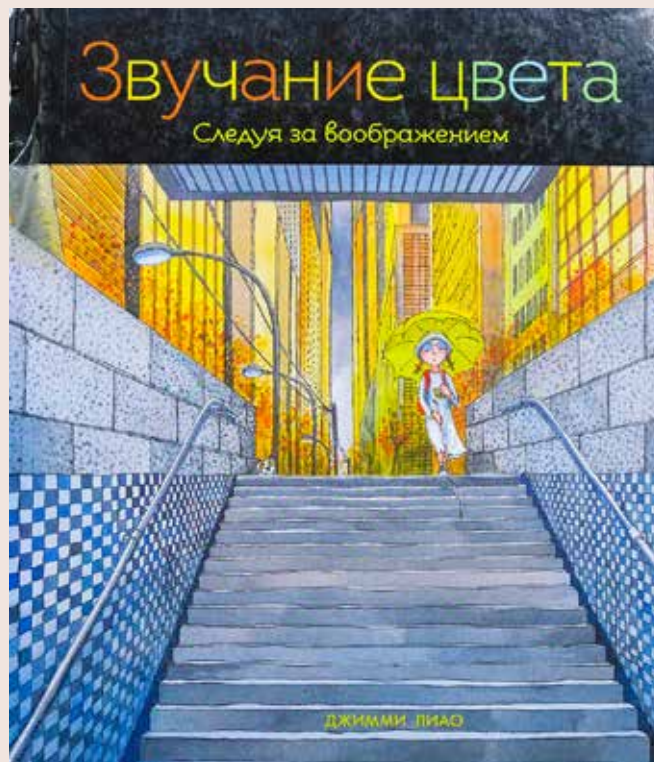

Аталышы		КИТЕП МЕНЕН ТААНЫШТЫРУУ (КИТЕПТИН БӨЛҮКТӨРҮ)	
Күтүлүүчү натыйжалар		Окуучулар • китеп тууралуу айтып беришет; • китептин компоненттерин аныкташат.	
Модуль		Окуганын түшүнүү	
Классы		1–4	
Окуу баскычы		Текстти окуганга чейин	
Керектелүүчү каражаттар		Окуучулардын жаш курагына ылайык китептер.	
Окутууну уюштуруу формалары		Жекече, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби		Окуучулардан үйүнөн же үй-бүлөлүк китепканасынан өздөрү жактырган китебин алып келүүсүн өтүнсө болот. 1-кадам. Мугалим китеп эмнелерден турарын айтып берет жана томдуктардын, бир китептин мисалында анын бөлүктөрүн көрсөтөт. 2-кадам. Мугалим окуучуларга толтуруу үчүн төмөнкү форманы таратат (1-тиркеме. «Китептин бөлүктөрү»). 3-кадам. Балдар форманы үйдөн алып келген китептери менен таанышып толтурушат. 4-кадам. Андан соң балдар чакан топтордо же жалпы класска аткарган иштеринин натыйжаларын көрсөтүшөт. 5-кадам. Мугалим балдар алып келген китептердин жасалгаларынын өзгөчөлүктөрү, айырмачылыктары жана окшоштуктары боюнча талкуулоо уюштурат.	
Үлгү			

Аталышы		СҮРӨТТҮҮ КИТЕП МЕНЕН ИШТӨӨ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • китеп тууралуу айтып беришет; • сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот; • окуганын түшүнүү үчүн буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	1–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин	
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына ылайык китептер	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	Окуучулардан үйүнөн же үй-бүлөлүк китепканасынан өздөрү жактырган китебин алып келүүсүн өтүнсө болот. Мисал катары Джимми Лиаонун «Түстөрдүн үндөрү» китебин алабыз¹. 1-кадам. Мугалим балдарга бүгүнкү сабакта тайвандык белгилүү сүрөтчүлөрдүн, авторлордун жана иллюстратордун бири, балдар жана чоңдор үчүн 50дөн ашык китеп жазган Джимми Лиаонун китебин окуйбуз деп айтат. Анын китептери дүйнө элдеринин көптөгөн тилдерине которулган жана кадыр-барктуу сыйлыктарга татыган. Мугалим «Түстөрдүн үндөрү» китебин көрсөтөт. 2-кадам. Мугалим окуучулардан балдар үчүн кандай иллюстрацияланган китептерди билерин, мындай китептердин кайсыларын жактырышарын, үй-бүлөлүк китепканаларында ушул сыяктуу кандай китептер болгонун сурайт. Балдардын көңүлүн «иллюстрацияланган» же «сүрөттүү китептер» эмне экендигине буруу маанилүү. <i>Мугалим үчүн эскерткич</i> Сүрөттүү китептер – бул тексти (адатта көркөм чыгармалар) көптөгөн иллюстрациялар менен коштолгон балдар басылмалары. Сүрөттүү китептерди балдарга чоңдор окуп берсе болот, ошондой эле өз алдынча да окуй алышат. Мындай китептердин иллюстрациялары автордук ойдун жана тексттин ажырагыс бир бөлүгү болот – өзгөчө, автор бир эле учурда китептин иллюстратору да болгон учурлар кездешет (Беатрис Поттер, Морис Сендак, Эрик Карл, Владимир Сутеевдин ж. б. китептери сыяктуу). Сүрөттүү китептер чоңойтулган форматка ээ жана көп эмес беттен турат (эреже боюнча 40 бетке чейин). Китеп-оюнчук сыяктуу алар калың кагазга же картонго басылып чыгат.	

¹ Лиао Дж. Звучание цвета. Следуя за воображением. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014.

3-кадам. Окуучулар иллюстрацияланган китепте текст менен сүрөт/иллюстрациялардын байланышына көңүл буруу зарыл экендигин аныктап алгандан кийин, мугалим «Түстөрдүн үндөрү» же башка иллюстрацияланган балдар китебинин үстүндө иштөө сунушун айтат. (Бул жерде китептин өзүнө жана окуучулардын курагына ылайык китеп менен иштөө үчүн суроо түзүү керек).

– Кымбаттуу балдар! «Түстөрдүн үндөрү» китебинин аталышы силерге эмне тууралуу кабар берет? Силер кандай деп ойлойсуңар, өң-түс үн чыгарышы мүмкүнбү? Автор эмне үчүн бул китебин ушундайча атаган? Силердин оюңар кандай? Китептин мукабасында эмне тартылган? Силердин оюңар боюнча, китеп эмне тууралуу болушу мүмкүн?

Ушундан кийин, балдар бул китептин темасын аныктоого, мазмунун жана китептин мукабасы эмне тууралуу кабар берип жаткандыгын алдын ала баамдап айтууга аракеттенгенден кийин, мугалим балдардын көздөрүн жумуп, алардын эмнени жана кандай түстү көрүп жаткандыгын элестетүүсүн суранат.

Андан соң, мугалим иллюстрацияларын көрсөтүү менен бул китепти үн чыгарып жалпы класска окуп берет. Окуу текст жана анын иллюстрациясынын айкалышын талкуулоо менен коштолушу мүмкүн.

Тыным

Текст: «Мен күн батып кеткенге чейин мага ырларды окуп берген дос күткүм келет. Баары үйлөрүнө тарап кеткен кезде, досум менин ээн бөлмөмө бир аз болсо да жылуулук алып келет».

Мугалимдин суроолору:

- Силер кандай деп ойлойсуңар, сүрөттө эмне тартылган?
- Эмне үчүн сүрөттө китептин аталышы жок?
- «Досум жылуулук алып келет» деген эмнени түшүндүрөт?
- Эмне үчүн кыз бөлмөсүн «ээн» деп жатат?

Окуучулар менен текстти жана бардык иллюстрацияларды талкуулап, мугалим алардын төмөнкү суроолорго жооп берүүсүн өтүнөт:

- Силердин оюңар боюнча, бул китеп эмне тууралуу болот?
- Китептин башталышында, ортосунда, аягында кыз башынан эмнелерди өткөрөт? (сезимдердин алмашуу динамикасы кандай өтөт: бул чыгармадагы көрүүсүн жоготуп алган кыз анын дүйнөсү акырындап алмашарына ыңгайлашууга аракеттенет, адегенде, «чексиз лабиринтти», бирок эгер көпкө изденсе, андан чыгуунун жолу бар экендигин элестетет.
- Эмне үчүн кыз башында коркууну, чочулоону башынан өткөрөт?
- Иллюстрацияларда анын «түстөрдүн үндөрүн угуусу, формасын, жытын, жарык менен караңгылыкты сезүүсү» кандай чагылдырылган?
- Текстте кыздын жалгыздыгы кандай чагылдырылган? (Кимдир-бирөө болушу керек, кимдир-бирөө жанаша отуруп, чай ичишип, өзүнүн кыялдары жана үмүттөрү тууралуу айтып берип, андан кийин мени да укса...)
- Кыз эмне үчүн жалгыздыкты сезет, силер кандай деп ойлойсуңар? Бул эмне менен байланышкан? Коомчулук көзү көрбөгөн/азиз (сокур) адамдарга кандай мамиле кылат? Эмне үчүн?
- Силер кызды күчтүү деп ойлойсуңарбы? Бул оюңарды тексттеги кайсы сөздөр ырастайт? (Мен эми кулап кетүүдөн коркпойм: мен тез ордуман турганды жана андан ары басып кеткенди үйрөндүм. Суу болуп калган көйнөк кургап каларын билем. Бардык капчылыктар унутулат. Унутулуп калган нерселердин кереги жок. Жаңы күн келет).

Талкуунун аягында мугалим окуучулардан кайрадан көздөрүн жумуп, алар кандай түстү, образды көргөндөрү, кандай сезимге туш болгондору тууралуу ой бөлүшүүлөрүн өтүнөт. Эми окуучулар «Түстөрдүн үндөрү» китебинин аталышынын маанисин кандай түшүнүштү?

Аталышы		БИЛЕМ, БИЛГИМ КЕЛЕТ, БИЛДИМ (БББ)			
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот; • тексттен алынган маалыматты түзүмдөштүрүшөт.				
Модуль	Окуганын түшүнүү				
Классы	1–4				
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин				
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына ылайык китептер				
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо				
Аткаруу тартиби	Бул көнүгүүнү аткаруу учурунда окуучуларга БББ таблицасын толтуруу сунушталат. Таблицаны толтурууда окуучулар буга чейин билген нерселерин жана жаңы билгендерин салыштыра билүүгө үйрөнүүсү, буга чейин белгилүү болгон маалыматка таянуу менен өзүнүн таанып-билүү үчүн суроолорун аныктап алуусу зарыл. 1-кадам. Мугалим окуучуларды китептин аталышы же тексттеги ачкыч сөздөр менен тааныштырат («Китепке кош келиңиз!», «Ачкыч сөздөр», «Китепке саякат» көнүгүүлөрүн караңыз. 2-кадам. Мугалим окуучуларга БББ таблицасынын даяр формасын таратат же окуу боюнча дептерине чийип берет. БББ таблицасы <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 33%; text-align: center; border-bottom: 1px solid black;">Б – билем</td><td style="width: 33%; text-align: center; border-bottom: 1px solid black;">Б – билгим келет</td><td style="width: 33%; text-align: center; border-bottom: 1px solid black;">Б – билдим</td></tr> </table> 3-кадам. Мугалим, адегенде, окуучулардын мурунку билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүү максатында «Билем» деген биринчи катарды толтурууну тапшырат. Мугалим көмөктөшүүчү суроолорду берүү аркылуу окуучуларга жардам берүүсү зарыл. 4-кадам. Андан соң мугалим окуучулардын эмнелерди билгиси келгендиги тууралуу ойлонууларын сунуштайт. Түзгөн суроолорун же тезистерин окуучулар «Билгим келет» графасына жазуулары керек. 5-кадам. Эми мугалим окуучуларды көңүл коюп окуу аркылуу текст менен таанышууну сунуштайт. 6-кадам. Окуучулар текстти окуп чыккандан кийин үчүнчү «Билдим» графасы толтурулат. 7-кадам. Рефлексия үчүн окуучуларга суроолор: – Текст менен таанышканга чейин кандай маалыматыңар бар эле? – Тексттеги маалыматка ээ болуу үчүн кандай суроолор коюлган болчу? – Силердин күтүүлөрүңөр акталдыбы? – Кандай жыйынтыктар болду? – Текстти окуп чыккандан кийин эмнелерди билдиңер? Таблицанын формасын 2-тиркемеден караңыз. БББ таблицасы.		Б – билем	Б – билгим келет	Б – билдим
Б – билем	Б – билгим келет	Б – билдим			

Аталышы		ИНСЕРТ									
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • чыгарманы окугандан мурда буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот; • тексттен алынган маалыматты түзүмдөштүрүшөт жана системалаштырышат; • чыгарманы талдашат.										
Модуль	Окуганын түшүнүү										
Классы	3–4										
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин										
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык китептер										
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо										
Аткаруу тартиби	Окуу сабагында «Инсерт»¹ ыкмасын колдонуу 1-кадам. Иштин тартиби боюнча түшүндүрмө берилет. 2-кадам. Окуучулар текстти атайын белгилер менен белгилөө аркылуу окушат. «✓» – бул мен үчүн тааныш маалымат; «+» – бул мен үчүн жаңы маалымат; «–» – мен башкача ойлогом, бул менин билгендериме карама-каршы келет; «?» – бул мага түшүнүксүз, тактоолор жана түшүндүрмө керек, суроо бар. Текст менен иштөө убагында окуу китебин булгап койбош үчүн ар бир окуучуга баракча берилүүгө тийиш жана ошол баракчага гана белгилөө зарыл. Таратылган барактагы текст менен иштөөдө белгилер текстке коюлат. 3-кадам. Таблица толтурулат <table><tr><td>✓</td><td>+</td><td>–</td><td>?</td></tr><tr><td>Мен үчүн тааныш маалымат</td><td>Мен үчүн жаңы маалымат</td><td>Мен кошула албайм, менде башка далил бар</td><td>Суроом бар, тереңирээк билгим келет</td></tr></table>			✓	+	–	?	Мен үчүн тааныш маалымат	Мен үчүн жаңы маалымат	Мен кошула албайм, менде башка далил бар	Суроом бар, тереңирээк билгим келет
✓	+	–	?								
Мен үчүн тааныш маалымат	Мен үчүн жаңы маалымат	Мен кошула албайм, менде башка далил бар	Суроом бар, тереңирээк билгим келет								

¹ Инсерт — окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү ыкмаларынын бири. Натыйжалуу окуунун же белги коюу аркылуу окуунун технологиясы болуп саналат. Инсерт окуучудан активдүү жана көңүл коюп окууну талап кылат. Инсерт көлөмдүү теориялык, маалыматтык материал менен иштөөдө абдан натыйжалуу болот. (Ыкманын авторлору — окумуштуулар Д. Воган жана Т. Эстес. Кийинчерээк бул ыкманы Ч. Темпл, К. Меридит жана Д. Стилл өзгөртүшкөн жана аны сынчыл ойлом технологиясында колдонууну сунушташкан).

Ыкманын аталышы төмөнкү аббревиатураны түшүндүрөт:

I — interactive (интерактивдүү).

N — noting (таанып-билүүчү).

S — system (системалуу).

E — for effective (натыйжалуу).

R — reading (окуу).

T — thinking (ой жүгүртүү).

4-кадам. Бир нече окуучунун (тандоо боюнча) таблицасын окуу. Эч кандай талкуу жүргүзүлбөйт, жөн гана тезистерин окуп беришет.

5-кадам. Текстти кайрадан окуу. Бул иш сабакты ой жүгүртүү баскычына өткөрөт. Таблица толтурулушу мүмкүн, кайсы бир тезистер бир катардан экинчисине өтүп кетет.

Шаг 6. Рефлексия. Бул баскычта таблицага киргизилген жазуулар талкууланат. Билимдердин кантип топтолушу талданат. Эскиден жаңыга карай кеткен жол бир топ көрсөтмөлүү жана түшүнүктүү болот.

Башталгыч класстардын мугалимдерине кеңештер

- Чакан текстти колдонуу сунушталат.
- Окуучулар койгон белгилерин оозеки айтып, үзүндүлөрүн окуп беришет. Таблицага улам толуктоолор киргизилип турат. Мугалим тезис деген эмне экендигин жана таблицаны тезистер менен кантип толтурууну түшүндүрүшү керек.
- Таблицаны эки тилкеге кыскартса да болот: «Тааныш маалымат» жана «Жаңы маалымат». «Суроом бар» жана «Башкача ойлогом» 3 тилкеден турган таблицаны толтурууну окуучулар үйрөнгөндөн кийин, ошондо да мугалим жаңы текст боюнча окуучуларда маалымат бар экендигине ишенсе улантылып кошулат.
- Толтурулган таблицалар тилке боюнча талкууланат, б. а. адегенде, алар үчүн эмне белгилүү болгону, андан соң жаңы билгендери ж. б.; «Билем» деген тилке боюнча, мүмкүн болушунча, бардык окуучулардан суроо керек. Калган тилкелер боюнча окуучулардын даярдыгына жараша суроо керек.

Иш өз алдынча, жупта жана топто жүргүзүлүшү мүмкүн. «Инсерт» ыкмасы сабактын ар бир баскычында колдонулат: ал буга чейин белгилүү болгон нерсени эстөөгө мажбурлайт, б. а. чакыруу стадиясы үчүн тиешелүү болот; тексттен жаңы нерсени бөлүп алууга мүмкүнчүлүк берет, бул болсо ой жүгүртүү баскычына тиешелүү болот; ой жүгүртүү жана рефлексия стадиясына туура келген маалыматты өз алдынча талдоону, интерактивдүү талкуулоону божомолдойт.

Инсерт ыкмасын сынчыл ой жүгүртүү методикасынын башка ыкмалары сыяктуу үзгүлтүксүз колдонуу жакшы натыйжа берет. Мугалимдер сабактын структурасына (түзүмүнө) тигил же бул ыкманы киргизип башташат да, бат эле андан кайра баш тартышат. Анын себеби катары «балдар түшүнбөй жатышат», «көп убакытты ээлейт», «натыйжасы жок» ж. б. деп жооп беришет. Албетте, текстти талдоо, аны абзац боюнча эмес, тезис түрүндө жазуу биринчи учурларда татаал болот. Жаңы нерседен баш тартууга бул себеп болбошу керек. Алгач кыскача тексттен баштагыла, т. а., адегенде, «Билем», «Жаңыдан билдим» деген эки графа жетиштүү болот, андан кийин текст менен иштөөнү татаалдаштыргыла.

Аталышы	МЕН – СЕН – БИЗ (Ойлонуу – Жупта иштөө – Баары менен бөлүшүү)
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар - сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот; - буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; - жекече жана топтордо иштешет; - текстти талдашат.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	3–4
Окуу баскычы	Окууга чейин, окуу учурунда, окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына ылайык китептер
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо
Аткаруу тартиби	«МЕН – СЕН – БИЗ» көнүгүүсү өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт: Мен – мугалим койгон суроого карата жекече өз алдынча ой жүгүртүү; Сен – жупта иштөө; Биз – топто иштөө. 1-кадам. Мугалим бул көнүгүүнү аткаруунун эрежелерин түшүндүрөт. Бул көнүгүүлөр төмөнкүлөргө багытталган: а) коюлган суроонун үстүндө өз алдынча ой жүгүртүү; б) «жуп менен иштөө» белгиси берилгенде ар бир окуучу парталаш өнөктөшүнө кайрылат жана суроо боюнча талкуулашат. Эгерде окуучунун парталаш өнөктөшү жок болсо, анда жанаша отурган жуптарга кошулат; в) жалпы класс алдында жооп берүүдө мугалим окуучулардын ысымдары жазылып, кутучага салынган карточкаларды колдоно алат. Мугалим кокустук жолу менен карточканы тандап алат, карточкада кимдин ысмы жазылган болсо, ошол жооп берет. 2-кадам. Мугалим чыгарманы тыным жасоо менен окуйт. Биринчи тынымдан кийин окуучуларга кайрылат: – Өткөн сабакта биз силер менен окуган чыгарманы эстегиле. Ойлонгула, өтүлгөн чыгарма менен жаңы окулган чыгарманын ортосунда кандай жалпылыктар болушу мүмкүн. 3-кадам. Берилген суроонун үстүндө окуучулар жупта талкуулашат. Бул учурда мугалим ар бир жупка кошумча же тактоочу суроолордун жардамы менен жооп табуусуна жардам берет. 4-кадам. Мугалим ар бир жуптан эмнени талкуулагандыктарын айтып берүүсүн өтүнөт. 5-кадам. Андан соң мугалим текстти улантып окуйт. Бул ыкма тандалып алынган тексттин/чыгарманын темасы боюнча окуучулардын билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө мүмкүнчүлүк берет.

МЭЭ ЧАБУУЛУ	
Аталышы	
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • китепке/чыгармага болгон кызыгуулары ойгонот; • элестетүүлөрүн колдонушат.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	1–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык келген китептер Флипчарт, маркерлер
Окутууну уюштуруу формалары	Жалпы класс менен иштөө, чакан топтордо, жекече
Аткаруу тартиби	1-кадам. Китепти окугандан мурда мугалим окуу үчүн тандалып алынган китеп менен тааныштырат. Окуучуларга китепти барактап, иллюстрацияларын жана сүрөттөрүн, мазмунун, түзүлүшүн карап көрүүгө мүмкүнчүлүк берүү керек. 2-кадам. Окуучулар китепти көңүл коюп карап чыккандан кийин, мугалим алардан тандалып алынган чыгарманын темасы боюнча билген маалыматтарын эске түшүрүүлөрүн өтүнөт. 3-кадам. Окуучуларга бул тема боюнча өздөрүнүн негизги ойлорун дептерлерине жазуу тапшырмасы берилет. 4-кадам. Мугалим окуучулардын ар бирин баракка, же доскага, же флипчартка маркер менен жазгандарына таянуу менен жалпы класс алдында маалыматтары менен бөлүшүүсүн өтүнөт. Бул учурда маалыматтарды топтоштурууга мүмкүнчүлүк болот. 5-кадам. Эми мугалим окуучуларга текстти/китепти көңүл коюп окууну сунуштайт. 6-кадам. Текстти окуп чыккандан кийин мугалим мээ чабуулу жолу аркылуу доскага жазылган маалыматтарга кайтып келүүгө чакырат. Төмөнкү суроолор боюнча талкуулашат: • Окуучулар билген нерселердин ичинен эмнелер тастыкталды же туура келди? • Тексттен окуучулар эмнелерди жаңыдан үйрөнүштү? • Кандай билимдерди же маалыматты окуучулар алгылары же билгилери келди? 4-тиркемеде окуучулардын жекече толтуруусу үчүн «Мээ чабуулу» формасы сунушталат.

Аталышы		ООБА/ЖОК КАРТОЧКАЛАРЫ
Күтүлүүчү натыйжалар		Окуучулар • текстти окуганга чейин буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • китепке/чыгармага болгон кызыгууларын көрсөтүшөт; • өздөрү жараткан элестетүүлөрүн колдонушат.
Модуль		Окуганын түшүнүү
Классы		1–4
Окуу баскычы		Текстти окуганга чейин
Керектелүүчү каражаттар		Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык китептер Ар бир окуучу үчүн «Ооба» жана «Жок» карточкалары
Окутууну уюштуруу формалары		Жалпы класс менен иштөө, чакан топтордо, жекече
Аткаруу тартиби		1-кадам. Текст/китеп менен иштөөдөн мурда мугалим тексттин темасы боюнча бир нече ырастоолорду даярдап коёт. 2-кадам. Мугалим окуучуларды «ооба/жок» көнүгүүсүнүн эрежелери менен тааныштырат. Ар бир окуучу ырастоолорду уккандан кийин аталган тема боюнча буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын пайдалануу менен ал ырастоо менен же макул болуусу, же макул болбоосу керек. 3-кадам. Мугалим ырастоону окуйт, окуучулар тиешелүү карточкаларын көтөрүшөт. 4-кадам. Мугалим окуучуларга текстти көңүл коюп окуу менен анын мазмунун терең түшүнүүнү сунуштайт. 5-кадам. Түшүнүү үчүн текстти окугандан кийин, мугалим окуучуларды ырастоолорго кайра алып келет, суроолорду берет: – Силердин пикириңерди өзгөртө албаган ырастоолор барбы? – Силердин пикириңерди алмаштыра ала турган ырастоолор барбы? Эгер ооба болсо, анда эмне үчүн? – Азырынча аныктай албай турган ырастоолор барбы? Дагы кандай маалыматтар керек?

Аталышы		КУТУЧАДАГЫ ТАБЫШМАК
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • текстти окуганга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • чыгармага болгон кызыгууларын көрсөтүшөт; • жараткан элестетүүлөрүн колдонушат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	3–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин	
Керектелүүчү каражаттар	Кагаздар үчүн кутуча, кагаздар (стикерлер) Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык китептер	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Текстти же китеп окуудан мурда мугалим китепти көрсөтөт жана окуучулардан китептин аталышы, мукабасы, иллюстрациялары, мазмуну менен көңүл коюп таанышуусун өтүнөт. Бул китеп эмне тууралуу болору жөнүндө божомолдоолору менен бөлүшүүгө чакырат. 2-кадам. Мугалим окуучуларга өз божомолдорун стикерге жазууну сунуштайт жана аларды жалпы кутучага салдырат. 3-кадам. Окуучулар чыгарманы/текстти окуп, окуганын түшүнүүнүн үстүндө иштейт. 4-кадам. Андан соң, балдар тексттин үстүндө иштеп, окуганын түшүнгөндөн кийин, мугалим кутучадан божомолдор жазылган стикерлерди алып чыгып окуп берет (бул жерде кайсы бир божомолду окуучулардын кимиси жазганы маанилүү эмес) жана окулган божомолдун тууралыгын талкуулоого чакырат. Иштин аягында мугалим окуучулардан төмөнкү суроолорго ойлонуп жооп берүүсүн өтүнөт: – Текст менен жакшы таанышуу үчүн божомолдорду айтууда «Кутучадагы табышмак» көнүгүүсү кандай жардам берет? – Текстте болгон окуя менен божомолдордун дал келгендигин билгиңер келеби? – Туура божомолдоолорду туюндуруу үчүн эмне жардам берет? – Божомол текстти/чыгарманы окууга болгон кызыгууларыңарды жогорулаттыбы?	

Аталышы	АЛДЫН АЛА БААМДАП АЙТУУ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • текстти окуганга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • чыгармага болгон кызыгууларын көрсөтүшөт; • чыгарманын текстин талдашат; • чыгармадагы окуялардын өнүгүшүн божомолдошот.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	2–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин
Керектелүүчү каражаттар	Топтордун санына жараша бир-эки сүйлөм жазууга мүмкүн болгон карточкалардын топтому (10 даанадан) Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык келүүчү китептер
Окутууну уюштуруу формалары	Чакан топтордо иштөө
Аткаруу тартиби	1-кадам. Окуучулар тааныша элек текстти тандап алгыла. Бул маалыматтык текст эмес, көркөм чыгарма болууга тийиш. 2-кадам. Карточкаларга 1ден 10го чейинки сандарды маркер менен жазгыла (это будут «Карты предсказаний»). 3-кадам. Классты чакан топторго бөлүштүргүлө (4–5 окуучудан). 4-кадам. Ар бир топко дагы 10дон эч нерсе жазылбаган карточкаларды жана калемсап койгула. 5-кадам. Бирден баланы «Алдын ала баамдап айтуу» оюнун ойноого чакыргыла. Бала кайсы бир сан жазылган карточканы сууруп чыгат. Ал санды тобу эстеп калат. 6-кадам. Хор менен окуу ыкмасын колдонуп чыгарманын башталышын гана окугула (жарым барактан ашпаш керек). Андан соң, чакан топтордун катышуучуларына 10 бош карточканын ар бирине чыгарма андан ары эмне болорун алдын ала божомолдоп жазуу тапшырмасын бергиле. Бул ишке тиешелүү убакытты чектеп койгула. 7-кадам. Топ 10 карточканын баарын толтуруп бүткөн соң, балдар менен бирге чыгарманы аягына чейин окугула жана ар бир топтун алдын ала айтууларынын канчасы (божомолдору) туура келгендигин санагыла. Эгерде алдын ала баамдап айтуулардын тууралыгы мурда тандап алган цифра менен бирдей же андан көп болсо, ошол топ жеңүүчү деп табылат. Көңүл бургула! Бул көнүгүүнү колдонуу алдында окуучуларга алдын ала баамдап айтуу карточкасын аз санда (бирок 5тен кем эмес) алууну сунуштоого болот. Мугалим окуучуну окууга канчалык кызыктырса, китеп аны ошончолук өзүнө тарта берет. Ошондуктан окуу процессине мүмкүн болушунча оюндун элементтерин кошкула. 3-класстарды окууга кызыктырууда тексттин окуясы кандай болорун алдын ала божомолдоо маанилүү компоненттерден болуп саналат.

Аталышы		ТЫНЫМ ЖАСАП ОКУУ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар	• текстти окуганга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • чыгармага болгон кызыгууларын көрсөтүшөт; • чыгарманын текстин талдашат.
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	2–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин	
Керектелүүчү каражаттар	Көркөм чыгармалар	
Окутууну уюштуруу формалары	Чакан топтордо иштөө	
Аткаруу тартиби	«Тыным жасап окуу» үчүн баяндоо мүнөзүндөгү көркөм чыгармалар тандалып алынат. 1-класстын окуучулары үчүн тексттин көлөмү 4–5 сүйлөмдөн турушу мүмкүн. Окуучулар менен ар бир сүйлөмдөгү маалымат талкууланат. Бул ыкманы колдонуу үчүн мугалим даярдоо иштерин өткөрөт. Тактап айтканда, текст тандалат; аны үзүндүлөргө бөлөт; талкуулоо үчүн суроолорду түзөт (текстти окуганга чейинки суроолор, окуу учурундагы суроолор, окуп бүткөндөн кийинки суроолор); үйдөн аткаруу үчүн тапшырмалар. Суроолорду даярдоо Мугалим суроолорду алдын ала даярдайт. Суроолор 3 топко бөлүнөт: Суроолордун 1-тобу – окуп түшүнүүсүн текшерет: – Бул үзүндүдө ким же эмне тууралуу баяндалат? – Окуя кайда, качан болду эле? – Каармандардын аттарын атагыла ж. б. Суроолордун 2-тобу – окуганынын мазмунуна айрым талдоолорду жүргүзүү үчүн берилет: – Силер кандай деп ойлойсуңар, эмне үчүн ... болду? – Тексттин бул бөлүгүндө кандай ой камтылган? Суроолордун 3-тобу – божомолдоо үчүн: – Окуя мындан ары кандай уланат деп ойлойсуңар? – Каарманга эмне болот? – ... учурда ... эмне кылышат? Ар бир үзүндүдөн кийин үч топко тең тиешелүү суроолор берилет. Алгач окуучулар тексттин аталышы боюнча чыгармада эмне тууралуу айтыларын аныкташат. Сабактын негизги бөлүгүндө ар бир үзүндүнү окугандан кийин окуучулар окуганынын андан ары өнүгүшү тууралуу жоромолдорун айтышат. Текстти толук окуп бүткөндөн кийин жалпылоо иши жүргүзүлөт. Окуучуларга үй тапшырмасы (көпчүлүк учурда чыгармачыл тапшырма) берилет.	

Аткаруу тартиби

1-кадам. Мугалим окуучуларга өтүлө турган тексттин аталышын айтып, доскага жазат жана суроо берет:

– «Бир тууган» деген сөздү укканда эмнени элестетесиңер?

Балдардын жоопторун угат. Ар түрдүү жоопторду угат, айрымдары боюнча тактап ала турган суроолорду берет.

Мисалы, төмөнкү суроолор:

– Мындай аталыштагы чыгарма ким же эмне тууралуу болушу мүмкүн? Силер кандай деп ойлойсуңар?

Кайрадан окуучулардын жоопторун угат.

2-кадам. Мугалим окуунун эрежеси тууралуу окуучулар менен аңгемелешүү өткөрөт:

– Текстти окуп жатканда эрежелерди сакташыңар керек. Ал эрежелер баарыңар үчүн милдеттүү. Текстти барак менен жабышыңар жана улам кийинки үзүндүнү менин уруксатым боюнча ачасыңар улам кийинки «Токто» сөзүнө чейин). Мугалим жалпы окуучулардын макулдугун алып, текстти окууга өтөт.

3-кадам. Мугалим текстти «Токто» деген 1-белгиге чейин ачууну сунуштайт (тексттин калган бөлүгү баракча менен жабылып турушу керек).

4-кадам. Мугалим бул бөлүктү көркөм, үлгү катары окуйт. Окуу учурунда мугалим сөзсүз отурушу керек, түрбайт, балдарга үстөмдүк кылбайт. Үзүндүнү окуган соң мугалим окуучуларга суроо берип, алардын жоопторун угат. Мына ушундай тартипте тексттин бардык бөлүгү окулат. 2-үзүндүнү окугандан кийин мугалим суроо берет:

– Силердин алдын ала баамдаганыңар туура келдиби? Эмне туура келди, эмне туура келбей калды?

Андан ары 3 топтогу суроолорго өтөт.

5-кадам. Окуганы боюнча жалпылоо. Толук окуп бүткөн соң мугалим текст боюнча жалпылоо жүргүзөт. Окуучулардын өз ойлорун айтуусун өтүнөт:

– Эмне үчүн мындай болду? Башкача болушу мүмкүн беле? Ушундай кырдаал силердин турмушуңарда болушу мүмкүнбү? Эмне үчүн?

6-кадам. Үйгө тапшырма. Мугалим чыгармачыл үй тапшырманы сунушташы мүмкүн:

«Сүрөттөрдүн тасмасын» түзүү («Сүрөттөрдүн тасмасы» – бул окуянын уланмалуулугун көрсөтүүчү бир нече сүрөттөр). «Сүрөттөрдүн тасмасын» пайдалануу менен аңгеме түзүү.

Окуянын башкача өнүгүшүн ойлоп, жазып келүү.

Эки бир тууган. (Кыргыз эл жомогу)

Мугалим доскага «Бир тууган» деген сөздү жазып, балдарга суроо берет: *«Бир тууган» деген сөздү кандай түшүнөсүңөр?»* Окуучулардын жоопторун угат. Мугалим айрым окуучулардан: *«Сенин канча бир тууганың бар? Атап берчи»* деп сурашы мүмкүн. Андан соң, мугалим бүгүнкү өтүлүүчү чыгарма «Эки бир тууган» деп аталат дейт да, суроо узатат: *«Балдар, силер кандай деп ойлойсуңар, бул чыгармада эмне тууралуу сөз болушу мүмкүн?»*. Окуучулардын жоопторун угат:

Мугалим окуунун эрежесин балдарга түшүндүрөт да, окуучулардын ортосуна отуруп, чыгарманын биринчи үзүндүсүн окуйт. Биринчи үзүндүнү окуп бүткөн соң, окуучуларга алдын ала даярдалып коюлган суроолорду берип, алардын жоопторун угат.

Биринчи үзүндү боюнча суроолор:

- Окуя каякта болуп өттү? Бир тууган ага-ини кандай жумуш кылышты?
- Энеси балдарынын башынан эмнени көрүп турчу экен?
- Силер кандай деп ойлойсуңар? Чыгарма андан ары кандай уланышы мүмкүн?

Мугалим 2-үзүндүнү окуйт. Ушундай тартипте уланта берет.

Экинчи үзүндүгө карата суроолор:

- Силердин алдын ала айткан жоопторуңар тастыкталдыбы?
- Инисинин эгини кандайча көбөйүп калды? Агасы муну эмнеге жоруду?
- Иниси эмне кылат деп ойлойсуңар?

Үчүнчү үзүндүгө карата суроолор:

- Иниси эмне кылды? Анын кылганы туурабы?
- Агасынын эгининин көбөйүшүнүн себеби эмнеде эле?

Төртүнчү үзүндүгө карата суроолор:

- Кичүү баласынын башында ит үрүп турганынын себебин кандай түшүндүңөр?
- Иниси эмне үчүн мындай ичи тарлыкка барды деп ойлойсуңар?

Бешинчи үзүндү боюнча суроолор:

- Кичүү баласынын башында ит үрүп турганын көргөндө эне кандай ойдо болду?
- Иниси өзүнүн катачылыгын түшүндүбү?
- Балдары энесине чындыкты айтыштыбы.

Жалпылоо үчүн суроолор:

- Мындай окуялар биздин турмушубузда да болушу мүмкүнбү? Силер бул жомоктон кандай сабак алдыңар?
- Ичи тардыктан, көрө албастыктан арылууга болобу? Кантип?

Үйдөн аткаруу үчүн тапшырма (окуучу бирөөсүн тандап алат):

- «Сүрөттөрдүн тасмасын» түзүү («Сүрөттөрдүн тасмасы» – бул окуянын уланмалуулугун көрсөтүүчү бир нече сүрөттөр). «Сүрөттөрдүн тасмасын» пайдалануу менен аңгеме түзүү.
- Окуянын башкача өнүгүшүн ойлоп, жазып келүү.

Эки бир тууган. (Кыргыз эл жомогу)

Илгери бир аял эки уулуна эки жерди бөлүп берет. Балдары бөлүп алган жерине эгин эгип, бак тигишип, жайлай иштешет. Уулдары түн ичинде уктап жатканда энеси экөөнүн тең башында дайыма эки чолпон жылдыз жанып турганын көрчү экен.

Биринчи тыным

Жай өтүп, берекелүү күз келет. Уулдары эгинин оруп-жыйып, опмайдалап бастырып, сапырып, тазалап, кызыл данын эки жерге үйүп коюп, үйлөрүнө келет. Энеси мал союп, чечкор өткөрөт. Түнкүсүн балдары кезектешип кыrmанды кайтармак болушат. Алды менен кичүүсү келип, ары басып, бери басып жүрүп, агасынын эгинин ташып, өзүнүкүнө кошуп коёт. Түн ортосу оогон кезде улуусу кырманга күзөткө келет. Караса, инисинин кызылы көбөйүп калган.

Экинчи тыным

– Инимди баба дыйкан колдогон экен. Ошондуктан анын эгини көбөйгөн тура. Кичүүсүнтүп тигини тигинт, муну минт деп көп жумшачу элем. Ошол эмгегин Баба дыйкан билген экен. Эмгеги акталыптыр, – деп кубанып, таң атарда үйгө келип, инисинин жанына жатып уктап калат.

Үчүнчү тыным

Кыrmанды караганы энеси келсе, улуу уулунун эгини кыбыр этип кыбырап, бир даны эки дан болуп, улам көбөйүп отуруп, кичүү баласынын эгинине жетип, ага да дан чачырайт. Дан чачыраган сайын кичүү уулунун даны азая баштайт. Ошондо эгиндин көбөйүшү токтолуп, тынып калат.

Төртүнчү тыным

Шашып-бушуп аял үйүнө келсе, уулдары дале уктап жатат. Улуу баласынын башында мурдагыдай эле чолпон жанып, кичүүсүнүн башында бир кара ит үрүп турганын көрүп, чочуп кетет.

Бешинчи тыным

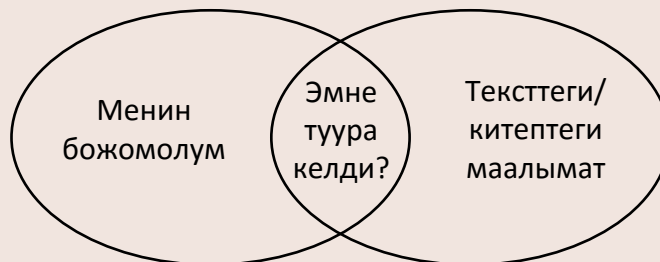
Балдарын ойготуп:

- Балам, түндө эмне иттик кылдың эле, жашырбай айт? – деп кичүү баласынан сүрайт. Кичүү уулу түндө агасынын эгининен алып, өзүнө кошуп койгонун жашырбай айтып берет.
- Балам, түндө сен эмне иш кылдың эле, жашырбай айт? – деп улуу баласынан сүрайт. Улуусу көргөн-билгенин, ойлогонун айтып берет. Андан кийин энеси өзү барып кыrmандан көргөндөрүн, уктап жаткан уулдарынын башында тургандарды, кичүү уулунун башындагы үрүп турган итти көргөнүн балдарына айтып берет.

Мына ошондон кийин кичүү баласы ичи тардыгын коюп, агасына жардам берип туруп калышыптыр.

Аталышы		БУЛ КИТЕП/ЧЫГАРМА ЭМНЕ ТУУРАЛУУ БОЛОРУН ЭЛЕСТЕТЧИ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар	• текстти окуганга чейинкибилимдерин жана тажрыйбаларын активдештиришет; • чыгармага болгон кызыгууларын көрсөтүшөт; • чыгарманын текстин талдашат; • окууда божомолдоону колдонушат.
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	3–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин	
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык китептер же тексттер	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	Сабак башталганга чейин даярдалган тексттен бир нече сөздү же фразаларды тандап алуу керек (5–7 сөз же фраза). Аларды кагазга өзүнчө принтерден басып чыгарып, доскага илүү керек же доскага жазып койсо да болот. Сөздөр тексттин төмөнкү элементтерине тиешелүү болуусу керек: – чыгарманын башкы каарманы/персонажы; – чыгарманын окуясы өткөн жер; – көйгөй; – окуя; – көйгөйлөрдүн чечилиши же кырдаалдан чыгуу. 1-вариант 1-кадам. Мугалим бул сөздөрдү текстте кандай кездешсе, ошого жараша доскага жайгаштырат. 2-кадам. Мугалим окуучуларга төмөнкү тапшырмаларды аткаруусун сунуштайт (бул көнүгүүнү жекече, жупта же топтордо аткарылат): «Бул окуя/аңгеме эмне тууралуу болорун доскада көрсөтүлгөн сөздөрдү/фразаларды колдонуп, өзүңөрдүн божомолуңарды айтууга аракеттенгиле. Эгерде тапшырма жекече аткарыла турган болсо, анда окуучулар божомолдорун адабий окуу дептерине жазса болот. Эгерде иш топто аткарылса, анда окуучулардан божомолдорун визуалдаштыруусун (сүрөт, карта ж. б.) өтүнгүлө («Текст менен иштөөгө карата графикалык уюштургучтар» бөлүмүн караңыз). Иштин аягында мугалим алынган натыйжаларды жекече же топ менен презентациялоосун өтүнөт: «Силердин божомолуңарда кандай окуя жаралды, тааныштыргылачы». 3-кадам. Окуучулар өздөрүнүн божомолдору менен тааныштыргандан кийин, тексттин өзү менен иштөө башталат.	

4-кадам. Аягында алгачкы божомолдоолор менен тексттен алынган маалыматтар салыштырылат. Бул үчүн Венндин диаграммасын колдонсо болот. Венндин диаграммасын түзгүлө.

2-вариант

1-кадам. Мугалим окуучуларды тексттин иллюстрацияларын көңүл коюп кароого чакырат жана божомолдоолорун түзөт: чыгарманын каарманы каармандары) ким? (кимдер?), окуя кайсы жерде өтөт? Каарманда кандай көйгөй пайда болду? Көйгөйлөрдү чечүүнүн кандай жолдору бар?

2-кадам. Окуучулар жекече, жупта же топтордо өздөрүнүн божомолдорун түзүшөт, каалоочулар аткарган иштерин презентациялашат.

3-кадам. Окуучулар тексти/китепти көңүл коюп окушат.

4-кадам. Окуучулар алдын ала түзгөн божомолдору менен окуган текстинен түшүнгөндөрүн/тапкандарын салыштырышат.

Үлгү

Аталышы		АНЫК ЖЕ АНЫК ЭМЕС ЫРАСТООЛОР																			
Күтүлүүчү натыйжалар		Окуучулар чыгарманын мазмуну тууралуу өз пикирлерин калыптандырышат.																			
Модуль		Окуганын түшүнүү																			
Классы		2–4																			
Окуу баскычы		Текстти окуганга чейин, окуу учурунда, окугандан кийин																			
Керектелүүчү каражаттар		Мугалим флипчартка ырастоолорду даярдап же доскага жазып коюусу керек Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык келүүчү китептер же тексттер																			
Окутууну уюштуруу формалары		Жекече иштөө																			
Аткаруу тартиби		1-кадам. Мугалим окуучуларды сабакта өтүлүүчү чыгарманын темасы менен тааныштырат. 2-кадам. Мугалим чыгарманын мазмунуна тиешелүү болгон бир нече ырастоолорду окуп берет. 3-кадам. Окуучулар ырастоолордун номерин көрсөтүү менен дептерлерине «+» туура же «–» туура эместигин белгилеп отурушат. Мисалы: <table><thead><tr><th>Ырастоонун номери</th><th>Менин божомолум</th><th>Тексттеги маалымат</th></tr></thead><tbody><tr><td>1.</td><td>+</td><td>+</td></tr><tr><td>2.</td><td>–</td><td>+</td></tr><tr><td>3.</td><td>+</td><td>–</td></tr><tr><td>4.</td><td>–</td><td>–</td></tr><tr><td>5.</td><td>–</td><td>–</td></tr></tbody></table> 4-кадам. Окуучулар текстти окушат же мугалим аны жалпы класска үн чыгарып окуп берип, талкуу уюштурат. 5-кадам. Мугалим балдардын дептериндеги таблицага кайра кайрылат. Эгерде алардын жооптору анык болсо, «+» белгисин, анык эмес болсо, «–» белгисин коюусун өтүнөт. Шаг 6. Мугалим балдардан «Туура (анык) же туура эмес» ыкмасы менен иштөө алардын текстти/китепти максатка ылайык жана ой топтоп окуусун канчалык деңгээлде шарттагандыгын баалоосун өтүнөт.		Ырастоонун номери	Менин божомолум	Тексттеги маалымат	1.	+	+	2.	–	+	3.	+	–	4.	–	–	5.	–	–
Ырастоонун номери	Менин божомолум	Тексттеги маалымат																			
1.	+	+																			
2.	–	+																			
3.	+	–																			
4.	–	–																			
5.	–	–																			

Мисалы, К. Тыныстановдун «Билим – түгөнбөс байлык» аңгемеси, «Адабий окуу», 2-класстар үчүн / Авторлор: Б. А. Абдухамидова, С. К. Рысбаев, К. Ибраимова. – Б.: «Принтэкспресс», 2013, 11-бет.

Ырастоолор:

Ырастоонун номери	Менин божомолум	Тексттеги маалымат
1. Атасы байлыгын эки уулуна тең бөлүп берет.	+	+
2. Апасы кичүү баласын окутуп, түрдүү өнөр үйрөтөт.	–	+
3. Атанын байлыгы тез эле түгөнөт.	+	–
4. Өнөрлүү бала эч нерседен кем болбойт.		
5. Атасынын байлыгына ишенген агасы инисинен жардам сурап келет.		

Билим – түгөнбөс байлык

Бир кишинин эки баласы бар эле. Атасы улуу баласын жакшы көрчү. Энчинин баарын улуу баласына бермек болду. Энеси эки баласын тең жакшы көрчү. Ошондуктан: «Энчини экөөнө тең бөлүп берели», – деп кеңеш салды. Күйөөсү аялынын тилин албады, акылын укпады. Аялы таарынып, чийдин түбүндө ыйлап отурду.

Жолдон өтүп бар жаткан жолоочу аялды көрүп:

– Эмнеге ыйлап жатасыз? – деп сурады. Аял болгон окуянын жөн-жайын айтып берди. Жолоочу окуяга түшүнгөн соң, аялга мындай деди:

– Сиз ыйлабаңыз. Андан көрө кичүү балаңызды окууга жибериниз. Билим – түгөнбөс байлык. Атанын дөөлөтү колдун кириңдей. Бат эле жоголот.

Аял жолоочунун сөзүнө макул болду. Баласын алыскы жерге окууга жиберди.

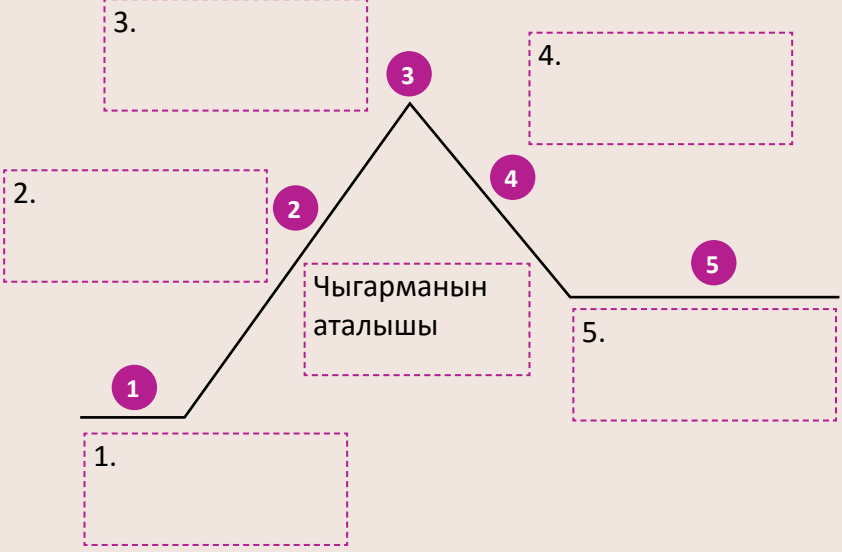
Бала көп жыл тырышып окуду. Түрдүү сонун өнөр үйрөндү. Өнөрүнүн аркасында бай болду.

Агасы ата дөөлөтүнө мас болуп жүрүп, өнөрдөн куру кол калды. Ата дөөлөтү бат эле бүттү. Абдан жарды болду. Акыры инисинен жардам сурап калды.

Аталышы		ЧЫГАРМАНЫН АЙЛАМПАСЫ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • тексттеги негизги ойду бөлүп алышат; • окуганын визуалдаштырышат; • текстти талдашат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	2–4	
Окуу баскычы	Текстти окуу учурунда жана окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Айлампа түрүндө тартылган сүрөт: Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык келүүчү китептер же тексттер.	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Сабак башталганга чейин мугалим үлгүдө көрсөтүлгөндөй форманы чийип, аны 6–8 бөлүккө бөлөт, анын борборуна кичинекей айлананы жайгаштырат. 2-кадам. Окуучулар чыгарманы көңүл коюп окушат. 3-кадам. Окуп чыккандан кийин окуучулар чыгарманын негизги окуяларын баштан-аяк болуп өткөн ырааттуулукта тандап алышып, алардын ар бирин дөңгөлөктүн бөлүктөрүнө жайгаштырышат. Дөңгөлөктүн борборуна чыгарманын аталышы жана автору жазылат. Кааласа, ар бир окуяны номерлеп койсо болот. 4-кадам. Эми окуучулар ар бир окуяга ылайык сүрөт тартышат же ар бир бөлүктөгү окуяны кыскача баяндап берүүлөрү керек. 5-кадам. Окуучулардын аткарган иштеринин бардык натыйжалары класска илинет: доскага жайгаштырса болот, сүрөттө көрсөтүлгөндөй, терезеден же шыптан жип тартып, илип койсо да болот. Жекече толтуруу үчүн 5-тиркемеде «Чыгарманын айлампасы» формасы берилди.	

Аталышы		ОКУЯНЫН КАРТАСЫ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • негизги ойду бөлүп алышат; • окуганын визуалдаштырышат; • тексттеги негизги окуяларды бөлүп алышат; • окуганын талдашат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	2–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Чыгарманын картасы Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык келген китеп же текст	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим окуучуларга сунушталган форманы толтуруу менен (6-тиркеме) окуянын картасын түзүүнү сунуштайт. 2-кадам. Окуучулар чыгарманы же текстти көңүл коюп окушат. 3-кадам. Окуучулар окуп чыккан соң, чыгарманын башынан аягына чейин болуп өткөн негизги окуяларды ырааты менен аныкташат. Аларды окуялар картасынын ар бир бөлүгүндө чыгарманын аталышын жана авторун көрсөтүү менен белгилешет. 4-кадам. Аткарылган иштердин бардыгы класска жайгаштырылат (можно разместить их на доске или на стене). 6-тиркемеде өз алдынча толтуруу үчүн «Окуянын картасы» формасы берилген.	

Аталышы	СЮЖЕТТИК СЫЗЫК
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • чыгармадагы негизги ойду аныкташат; • чыгарманын сюжетин айтып беришет.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	1–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык китеп же текст «Сюжеттик сызык» формасы
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо
Аткаруу тартиби	1-кадам. Окуучулар чыгарма (текст же китеп) менен таанышышат. 2-кадам. Окуучулар тексттен алынган маалыматтын негизинде «Сюжеттик сызык» формасын толтурушат. 3-кадам. Мугалим окуучулар менен бирге толтурулган сюжеттик сызыктын варианттарын талкуулашат. <i>Эскертүү:</i> топтор менен иштөөдө түстүү стикерлерди колдонсо болот. Доскага окуучулардын сюжеттик сызыкка (траекторияга) ылайык аткарган иштерин илип, алардын ичинен эң ылайыктуу вариантын талкуулашат. 7-тиркемеде өз алдынча толтуруу үчүн «Сюжеттик сызык» формасы берилген.

Аталышы		«КОЛ» (БЕШ МАНЖА)
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • чыгармадагы негизги ойду аныкташат; • сюжеттин бөлүктөрүн бөлүп алышат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	1–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык келген китеп же текст «Кол» формасы	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Окуучулар чыгарма (текст же китеп) менен таанышышат. 2-кадам. Тексттен алынган маалыматтын негизинде «Кол» формасын толтурушат. 3-кадам. Мугалим окуучулар менен бирге толтурулган формалардын варианттарын талкуулашат. <i>Эскертүү:</i> топтор менен иштөөдө түстүү стикерлерди колдонсо болот. Доскага окуучулардын аткарган иштерин илип, алардын ичинен эң ылайыктуу вариантын талкуулашат. 8-тиркемеде өз алдынча толтуруу үчүн «Кол» формасы берилген.	
Үлгү		

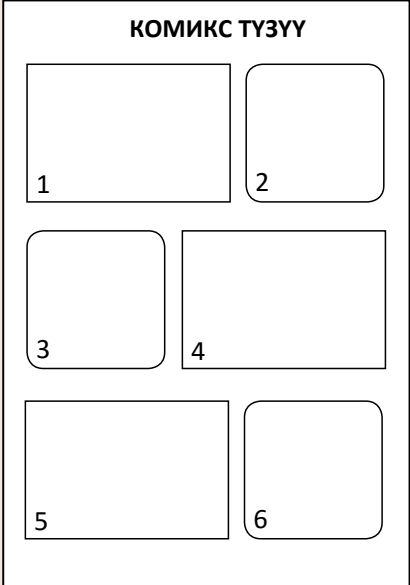

Аталышы		ЧЫГАРМАНЫН ДАРАГЫ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • чыгармадагы негизги ойду аныкташат; • сюжеттин бөлүктөрүн санап беришет.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	1–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына жана коюлган милдеттерге ылайык китеп же текст «Чыгарманын дарагы» формасы	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Окуучулар чыгарма (текст же китеп) менен таанышышат. 2-кадам. Тексттен алынган маалыматтын негизинде «Чыгарманын дарагы» формасын толтурушат. 3-кадам. Мугалим окуучулар менен бирге толтурулган формалардын варианттарын талкуулашат. <i>Эскертүү:</i> топтор менен иштөөдө түстүү стикерлерди колдонсо болот жана доскага окуучулардын аткарган иштерин илип, алардын ичинен эң ылайыктуу вариантын талкуулашат. 9-тиркемеде өз алдынча толтуруу үчүн «Чыгарманын дарагы» формасы берилген.	
Үлгү		
ЧЫГАРМАНЫН ДАРАГЫ		

9-тиркеме. Чыгарманын дарагы

Аталышы		ОКУЯЛАРДЫН ЖАНА КААРМАНДАРДЫН ГАЛЕРЕЯСЫ
Күтүлүүчү натыйжалар		Окуучулар окуганын түшүнгөндөрү боюнча сүрөт тартышат.
Модуль		Окуганын түшүнүү
Классы		2–4
Окуу баскычы		Текстти окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар		Боёктор, түстүү калемдер, альбомдор
Окутууну уюштуруу формалары		Жекече, чакан топтордо иштөө
Аткаруу тартиби		1-кадам. Мугалим окуучуларды чакан топторго бөлүштүрөт. 2-кадам. Окуучулар чыгарманы же текстти көңүл коюп окушат. 3-кадам. Окуучулар ар бири өз алдынча же топтордо чыгармадагы окуялардын сүрөтүн тартышат. 4-кадам. Аткарылган иллюстрациялар класстын дубалына же доскага чыгармадагы окуянын хронологиясына ылайык жайгаштырылат.
Үлгү		

Аталышы		КОМИКС ТҮЗҮҮ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар - окуган чыгармасын иллюстрациялашат; - комикс түзүшөт (жаратышат).	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	2–4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Боёктор, түстүү калемдер, альбомдор	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, чакан топтордо иштөө	
Аткаруу тартиби	Окуучуларга окуп чыккан чыгармасы боюнча комикс түзүү тапшырмасы берилет. Иш өз алдынча же чакан топтордо аткарылат. Мугалим үчүн эскерткич: – Заманбап балдар адабиятында комикс багыты эң бир популярдуу. Комикс – бул юмордуу же укмуштуу окуяларды камтыган ырааттуу баянды түзгөн сүрөттөрдүн сериясы. Ал сүрөттөр текст менен коштолот. Франциялык белгилүү TOON Books басмаканасынын жетекчиси Франсуаза Моли балдар комикстерди окууда «бир нече ой жүгүртүү процесстери: корутундулоо, дедукция жана абстракция катышат» деп эсептейт. Балдар менен комикс үчүн сүрөттөрдү жаратуу – бул ыр саптарын түзүүдөн да жогору турган чыгармачылык процесс. Биз поэзияны муундары жана сөздөрүнүн саны боюнча эмес, биздеги сезимдерди ойгото алуу кудуретине жараша баалайбыз. Комикстеги башкы нерсе – негизги нерсени туура тандап алуу, эң башкы маанини туюндурүү»¹. КОМИКС ТҮЗҮҮ МЕНЕН КОМИКСИМ 	

10-тиркеме. Комикс түзүү

¹ Буг Дж. Рождённый читать: как подружить ребёнка с книгой. – М.: Альпина нон-фикшн, 2015. – 266 б.

Аталышы		СТИКЕР-АҢГЕМЕ
Күтүлүүчү натыйжалар		Окуучулар • берилген форма боюнча окуган чыгармасын иллюстрациялашат; • стикер-аңгеме жаратышат.
Модуль		Окуганын түшүнүү
Классы		2–4
Окуу баскычы		Текстти окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар		Боёктор, түстүү калемдер, альбомдор
Окутууну уюштуруу формалары		Жекече, чакан топтордо иштөө
Аткаруу тартиби		Стикер-аңгеме – бул окуганын түшүнгөнүн чагылдырган иллюстрациялар жана бир нече сүйлөм (3–5) аркылуу окуган чыгармасынын кыскача баяндамасын түзүү. Алар кыска, так болуп, чыгарманын башкы идеясын бере алышы керек. Бул көнүгүү азыркы учурда тапшырманы аткарууда иллюстрацияны колдоо үчүн колдонулуп жаткан стикерлердин аталышынан алынган. Балдар аларды өздөрүнүн чыгармачылык иштерин кооздоодо ыракаттануу менен колдонушат. Барактын бир бетине иллюстрациялар боюнча аңгеме түзүү үчүн төмөндөгүдөй даярдыктар көрүлөт: МЕНИН СТИКЕР-АҢГЕМЕМ

1-кадам. Окуучулар чыгарманы окушат.

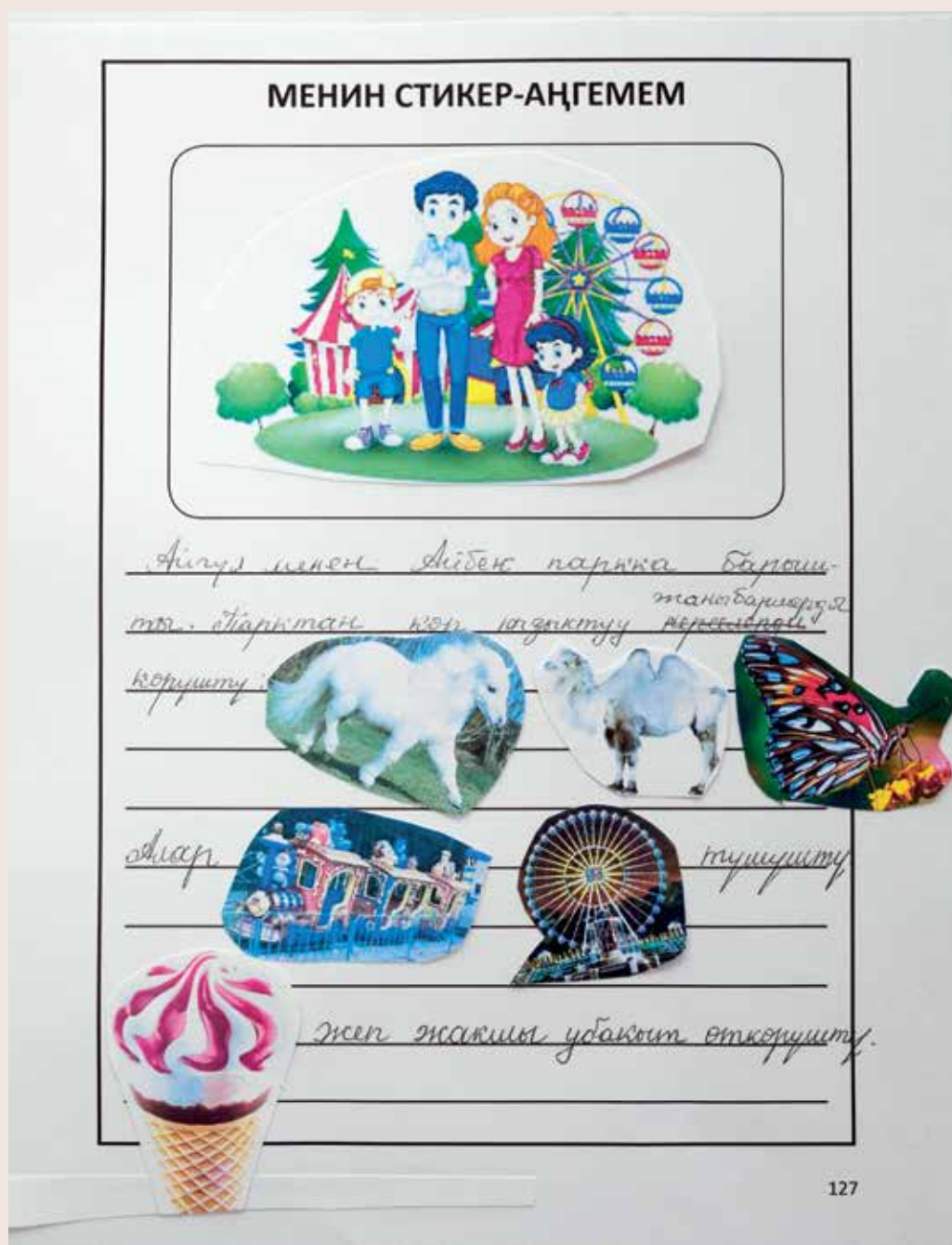
2-кадам. Мугалим окуучуларга стикер-аңгеме түзүү үчүн атайын форма таратат.

3-кадам. Балдар стикер-аңгеме түзүшөт: окуганын түшүнгөнүн чагылдырган иллюстрациялар жана бир нече сүйлөм (3–5).

4-кадам. Класста окуган чыгармасы боюнча стикер-аңгемелердин көргөзмөсү уюштурулат.

11-тиркемеде стикер-аңгеменин формасы сунушталган.

Үлгү

11-тиркеме. Стикер-аңгеме

Келгиле, окуйбуз! Окуганын түшүнүү

Аталышы		СҮРӨТЧҮНҮН ЖООБУ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • окуган чыгармасын иллюстрациялашат; • окуганын түшүнгөнүн искусствонун түрдүү каражаттары аркылуу чагылдырышат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	1–4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Түстүү калемдер, боёктор, фломастерлер, пластилин	
Окутууну уюштуруу формалары	Чакан топтордо иштөө	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим окуучуларга бүгүн алар сабакта искусствонун өкүлдөрү катары катышышарын билдирет: сүрөтчүлөр, скульпторлор, режиссёрлор, бийчилер. 2-кадам. Окуучуларды чакан топторго бөлүштүрөт. 3-кадам. Окуучулар текстти көңүл коюп окушат жана окуганынын негизинде сүрөт тартышат, түстүү кагаздар жана пластилин менен иштешет. Сахналаштырууну, куурчак театрын жана бийлерди уюштурушат. 4-кадам. Окуучулар башка топтордун алдында аткарган иштерин көрсөтүп беришет.	

Үлгү

Аталышы		ТЕКСТ – МЕН – ЖЫЙЫНТЫК/КОРУТУНДУ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • чыгарманы талдашат; • окуу процессинде жоромолдоолорду колдонушат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	3–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш курагына (классына) ылайык келген китеп же текст «Текст – Мен – Жыйынтык/Корутунду» формасы	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	Бул көнүгүү окуучулар текстти/китепти көңүл коюп окугандан кийин аткарылат. 1-кадам. Мугалим окуучуларга окуганынын түшүнүү процесинде жоромолдоолор менен иштөө милдети тургандыгын түшүндүрөт. Жоромолдоо ийгиликтүү окуунункөндүмү болуп саналат. Ал тексттен, алынган маалыматтан, өздүк билиминен жана жеке тажрыйбасынан улам калыптанат. 2-кадам. Мугалим окуучуларды текст менен алдын ала таанышууну сунуштайт. Бул мугалим менен биргелешкен, башкарып же өз алдынча үн чыгарып окуу болушу мүмкүн. Окуунун формасын мугалим коюлган максат-милдеттерге жана окуучулардын көндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээлдерине ылайык тандап алат. 3-кадам. Мугалим текст менен алдын ала таанышкандан соң окуучулар биргеликте окуганын түшүнүү боюнча «Текст – Мен – Жыйынтык/Корутунду» таблицасын толтурушат. 4-кадам. Окуучулар башка топтордун алдында аткарган иштерин көрсөтүшөт.	

ТЕКСТ

Менин божомолдорум ... менен ырасталат.

Бул баскыч тексттен маалыматты табууга жана өзүнүн жеке билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Мен ... болсо керек деп божомолдойм.

Бул баскыч текстте чагылдырылган бардык маалыматтар камтылган/ камтылбагандыгын аныктоого жардам берет.
Мен билимим жана тажрыйбаларымдын негизинде мындайча түшүнөм.

Жыйынтык ... болуп саналат.

Жыйынтыкта окуучулар жоромолу ырасталгандыгы/ырасталбагандыгы тууралуу корутундуга келишет же өзүнүн пикирин өзгөртөт.

Биринчи тилкеде окуучулар тексттен кандай маалымат алынгандыгын белгилешет.

Экинчи тилкеде маалыматты түшүнүүдө окуучунун таянган билими жазылышы керек.

Үчүнчү тилкеде жалпы корутунду, жыйынтык чыгарылат.

Мисалы:

Тексте...	Мен ... деп ойлойм	Жыйынтык/корутунду...
1. Эң жакын дос бул ким же эмне? Баланын эң жакын досу – китеп.	Мага сабакта ар дайым жардам берген классташым – менин эң жакын досум.	Билбегенди билгизип, акыл айтып, туура жолго үндөгөн акылдуу китептер – биздин эң жакын досторубуз.
2.		

Аталышы	СЫЙКЫРДУУ БАШТЫК
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар жоромолдоону колдонушат.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	1–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	Түрдүү буюмдар салынган баштык
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо
Аткаруу тартиби	Сабак башталганга чейин мугалим баштыкка буюмдарды чогултат. Окуучулар алардын кандай жагдайларда колдонулушун табышы керек. Алар күндөлүк жашоодо колдонулуп жүргөн буюмдар, ашканага керектүү шаймандар, ар кандай аспаптар ж. б. болушу мүмкүн (консервантанган банкаларды ачкыч, өчүргүч ж. б.). Божомолдоо ийгиликтүү окуунун көрсөткүчү болуп саналат. Ал тексттен алынган маалыматтын жана окуучунун өздүк билими менен тажрыйбасынын негизинде калыптанат. 1-кадам. Мугалим окуучуларга божомолдоо боюнча иштөө милдети тургандыгын түшүндүрөт.

2-кадам. Окуучулар баштыктагы бир буюмду кармалап көрүп (баштыктан чыгарбай туруп), ал буюмдун колдонулушу боюнча божомолдорун айтышы керек.

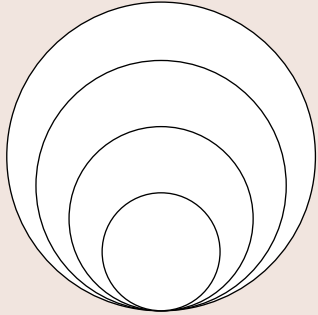
Мисалы

Кашык 	Мен бул нерсени тамак ичкенде колдонулат деп ойлойм.
Теннис тобу 	Бул нерсе менен теннис ойнойт деп ойлойм.
Өчүргүч 	Бул нерсе калем сап менен жазылган жазууну же сызылган сызыкты өчүрүү үчүн колдонулат деп ойлойм.

3-кадам. Мугалим окуучулар менен бирге буга чейинки билимдери жана турмуштук тажрыйбаларынын негизинде жардамчы сөздөрдү пайдалануу менен божомолдорун кантип түзгөндөрүн талкуулашат.

4-кадам. Мугалим окуучуларга предметтин кандай кызмат кыларын табуу үчүн колдонгон божомолдоо көндүмдөрүн текстти окууда да пайдалануу зарыл экендигин түшүндүрөт. Божомолдоо окулуп жаткан сөздүн, сүйлөмдүн, абзацтын, тексттин маанисин түшүнүүгө жардам берет. Автор чыгарманын маанисин дайыма түз айта бербейт, айрым чыгармаларда анын маанисин түшүнүү үчүн окурман өзүнүн билимин жана тажрыйбасын колдонуусу керек болот.

Аталышы		«АЧЫК» ЖАНА «ЖАБЫК» СУРООЛОР							
Күтүлүүчү натыйжалар		Окуучулар • чыгармага карата суроолорду түзүшөт; • тексттен маалыматты табышат; • сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот; • чыгарманы талкуулоого катышышат							
Модуль		Окуганын түшүнүү							
Классы		1–4							
Окуу баскычы		Текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин							
Керектелүүчү каражаттар		Таблица «Суроолор» <table><tr><th>«Ачык» суроолор</th><th>«Жабык» суроолор</th></tr><tr><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td></tr></table>		«Ачык» суроолор	«Жабык» суроолор				
«Ачык» суроолор	«Жабык» суроолор								
Окутууну уюштуруу формалары		Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо							
Аткаруу тартиби		1-кадам. Мугалим окуучуларга эки тилкеден турган таблица түзүү тапшырмасын берет Тилкенин оң жагына «ачык» суроолор, ал эми сол жагына «жабык» суроолор жазылат. Мугалим алардын мүнөздөмөсүн түшүндүрөт. «Ачык» суроолор – бул суроолордун жооптору ачык, чечмеленүүчү, толук, ар тараптуу жана узак болушу мүмкүн. Мисалы: «Эмне үчүн айрым канаттуулар кышында түштүк тараптарга учуп кетишет?». «Жабык» суроолор – жооптору бир маанилүү, кыска болушу мүмкүн. Жообу бир сөз менен же ооба/жок деп да берилиши мүмкүн. Мисалы: «Канаттуулар кышында кайда учуп кетишет?». 2-кадам. Окуучулар текстти көңүл коюп. 3-кадам. Текстти окуп чыккан соң, ар бир окуучу дептерине же доскага 2–3 «ачык» жана 2–3 «жабык» суроолорун түзүп жазышат. 4-кадам. Окуучулар жупта иштешет, б. а. бири-бирине дептерлеринде жазылган суроолорун беришет. 5-кадам. Каалоочулар өздөрүнүн суроолорун жалпы класска бериши мүмкүн. Текст менен таанышканга чейин бул көнүгүүнү текстте эмне тууралуу сөз болорун божомолдоо иретинде «ачык» жана «жабык» суроолорду түзүүгө багыттаса болот. Текст менен таанышкан соң, текстти окуганга чейин түзүлгөн суроолор боюнча маалымат алынган/алынбагандыгын текшерүү максатында ал суроолорго кайрылат. Кайсы суроолор жоопсуз калды, дагы кандай кошумча маалыматтар керектиги такталат.							

Аталышы		ТОЛКУНДУН ЭФФЕКТИ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • текст боюнча суроо түзүшөт; • берилген суроолорго жоопторду окуган чыгармасынан издеп табышат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	2–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык тандалып алынган текст/китеп <i>Толкундун эффекти чагылдырылган сүрөт</i> 	
Окутууну уюштуруу формалары	Чакан топтордо иштөө	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим толкундун эффекти тууралуу айтып берет: көлгө ташты ыргытканда эмне болорун балдардын оюнда элестетүүсүн өтүнөт. Таш түшкөн жерден таркап кеткен суунун айланалары «толкундун эффекти» деп аталат. Бир толкун экинчи толкунду пайда кылат (сүрөттө көрсөтүлгөндөй). Мугалим текстти түшүнүүгө карата суроолорду түзүү зарыл экендигин айтат, суроолор биринен экинчиси келип чыгып, ал суроолорго жооп берүү менен окуучулар сюжеттин хронологиясын, окуялардын ырааттуулугун, каармандардын иш-аракеттерин байкоолору керек. Мисалы: Чыгарманын башкы каарманы ким? Анын иш-аракети кандай? Иш-аракеттердин/окуялардын себептери эмнеде? Иш-аракеттердин/окуялардын натыйжалары кандай болду? ж. б. 2-кадам. Флипчарт илинет же доскага толкундун натыйжасынын диаграммасы тартылат. «Толкундун натыйжасы» диаграммасы 	

3-кадам. Окуучулар же мугалим текстти үн чыгарып окуйт.

4-кадам. Окуучулар текстти окуу учурунда пайда болгон суроолорун стикерлерге жазып алышат.

5-кадам. Мугалим окуучулардын суроолорун «Толкундун эффекти» диаграммасына жайгаштыруусун өтүнөт. Окуучулар суроолор «толкундун» кайсы стадиясында жайгашуусу керектигин активдүү талкуулашат.

6-кадам. Мугалим бул көнүгүү боюнча жумушту аяктоодо окуучулардын төмөнкү суроолорго жооп берүүсүн өтүнөт:

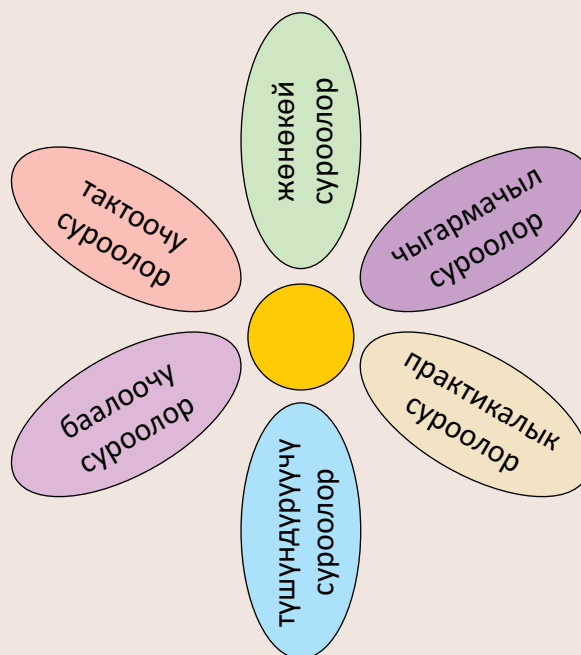
- Суроолорду түзүү текстти түшүнүүгө кандай жардам берет?
- Суроолор менен иштөө текстти тааныштыруу үчүн окуп жатканда жолукпаган нерселерди түшүнүүгө жардам бердиби?
- Тексттеги кайсы суроого жооп таба алган жоксуңар?

Аталышы		СУРООЛОРДУН «РОМАШКАСЫ»
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • текст боюнча суроолорду түзүшөт; • тексттен маалыматтарды табышат; • текстти талкуулоого катышышат; • чыгарманын сюжетинин өнүгүшүн божомолдошот.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	1–4	
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Суроолордун «ромашкасы» формасы (12-тиркеме)	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим окуучуларга дептерлерине суроолордун «ромашкасын» түзүү тапшырмасын берет же «ромашканы» доскага жайгаштырат. 2-кадам. Окуучулар текстти көңүл коюп окушат. 3-кадам. Текстти окуп чыккан соң, мугалим окуучуларга ар бири дептерине текст боюнча суроолорду Блумдун таксономиясы боюнча түзүүсүн сунуштайт же тапшырма жалпы класс менен биргеликте аткарылат. Алты желекче – алты типтеги суроолор. – Жөнөкөй суроолор. Жооптору кандайдыр бир фактылар болгон суроолор. – Тактоочу суроолор. «Башкача айтканда, сен мындай деп жатасың ...», «Эгер мен сени туура түшүнсөм, анда» деген сыяктуу фразалар менен башталат. Мындай суроолор, көбүнчө, берилген же айтылган маалыматты тактоо үчүн берилет. – Интерпретациялык (түшүндүрүүчү) суроолор. Мындай суроолор көбүнчө «Эмне үчүн?» деген фраза менен башталат. Алар себеп-натыйжа байланышын түзүүгө багытталат. «Эмне үчүн канаттуулар кышында түштүк тарапка учуп кетишет?» Эгерде бул суроонун жообу тексттен белгилүү болсо, анда ал интерпретациялыктан жөнөкөй суроого айланат. – Чыгармачыл суроолор. Мындай суроолор төмөнкүдөй болушу мүмкүн: Жер бетинде канаттуулар жок болуп кетсе эмне болмок? Эгерде сен эч ким жашабаган аралга түшүп калсаң эмне кылмаксың? – Баалоочу суроолор. Кандайдыр бир окуяны баалоо ченөлчөмүн аныктоо үчүн берилет. Мисалы: Эмне үчүн боорукер болуу керек? Эмне үчүн окуучуларга жол эрежелерин билүү зарыл? – Практикалык суроолор. Бул суроолор теория менен практиканы байланыштырат. Даракты кантип отургузуу керек? Градусник эмне үчүн керек?	

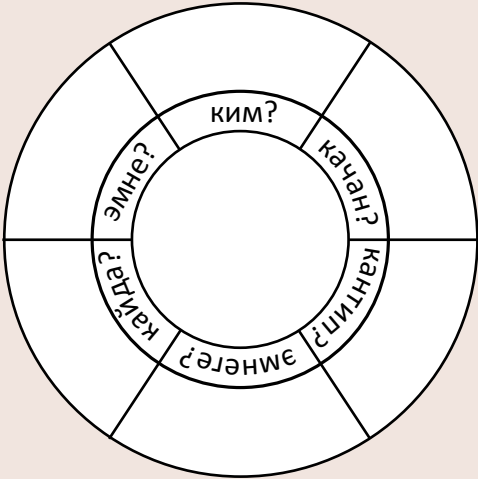
Эскертүү

Окуучулар тигил же бул суроолордун типтеринин айырмачылыктарын ажырата билүүсү үчүн бул көнүгүүлөрдү бир нече ирет пайдалануу керек. Эгерде окуучулар алардын айырмачылыктарын так ажырата алышпаса, анда мугалим аларга жардам берүүсү керек. Практикалык иш канчалык көп болсо, окуучулар суроолордун типтерин ошончолук тез түзө башташат. Бул болсо алардын туура суроо берүү көндүмдөрүн өнүктүрүүнү шарттайт.

4-кадам. Мугалим окуучуларга түзүлгөн суроолордун жоопторун тексттен табуу тапшырмасын берет.

12-тиркеме. Суроолор ромашкасы

СУРООЛОР АЙЛАМПАСЫ	
Аталышы	
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • суроо түзүшөт; • тексттен маалыматтарды табышат; • сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	1–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	«Суроолор айлампасы» формасы (13-тиркеме)
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим окуучуларга дептерлерине «Суроолор айлампасын» чийүү тапшырмасын берет же доскага тартат. 2-кадам. Мугалимдин сунушу боюнча окуучулар текстти көңүл коюп окушат. Андан кийин таблицада берилген сөздөрдү колдонуу (суроо) менен текст боюнча суроолорду түзүшөт. 3-кадам. Окуучулар жуптарда иштешет. Диаграмма боюнча түзүлгөн суроолорун бири-бирине берип, жооп алышат. 4-кадам. Мугалим окуучулардан түзүлгөн суроолор жана аларга тексттен жооп издөө текст менен тереңирээк таанышууга канчалык деңгээлде жардам бергенин сурайт.

13-тиркеме. Суроолор айлампасы

«ЫСЫК» ОТУРГУЧ	
Аталышы	
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • суроо түзүшөт; • тексттен маалыматты табышат; • сюжеттин өнүгүшүн божомолдошот.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	1–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	Класстын борборуна отургуч коюлат
Окутууну уюштуруу формалары	Топтордо иштөө
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим класстын ортосуна отургуч коёт. 2-кадам. Окуучулар текстти окушат. 3-кадам. Окуп бүткөндөн кийин бир окуучу отургучка отурат, калгандары тегерете турушат. Оюндун эрежеси боюнча отургучта отурган окуучу текст боюнча суроо берет. Ким биринчи жооп берсе, отургучка отуруп, текст боюнча кийинки суроо берет.

Аталышы		КЛАСТЕР
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • текстти түшүнгөнүн көрсөтүшөт; • текстти түшүнгөнүн көрсөтүү үчүн ой жүгүртүү схемасын колдонушат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	2–4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Флипчарт менен стикерлер же түстүү борлор, калем саптар, калемдер, фломастерлер	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	Кластер (от англ. <i>Cluster</i> – пучок, гроздь) – өз алдынча бирдик катары каралган, белгилүү касиеттерге ээ болгон бир нече бир өңчөй элементтердин биригиши. Берилген маалыматтардын, жеке тажрыйбасынын негизинде түшүнүктөрдү бириктирген педагогикалык ыкма. Бир теманын айланасында эркин ой жүгүртүүгө шарт түзөт. 1-кадам. Мугалим флипчартты илет же көнүгүүнү доскада аткарат. Ортосуна окула турган текст/чыгарма ассоциацияланган ачкыч сөз же сөз айкашы жазылат. 2-кадам. Окуучулар окулган чыгармадагы негизги деп эсептегендерин айтышат. Жыйынтыгында анын айланасына окулган чыгармадагы идеялар, фактылар, образдар чагылдырылган сөздөр же сөз айкаштары жазылат. Окуучулар тарабынан айтылгандардын баары жазылат, эч бир ой четке кагылбайт. 3-кадам. Системалуулук ишке ашырылат. Мындан ары талдоо, системалаштыруу, жазылган бардык сөздөрдү алардын эмне тууралуу айтылгандарына жараша топторго бириктирүү иши турат. 4-кадам. Окуучулардын талкуулоолоруна жараша негизги түшүнүк менен түз сызык аркылуу бириктирилген сөздөрдүн, сөз айкаштарынын тобунун аталышы келип чыгат. Иштин натыйжасында окулган чыгарма тууралуу ой жүгүртүүнү графикалык чагылдырган түзүм пайда болот.	

Аталышы		ТОП
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар суроолорго тиешелүү жоопторду берүү үчүн чыгармадан маалыматтарды табышат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	1–4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Суроолор жазылган топ (же кагаздан жасалган топ)	
Окутууну уюштуруу формалары	Чакан топтордо иштөө	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим топту алат жана бир окуучудан анын ар кайсы тарабына «Качан?» «Ким?» «Баары эмнеден башталды?» «Чыгарманын ортосунда эмне болду?» «Чыгарма эмне менен аяктады?» жана «Мага жаккан бөлүгү» деген суроолорду жазуусун өтүнөт. Аны оюн үчүн пайдаланышат (мугалим бул оюн үчүн топту алдын ала даярдап койсо да болот). 2-кадам. Мугалим оюндун шартын түшүндүрөт: Топ окуучуларга кезектештирилип ыргытылат, окуучулар топту тосуп алып, анын үстүңкү жагында жазылган суроого жооп берүүгө тийиш. Жооп бергенден кийин окуучу топту мугалимге кайра ыргытат. Же мугалимдин сунушу боюнча башка окуучуга берет. 3-кадам. Оюндун жүрүшүндө окуучуларга суроого бат жооп берип, топту мүмкүн болушунча кайра тез ыргытуусу сунушталат. Бул балдарды алаксытат. Эгер окуучу окуяны эстей албаса, мугалим ага анча-мынча жардам кылса болот. Оюн бардык суроолорго жооп алынмайынча улантыла берет. 4-кадам. Оюндун аягында мугалим окуучулардан өздөрүнүн оозеки берген жоопторун жазуусун, же жоопторун иллюстрацияга айландыруусун өтүнөт. Чыгарманын окуясын эстөөгө жардам берүү жана окуганын түшүнүү үчүн бул ыкма абдан натыйжалуу болот.	

Аталышы		КРОССВОРД ТҮЗҮҮ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • окуганын түшүнгөнүн визуалдаштырышат; • окуган чыгармасы боюнча кроссворддорду түзүшөт; • өзүнүн түшүнгөнүн айтып берүү үчүн элестетүүсүн колдонот; • окуганын жалпылайт.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	3–4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	Дептердин барагы, калем сап же калем	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	Кроссворд түзүү окуучулардын окууга болгон кызыгууларын жогорулатат, алардын байкагычтыгын өнүктүрөт, көркөм чыгарманы толук кабыл алуусуна мүмкүнчүлүк берет. Адабий окуу сабактарында өтүлгөн материалдарды жеткиликтүү жана кызыктуу формада кайталоо менен кроссворддорду түздүрүү аркылуу окуучулардын чыгармачыл иштерди аткаруу көндүмдөрүн, окууга болгон кызыгуусун өнүктүрүүгө болот. Окуучулар окуган чыгармасын кайрадан окуп чыгып, өз алдынча жаңы нерсени ачууга же түзүүгө аракеттенет. Кроссворддорду өзүнчө баракка түзүшөт, аны кооздошот, иллюстрациялашат. Кроссворддун айрым бөлүктөрү сабактарда, айрымдары класстан тышкаркы иштерде колдонулат жана класстык бурчка илинет. Тигинен: 2. Камбар-хандын кимиси жоголот? 3. Күйгөн теректин бутагына эмне керилип туруптур? Туурасынан: 1. Аспап эмне деп аталып калды? 4. Токойдогу өрттүн келип чыккан себеби. 5. Аспапты жасаганга колдонулган нерсе. Жооптор: 1. Комуз. 2. Уулу. 3. Ичеги. 4. Чагылган. 5. Дөңгөч	

Аталышы		ВИКТОРИНА
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • окуганын түшүнгөнүн визуалдаштырышат; • өзүнүн түшүнгөнүн айтып берүү үчүн элестетүүсүн колдонот; • окуганын жалпылайт; • окуган чыгармасы боюнча викториналык суроолорду түзүшөт.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	3—4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	А4 кагаз, боёктор же түстүү калем саптар, калем, кайчы	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	Мугалим окуучулардан окулган чыгармага тиешелүү суроолорду түзүүнү өтүнөт. Үйдүн сүрөтү тартылып, суроолор терезелердин жапкычтарына жазылат, ал эми жооптор терезелерге жазылат.	
Үлгү		

Аталышы		ЖОМОКТУК КУЛАКТАНДЫРУУЛАР ЖАНА ТЕЛЕГРАММАЛАР
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар	- окуганын түшүнгөнүн визуалдаштырышат; - өзүнүн түшүнгөнүн айтып берүү үчүн элестетүүсүн колдонот; - окуганын жалпылайт; - жарнама текстин түзүшөт.
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	3–4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар		
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө, чакан топтордо	
Аткаруу тартиби	Мугалим окуучуларды чыгармачылыкка шыктандырат. Окуучулардан көркөм чыгармалардагы каармандар кандайча кулактандырууларды бере аларын сүрайт. Мисалы: «Бул эмне?» (А. Муратов) аңгемесиндеги Коля аттуу бала дары чөптөр тууралуу кандай кулактандыруу берет, ал эми «Бир түйүнчөк акча» (С. Рысбаев) чыгармасынын башкы каарманы Талант таап алган бир түйүнчөк акча тууралуу кандай жарыя жазат? ж. б. Бул тамашалуу көрүнгөнү менен баладан көркөм чыгарманын белгилүү бир сюжеттик сызыгын алып, ошого ылайык чыгармачылык менен иштөөсүн талап кылгандыгы менен өзгөчө маанилүү иш болуп көрүнөт («Бир түйүнчөк акчаны ээсин издейм», «Дары чөптөр сатылат» же башка чыгармалардан «Туулган күнүмдө конокторду күтөм», «Алиппемди куурчак театрынын билетине алмашам» ж. б.). Балдар кызыгуу менен жомоктук кулактандырууларды жана телеграммаларды түзүшөт, кооздошот жана классташтарына сунушташат. 3-класстардын Адабий окуу китеби боюнча: 1. Жети атаны билүү эмне үчүн зарыл экендигин билгиңер келеби? Анда «...» чыгармасына конокко келгиле. 2. Бакыт-таалайды тапкыңар келеби? Анын дареги «...». 3. Таланттарды таптайбыз, өнөрлөргө үйрөтөбүз. Дареги «...» чыгармасы. 4. Китепке орой мамиле кылган бала кандай болду экен деп ойлойсуңбу? Аны «...» изде. 5. Билим берүү мекемеси «Китеп – билим» бөбөктөргө тамгаларды оңой жолдор аркылуу үйрөтөт. Окутуу арзан баада! Баарыңарды күтөбүз. Дареги «...». Жооптор: 1. «Жети ата» (Ч. Айтматов) 2. «Бакыт-таалай каякта?» (Кыргыз эл жомогу) 3. «Мансапкор күчүк» (К. Акматов) 4. «Китептин душманы» (А. Осмонов) 5. «Тамга үйрөттүм досума» (Ж. Абдылдаев)	

Аталышы	ЖОМОКТУУ РЕБУС
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар • окуучулар сөз байлыгын өстүрүшөт; • окуганын түшүнүү үчүн жоромолдорун колдонушат; • сөздөрдүн көп маанилүүлүгүн аныкташат; • чыгарма боюнча ребус түзүшөт.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	2–4
Окуу баскычы	Текстти окуганга чейин жана окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	чоң барак же ватман, маркер (фломастер), карточкалар (кагаздын өлчөмүнө жана тексттин көлөмүнө жараша сиз аныктап аласыз), кайчы, скотч, түстүү калемдер же борлор
Окутууну уюштуруу формалары	Чакан топтордо иштөө
Аткаруу тартиби	Тапшырма: жомокту, окуяны, аңгемени ребуска айландыруу. Ребус – бул тамгалардан, сөздөрдөн, сандардан, сүрөттөрдөн жана тыныш белгилеринен турган табышмак, башкатырма. 1-кадам. Мугалим классты чакан топторго бөлүштүрөт (ар бир топто 3–5 кишиден). Ар бир топко бирден ватман таратып берет. Ачык түстүү фломастерлерди колдонуу керек. Бул баракка топтор тандап алган жомогунун аталышын жазышат (Тамгалар даана жазылууга тийиш, 3 см бийиктикте). Иштегенге ыңгайлуу болсун үчүн саптардын ортосунда аралыкты чоңураак калтыруу керек. Текстти алдын ала баракка чыгарып алып, анын саптарын окуучулар менен бирге кесип алып чаптаса да болот. 2-кадам. Даярдоо баскычы аяктаган соң, чыгармачылыктын жол берүү керек. Мугалим балдарга жомоктогу айрым сөздөрдү сүрөттөр менен алмаштыруу керектигин түшүндүрөт. Зат атооч сөздү алмаштыруу баарынан жеңил болот, ошентсе да сын атооч жана этиш сөздөрдү алмаштырууга аракет кылуу керек. Ар бир топ сүрөт тартуу үчүн болжол менен 10–12 даана карточка (же барак) алат. 3-кадам. Шарт боюнча, мугалим жомокту үн чыгарып окуп берип жатканда балдар сүрөтүн тартууну каалаган сөзгө жеткенде мугалимдин окууну токтотуусун өтүнөт. Мисалы, мугалим «Карышкыр менен түлкү» жомогун окуп баштаса, анда балдар биринчи сүйлөмдө эле токтотушат (Илгери-илгери токойдо карышкыр менен түлкү кошуна жашаптыр...) Себеби алар карышкырдын же түлкүнүн сүрөтүн тартууну каалашы мүмкүн. Окуучуларга мугалим абстракттуу зат атоочту да (мисалы, «мезгилди» циферблаттын же кум сааттардын жардамы менен) тартса да болорун айтат. Башка сөздөрдү жаап калбас үчүн бул сүрөттөр өтө чоң болбошу керектигин да эскертип коюу керек.

4-кадам. Топ сөздү тандап алгандан кийин, аны тартуу үчүн убакыт берилет (карточкалар жана түстүү калемдер менен иштөө). Мугалим балдар тартууну каалаган ар бир сөзгө токтолуп, сүрөтүн тартууга убакыт берип, андан ары тексти окууну улантат. Окуучулар тарабынан тандалып алынган сөздөрдүн баарынын сүрөттөрү тартылып бүткөн соң, окуучулардан сөздөрдүн үстүнө тарткан сүрөттөрүн чаптоосун өтүнөт.

5-кадам. Бардык сүрөттөр чапталгандан кийин ар бир топ чыгып, сүрөттөргө тыным жасоо менен тексти окуп беришет.

Ошентип, окуунун бул ыкмасын колдонуп бир нече сабак өтүлгөндөн кийин, бир нече китеп-ребустарды түзүп алганга жетишишет.

Үлгү

ДЫЙКАНБАЙ МЕНЕН ДӨӨ
Илгери-илгери ДЫЙКАНБАЙ ДЕГЕН
БОЛУПТУР. АНЫН ДА
ДА БОЛБОПТУР. АҢЧЫЛЫК
МЕНЕН ТАНА ЖАН БАКЧУ ЭКЕН.
КҮНДӨРДҮН БИРИНДЕ
АҢЧЫЛЫККА ДОСУН ЭЭРЧИТИП
АЛАТ. ЭКӨӨ АҢ УУЛАП ЖҮ-
РҮЩҮП, ЖОЛУТУШАТ. АНЫН
 ЧАҢАЧТАЙ ЭКЕН,
БОЛСО - ЭКИ ЧОҢ ЭКЕН.

ӨЗ АТООНДУ ОЙЛОН	
Аталышы	
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар - окуган чыгармасынан корутунду чыгарышат; - чыгарманын аталышын ойлоп табышат.
Модуль	Окуганын түшүнүү
Классы	3–4
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар	Окуучунун жаш курагына ылайык келген текст
Окутууну уюштуруу формалары	Чакан топтордо иштөө
Аткаруу тартиби	1-вариант 1-кадам. Мугалим тексттин аталышын айтпай туруп, окуучулардын текстти/чыгарманы көңүл коюп угуусун өтүнөт. Текст окулуп бүткөн соң, окуучулар тексттин аталышын өздөрү ойлоп табышы керек. 2-кадам. Текст окулгандан кийин окуучулар чакан топторго бөлүнүп же класс боюнча талкуу жүргүзүшүп, кайсы аталыш көбүрөөк туура келерин аныкташат. Эмне үчүн мындай деп ойлогондорун окуучулар түшүндүрүп берүүгө тийиш. 3-кадам. Мугалим чыгарманын чыныгы аталышын айтат, окуучулар өздөрүнүн божомолдору канчалык жакын же алыс болгондугун талкуулашат: – Эмне үчүн автор чыгарманы мындай деп атаган? – Текстти/чыгарманы мындай деп атоо үчүн эмне себеп болгон? – Автор аталышта эмнени белгилегиси келген? – Тексттин/чыгарманын аталышына негиз болгон саптар текстте барбы жана алар кайсы жерде? Чыгарманын аталышы кандайча жаралат? Авторлор көбүнчө аталыштарды чыгармадагы негизги окуялардын, каармандардын аттарынан же фразалардан алышат. Мисалы: «Балапан» (Д. Сулайманов), «Кумурска менен жалкоо» (Т. Абыкеев), «Үч аяз» (Т. Самудинов), «Мансапкор күчүк» (К. Акматов), «Шамбала» (С. Рысбаев) ж. б. Ошондой эле чыгарманын аталышы көйгөйлөр жана аны чечүү жөнүндөгү ойлор, турмуштагы фразалар, ырдын бир сабы, лакап же макал, табышмак ж. б. болушу мүмкүн. 2-вариант Мугалим адегенде доскага бир нече аталышты жазат, андан соң окуучуларга чыгарманы окуп берет да, балдарга суроо менен кайрылат: «Кайсы аталыш чыгармага көбүрөөк ылайык келет?» Текстти окугандан кийин ылайык келген аталышты тандашат жана өздөрүнүн тандоолорун аргументтешет. Аягында мугалим кайсы вариант чыгарманын анык аталышы экендигин көрсөтөт.

Аталышы		ТАБЫШМАК-ҮЙ
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар - окуганын жалпылашат; - чыгармадан негизгини бөлүп алышат.	
Модуль	Окуганын түшүнүү	
Классы	2–4	
Окуу баскычы	Текстти окугандан кийин	
Керектелүүчү каражаттар	А3 кагаз, фломастерлер «Табышмак-үй» формасы	
Окутууну уюштуруу формалары	Жекече, жуп менен иштөө	
Аткаруу тартиби	Бул көнүгүүнү 2–4-класстарда колдонуу сунушталат. Ал текстти жалпылоо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган. Жалпылоо – бул чыгарманы өз сөзү менен кыскача айтып берүү. Жалпылоо окуучулардын окуганын түшүнүү көндүмдөрүнө ээ экендигин, талдоо жана чыгармадан маанилүүнү/негизгини бөлүп алууга жөндөмдүүлүгүн көрсөтөт. Окуу китебинен бир нече тексттерди окуган соң мугалим окуучуларга төмөнкү тапшырмаларды аткарууну сунуштайт. Окуучулар жалпылоо үчүн бир текстти тандап алуулары керек. Окуучулар өзү тандаган текстин башка окуучуларга билдирбеши (көргөзбөшү) керек. 1-кадам. Тандап алган текстти көңүл коюп окугула. 2-кадам. А3 форматтагы кагаздын үстүңкү оң жана сол четин үйдүн чатыры сыяктуу бүктөйбүз. Сол жагы – «Каармандар/персонаждар», ал эми оң жагы – «Орду жана мезгили». Барактын асты жагын 3 ирет бүктөйбүз. Бул жерге чыгарманын: 1-бөлүк – «башталышы», 2-бөлүк – «ортосу», 3-бөлүк – «аягы» деп жазып коюу керек. Ар бир бөлүгүнө чыгарманын үшүл бөлүктөрүн жалпылаган 1–3 сүйлөм жазылат. «Чатырдын» жабылуучу ички бөлүгүнө (ал көрүнбөөгө тийиш) чыгарманын авторун жана аталышын жазуу керек. Аталышы жана автор Башталышы (1–3 сүйлөм) Ортосу (1–3 сүйлөм) Аягы (1–3 сүйлөм) Каарман Мезгил Орду	

3-кадам. 3-кадам. Мугалим жуп менен иштөөнү уюштурат. Аткарылган ишти (толтурулган пункттарды: каарман жана персонаждар, мезгили жана орду, чыгарманын башталышына, ортосуна жана аягына тиешелүү сүйлөмдөр) бир окуучу башка окуучуга көрсөтөт. Бирок чыгарманын аталышын жана авторун көрсөтпөйт, аны башка окуучу табуусу керек. Эгерде тапшырма биринчи окуучу тарабынан туура аткарылган болсо, же жалпылоо (чыгарманын башталышына, ортосуна жана аягына тиешелүү сүйлөмдөр) туура жасалган болсо, анда чыгарманы оңой гана таап алууга болот. Эгерде жалпылоо түшүнүксүз же маалымат туура эмес жазылган болсо, анда чыгарманын аталышын табууга дайыма эле мүмкүнчүлүк боло бербейт. Биринчи окуучу аткарган жумушун көрсөткөндөн кийин, эми экинчи окуучу өз ишин презентациялайт, чыгарманын аталышын, авторун биринчи окуучу табат.

Жалпылоонун үстүндө иштөөнүн эрежеси ушул бөлүмдүн «Жалпылоо» бөлүгүндө көрсөтүлгөн.

¹ «Табышмак үйдү» түзүү үчүн төмөндө Чыңгыз Айтматовдун «Кичинекей тилмеч» аттуу аңгемеси колдонулду (Абдухамидова Б. А., Рысбаев С. К., Ибраимова К.), Адабий окуу, 3-класс: Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби. – Б., 2013, 90-б.

Аталышы		СЮЖЕТ
Күтүлүүчү натыйжалар		Окуучулар - окуган чыгармасынан негизгини (каармандар/персонаждар, орду/убактысы, башталышы, ортосу, окуянын аягы) бөлүп алышат; - окуганын жалпылашат.
Модуль		Окуганын түшүнүү
Классы		2–4
Окуу баскычы		Текстти окугандан кийин
Керектелүүчү каражаттар		А 3 кагаз, фломастерлер
Окутууну уюштуруу формалары		Жекече, жуп менен иштөө
Аткаруу тартиби		Бул көнүгүүдөн окуучу сюжет деген эмне экендигин, ал чыгармада кандайча түзүлөрүн жана сюжетти кантип байкоо керектигин билүүсү зарыл. 1-кадам. Окуучулар чыгарманы көңүл коюп окушат. 2-кадам. Мугалим окуучуларга стикерлерди таратып берет жана тексттен алынган маанилүү маалыматтарды жазууларын өтүнөт. 3-кадам. Андан кийин мугалим доскага «тоонун» сүрөтүн тартат да, «чейин», «башталышы», «ортосу», «көйгөйдүн чечилиши», «аягы» деп белгилейт. 4-кадам. Окуучулар окуянын хронологиясына ылайык өздөрүнүн стикерлерин бөлүштүрүшөт. 5-кадам. Кайсы маалымат сюжеттин тигил же бул бөлүмүнө тиешелүү, аларды алып чыгууга эмне жардам бергендиги боюнча жыйынтык чыгарылат.
Үлгү		

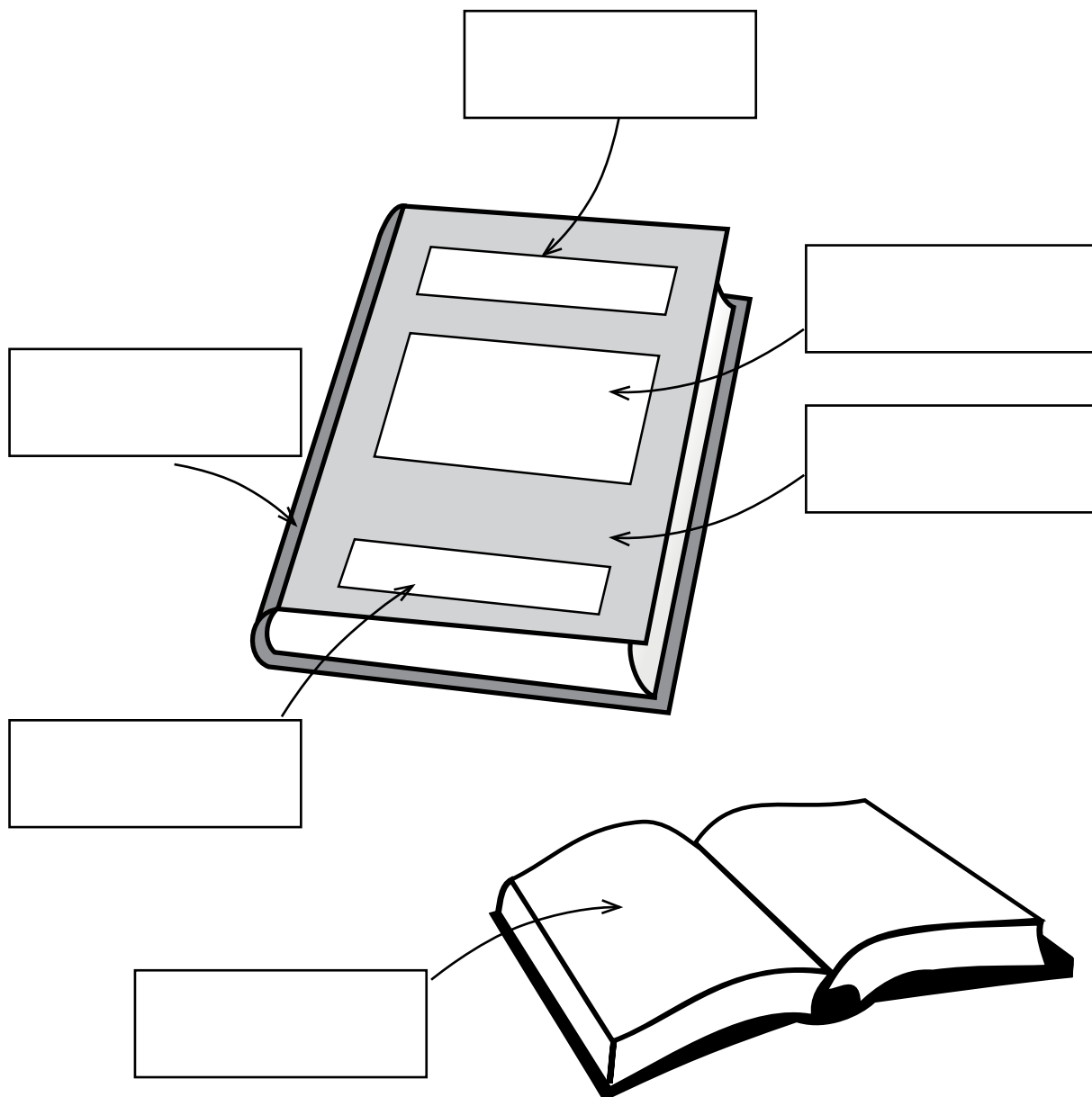

7. ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

1. *Борисенко И. В.* Методические уроки К. Д. Ушинского.// Начальная школа. – 1994. – № 3 – С. 12–19.
2. *Буг Дж.* Рождённый читать. Как подружить ребёнка с книгой, – М.: Альпина нон-фикшн, 2015.
3. *Лемов Д.* Мастерство учителя. Проверенные методики выдающихся преподавателей. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016.
4. *Лиао Дж.* «Звучание цвета. Следуя за воображением». – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014.
5. Предметный стандарт по русскому языку и чтению в 1–4 классах для общеобразовательных школ с русским языком обучения//авт-сост. Г. Н. Фадеева, Е. Ю. Дримблёва, М. Т. Иманкулова. – Б., 2015.
6. *Пеннак Д.* Как роман: педагогическое эссе. – М.: Самокат, 2013.
7. *Рахманалиев Р.* Философия и социология книги и чтения. – М.: Прогресс; Бишкек: Туркестан, 2011.
8. Determining Importance in Nonfiction Text: Finding the Main Idea. URL: <https://readingrecovery.clemson.edu/introduction-to-determining-importance/>. 9.03.2017.
9. *Joseph Nhan-O'Reilly.* Enjoying books together: a guide for teachers on the use of books in the classroom. – Международный фонд «Спасите детей».
10. *Jennifer Serravallo.* “The reading strategies book: your everything guide to developing skilled readers”, Heinemann.2015.
11. *Boyles N.* Constructing Meaning Through Kid-Friendly Comprehension Strategy Instruction;
12. «Enjoying books together: a guide for teachers on the use of books in the classroom», Международный фонд «Спасите детей».
13. Creating Strategic Readers: Techniques for Developing Competency in Phonemic Awareness. Phonics, Fluency, Vocabulary, and Comprehension. Valerie Ellery, International Reading Association, 2009).
14. Keene & Zimmerman (2007), Harvey & Goudvis (2007) from the book “Creating Strategic Readers: Techniques for Developing Competency in Phonemic Awareness. Phonics, Fluency, Vocabulary, and Comprehension”. Valerie Ellery, International Reading Association, 2009.
15. McGinley & Denner (1987), from the book “Creating Strategic Readers: Techniques for Developing Competency in Phonemic Awareness. Phonics, Fluency, Vocabulary, and Comprehension”. Valerie Ellery, International Reading Association, 2009.

8. ТИРКЕМЕЛЕР

1-тиркеме. Китептин курамдык бөлүктөрү

АТАЛЫШЫ	АВТОРУ	ИЛЛЮСТРАТОРУ
КАПТАЛЫ	МУКАБАСЫ	БАРАКТАРЫ

2-тиркеме. БББ таблицасы

Окуучунун аты-жөнү _____

БББ таблицасы

Б – билем	Б – билгим келет	Б – билдим

3-тиркеме. Инсерт

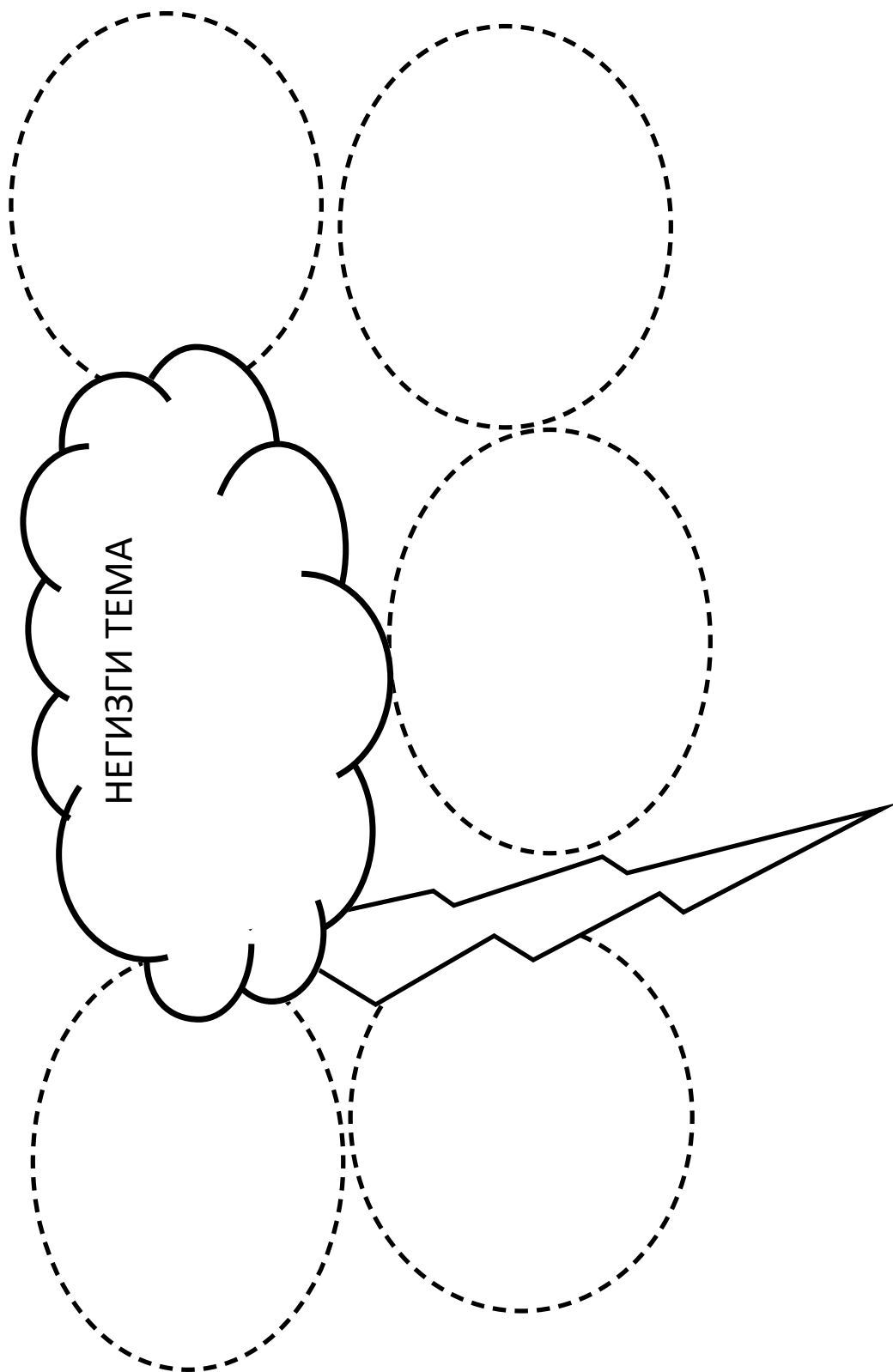
Окуучунун аты-жөнү _____

✓	+	?	!
белгилүү маалымат	жаңы маалымат	кошумча маалымат алуу	шөктүү

4-тиркеме. Мээ чабуулу

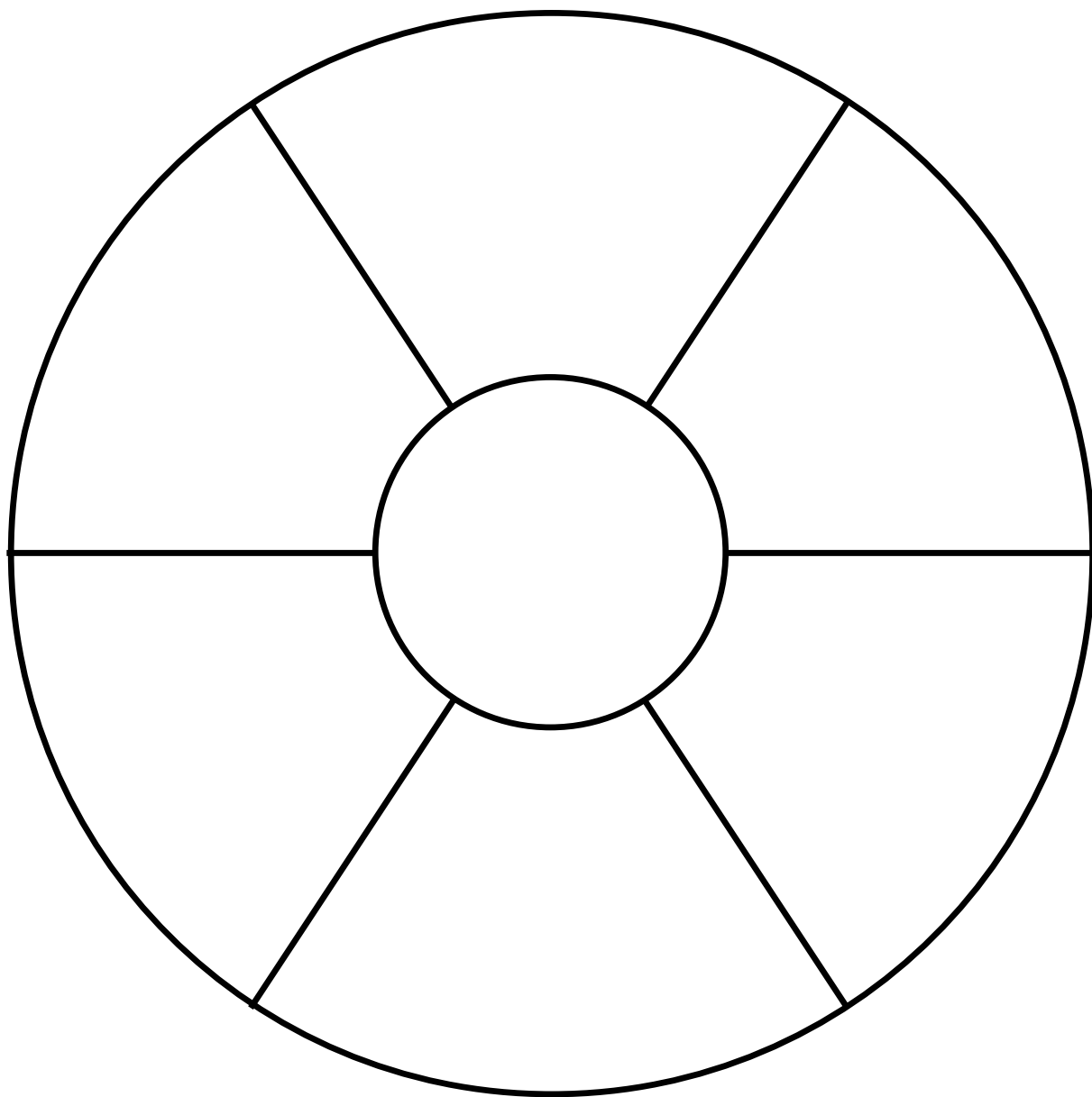
Окуучунун аты-жөнү _____

МЭЭ ЧАБУУЛУ

5-тиркеме. Чыгарма айлампасы

Окуучунун аты-жөнү _____

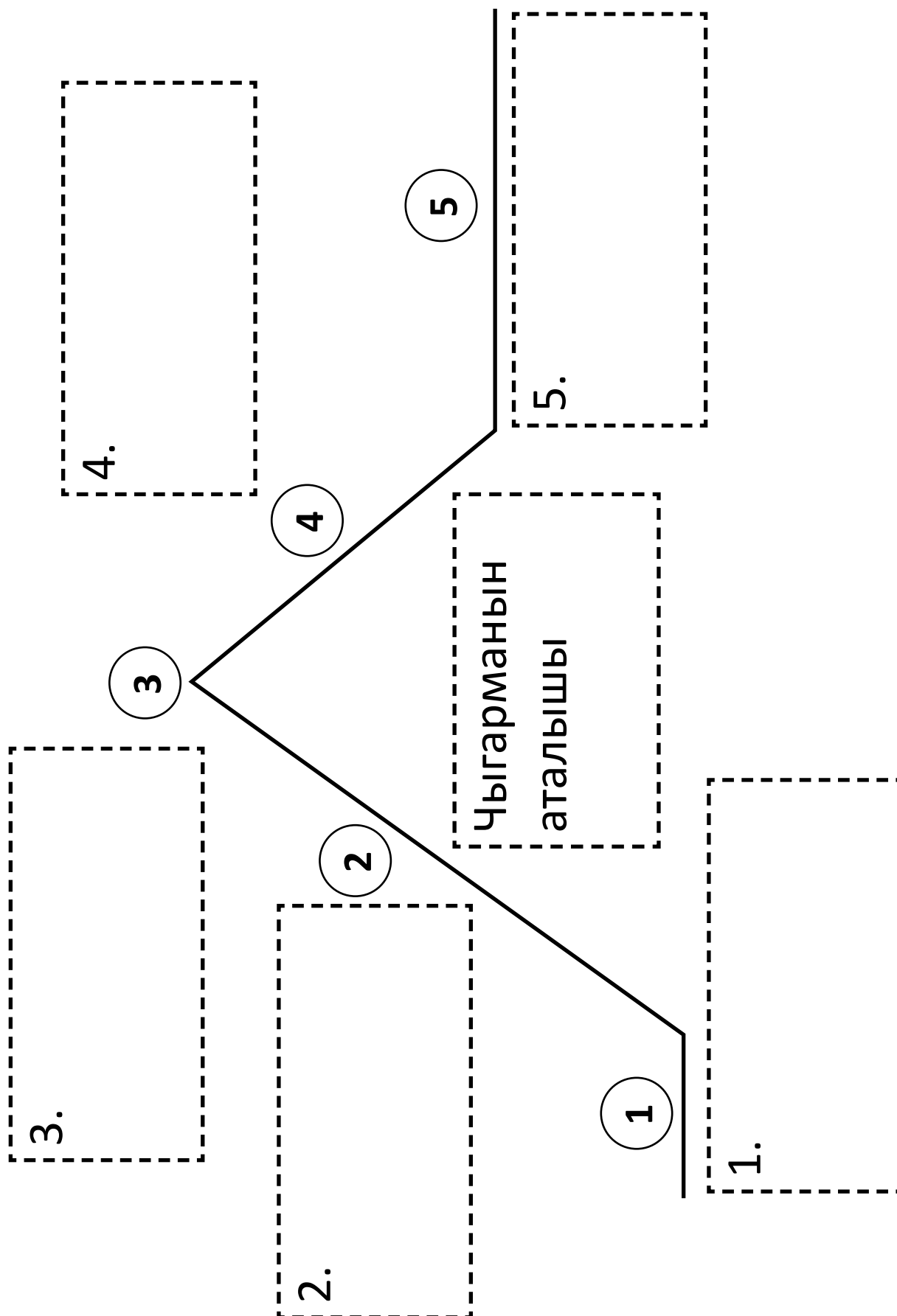
6-тиркеме. Чыгарманын картасы

Окуучунун аты-жөнү _____

Чыгарманын аталышы _____		ЧЫГАРМАНЫН КАРТАСЫ	
Окуянын убакты/жери		Башкы каарман	
Башы	Ортосу	Аягы	

7-тиркеме. Сюжеттик сызык

Окуучунун аты-жөнү _____

8-тиркеме. Кол (беш манжа)

Окуучунун аты-жөнү _____

Окуялар:

Башында _____

Ортосунда _____

Аягында _____

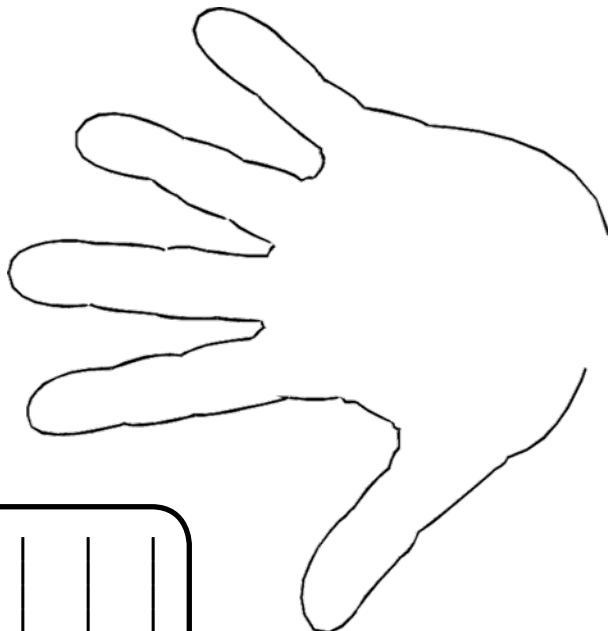
Көйгөй

Чыгарманын аталышы

Окуялар болгон жер

Көйгөйдүн чечими

Башкы каармандар

9-тиркеме. Чыгарма дарагы

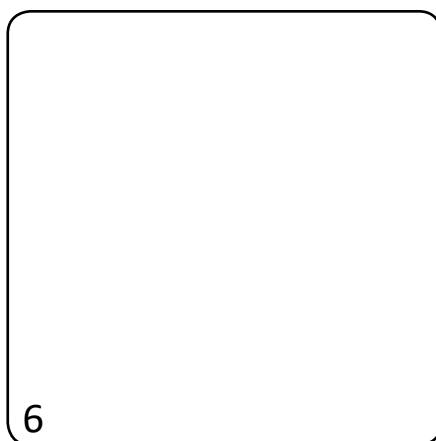
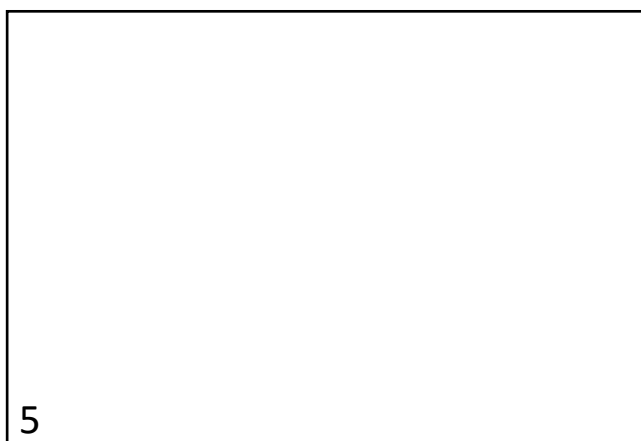
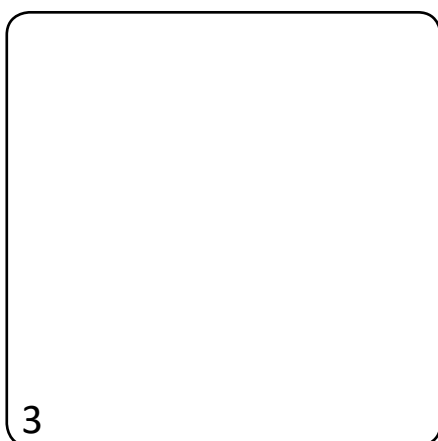
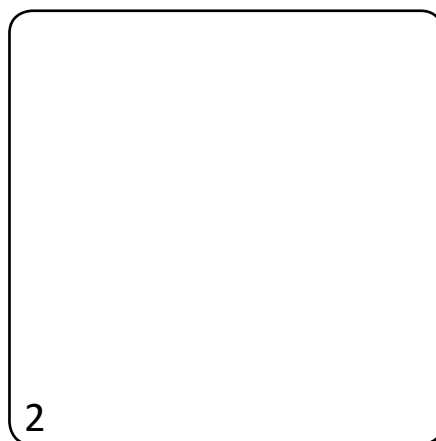
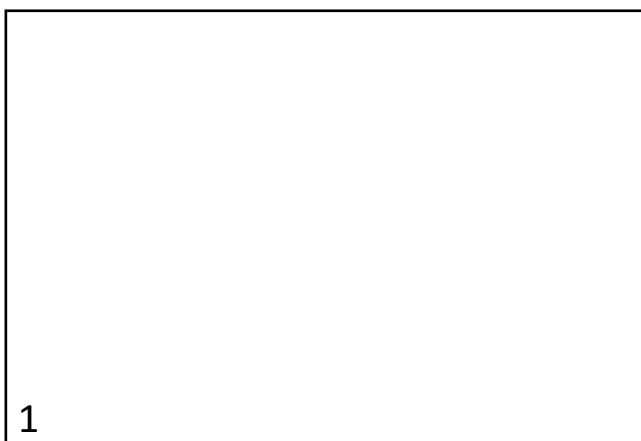
Окуучунун аты-жөнү _____

A mind map template for a literary work. It features a central vertical line with several branching lines. Five empty rounded rectangular boxes are attached to these branches: one at the top, one on the left, one on the right, one at the bottom, and one on the right side. A decorative pink border with geometric patterns runs vertically along the left edge of the page.

10-тиркеме. Менин комиксим

Окуучунун аты-жөнү _____

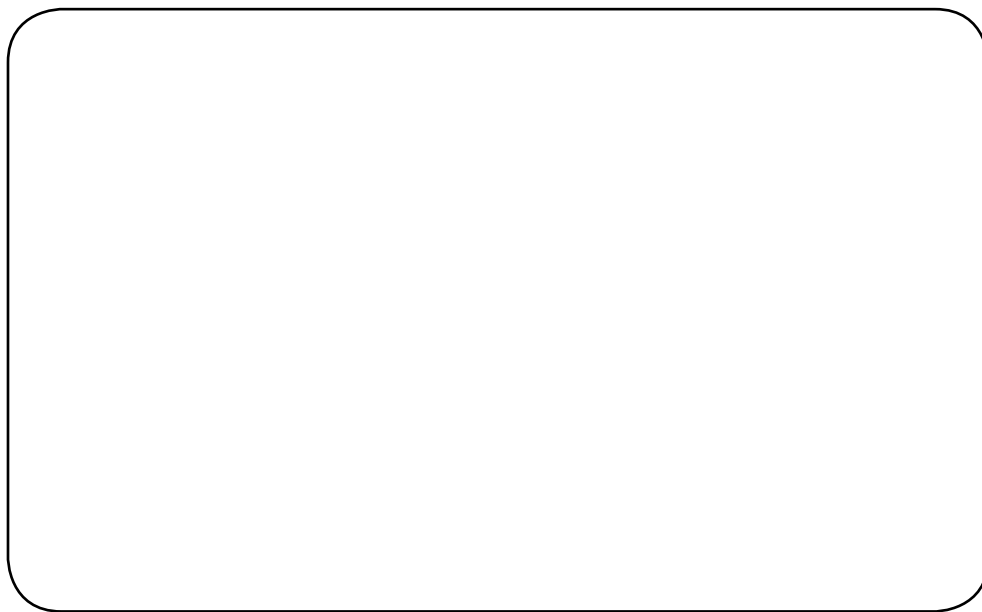
МЕНИН КОМИКСИМ

11-тиркеме. Стикер-аңгеме

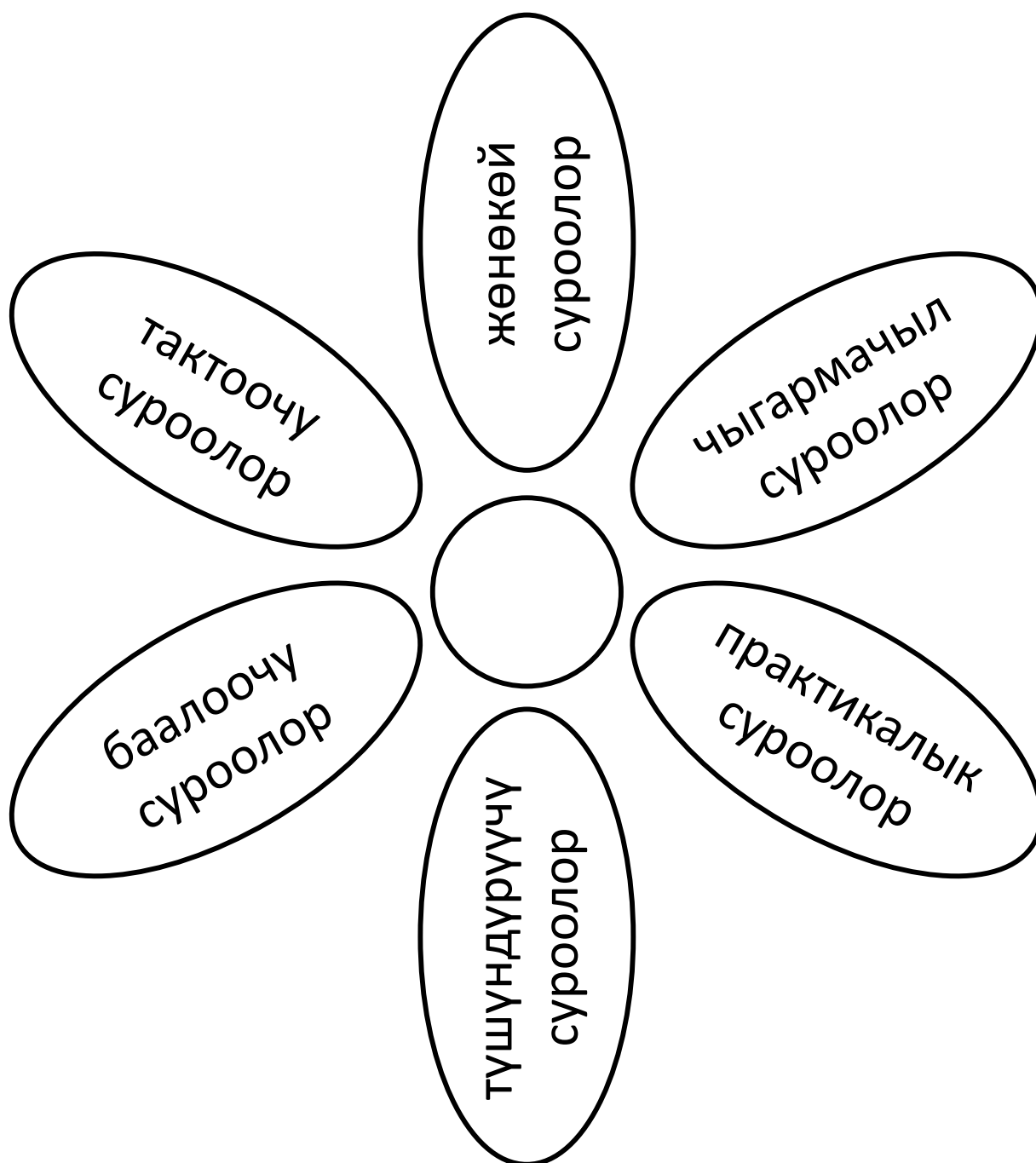
Окуучунун аты-жөнү _____

МЕНИН СТИКЕР-АҢГЕМЕМ

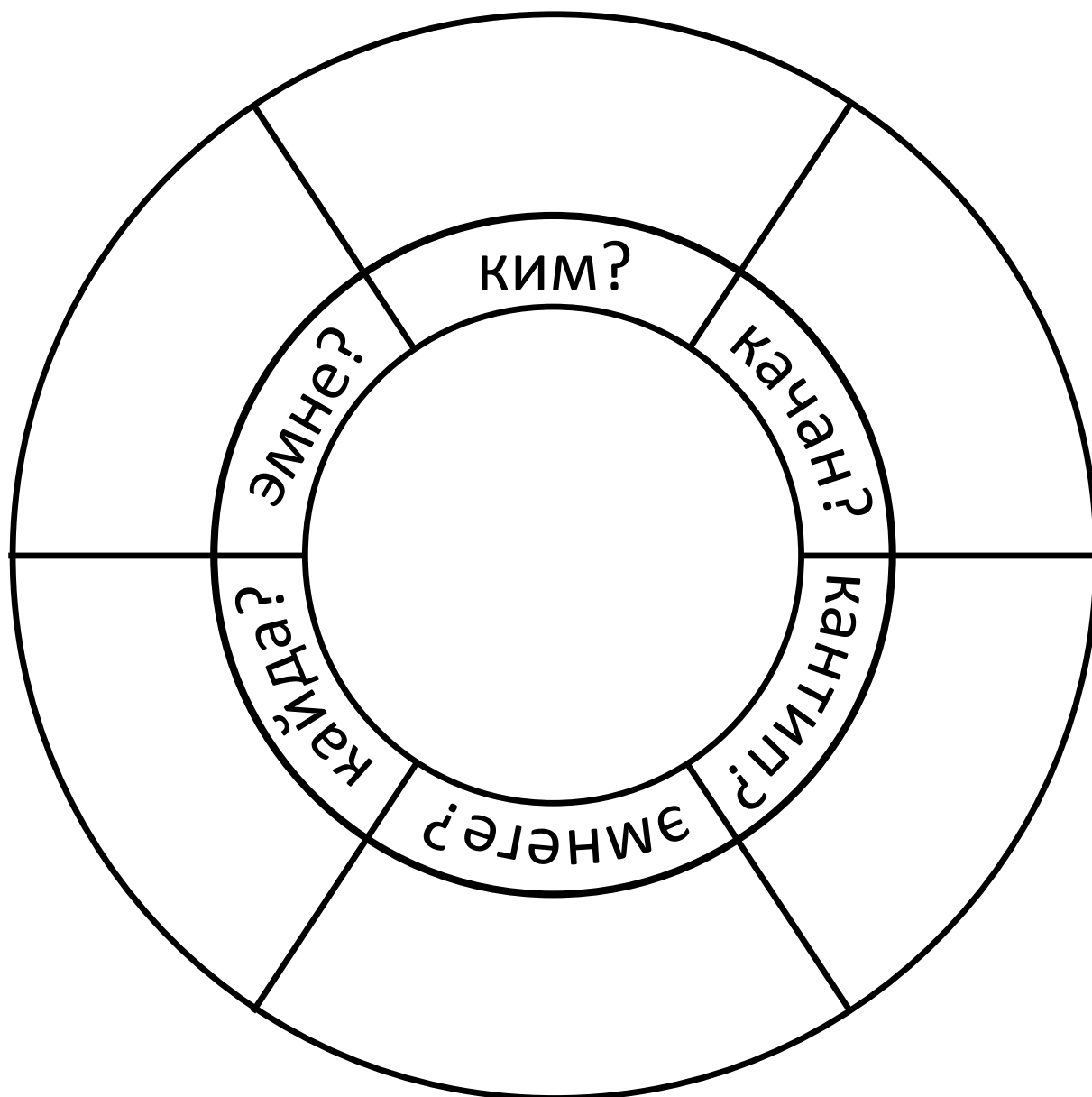
12-тиркеме. Суроолор ромашкасы

Окуучунун аты-жөнү _____

13-тиркеме. Суроолор айлампасы

Окуучунун аты-жөнү _____

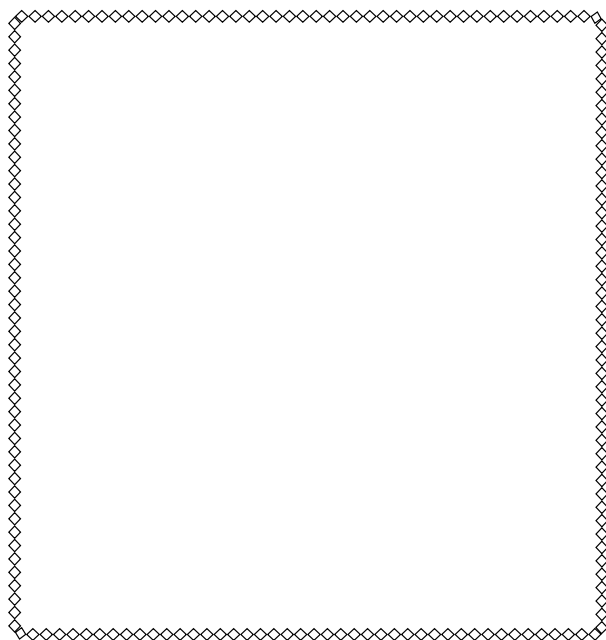
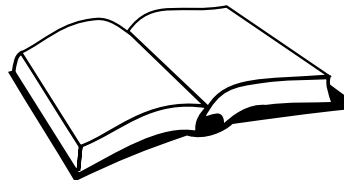

14-тиркеме. Башкы каарман

Окуучунун аты-жөнү _____

БАШКЫ КААРМАН

Аты _____

Сүрөт

Мүнөзү:

Сүрөттөмө:

ЧЫГАРМАНЫ ӨЗ СӨЗҮ МЕНЕН ЖАЗУУ

Окуучунун аты _____

Дата _____

Чыгарманын аталышы _____

Чыгарманын автору _____

Сюжеттин ырааттуулугу	Окуучунун өз сөзү менен жазуусу
БАШЫ Чыгарманын башкы каарманы ким? Окуялар качан жана кайсы жерде болуп жатат? Чыгарманын башында эмнелер болуп жатат?	<i>Башында</i> _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____
ОРТОСУ Чыгарманын ортосунда эмнелер болду? Кандай көйгөй жаралды? Көйгөйдү чечүү үчүн башкы каарман жана башкалар эмне кылып жатышат?	<i>Ортосунда</i> _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____
АЯГЫ Көйгөй кантип чечилди? Чыгарманын аталышы кандай?	<i>Аягында</i> _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____

ЧЫГАРМАНЫН КААРМАНДАРЫН САЛЫШТЫРУУ

Окуучунун аты _____

Дата _____

Чыгарманын аталышы жана автору 1. _____

2. _____

[illegible]

ЧЫГАРМАНЫН КАРТАСЫ

Окуучунун аты _____

Чыгарманын аталышы _____

Чыгарманын автору _____

Окуя болгон жер

Башкы каарман же
каармандар

Көйгөй

Маанилүү окуя

Көйгөйдүн чечими

БАШКЫ КААРМАНДЫН МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Окуучунун аты _____

Чыгарманын аталышы _____

Чыгарманын автору _____

Башкы каармандын аты _____

Башкы каарман
жөнүндө автор
эмнелерди айтты?

Башкы каармандын
жүрүм-туруму, кылган
иштери боюнча сен
ал жөнүндө эмне деп
ойлойсуң?

Башкы каармандын мүнөздөмөсү:
